

حکومتا هه‌ریما کوردستانی - عێراق
وه‌زاره‌تا په‌روه‌ردی
رێشه‌به‌ریا گشتی یا پروگرام و چاپه‌مه‌نیا

ده‌ستپێکین فه‌لسه‌فی

بو‌ پۆلا یازدی ئاماده‌یی وێژه‌یی

دانان

د. إحسان محمد حسن	د. حسام الألوسي
د. قیس النوري	د. علي حسين الجابري
خالد الجباري	أ.د. عبدالأمير الأعسم
جميل أبراهيم الحبيب	د. فاتنة حمدي جميل

هاتییه کرمانجیکرن ژ لای

قیس صباح حمید

لشکر حاجي محمد طاهر	کروان مصطفی مصطفی
---------------------	-------------------

پیداچوونا زانستی

لشکر حاجي محمد طاهر

پیداچوونا زمانی

محمد عبدالله أحمد

سہ پہر رشتی زانستی یی چاپی: قیس صباح حمید
سہ پہر رشتی ہونہری یی چاپی: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح
تایپکرن: أفراز إبراهيم محمد
دیزاین: عدنان أحمد خالد
بہرگ: زاگروس محمود عرب

پشکا ئىكى

فەلسەفە و رامانىن وى

تشتەكى بساناھى نىنە، فەكۈلەر بشىت ھزرەكا تەمام دەر بارەى ناساندن و ديار كرنا فەلسەفە ب كورتى و ب ھویرى و سەرتا سەرى، وەك ناساندنا ھندەك زانىارىيان و زانستين دى، بدەتە دەست و لسەر باخقىت، چونكى رامانا فەلسەفە ھىدى ھىدى مل بملى گۆھۆرىنپن دىرۈكى و زانىارى و مرقۇقاتى و فەلسەفى دگۆھۆرىنپن دىيە.

فەلسەفە پەيۋەكا (تىگەھەكى) يۆنانىيە ژ ھەردوو پەيۋىن ((فیلو)) و ((سۆفيا) پىكەتايە. ((فیلو)) ب رامانا خۇشتىياتى و ھەز و ئارەزوو بوونى دەيت و ((سۆفيا)) ژى ب رامانا زانست و زانا بوونى دگەھىنن. ئانكو دىيىن بىژين: (فەلسەفە، چالاكىيەكا بەرنامەرىژە خەباتى دكەت ژ راستىيا زانىارىيان و (راستيان) و ديار دىن جۇرا و جۇر تىگەھىت وەكى گەردۆن و مرقۇف و ھەقبەندىن دناقبەرا وندا و فەلسەفە خەباتى دكەت بۇ ھندى دابرامانا گەردوونى و ژيانى بگەھىت و شرفەكرنى لسەر ھەقبەندىيا مرقۇفى بگەردوونى فە بكەت و شيانا مرقۇفى دەر بارەى زانىا گەردوونى و ھەلسەنگاندنا وى بكەت و ھەروەسا ژپروويى ئەرکين مرقۇفى و مقايىن وى ھەمبەر وى ب خۇ و ئەو جفاكى كو ئەو ب خۇ و خەلكى دى تىدا دژين.

فەلسەفە دقۇت ب ئاشكرائى سنوورئ ئەوان تستان دياربكەت كو بابەتى فەكۈلىنپن وىنە، دقۇت ناساندن و ناسنامپن پى چارچوقە بۇ دابنىت، ھەتا ئەو راددى كو دشانىدابىت فەلسەفە بھندى دەستنىشان بكەت كو (زانستى ناساندنا يە)، يان بۇ نموونە ئەگەر مامۇستايى زانستى، پويىتە ب ناساندنا وى زانستى نەدەت، و ديار كرنا رامانا گەلەك ژ وان پەيۋىن كو بكار دئىنيت نەكەت وەكى: (ماددە)، (لەين)، (ياسا)... ھتد ئەفە ژ ھندى نەھاتىيە كو پشتگۆھ ھاقتىتە، بەلكو ژ ھندى يە كو ئەف ئەركە بۇ فەيلەسۇفان بجم دەيلىت. ئەفجا ژبەر كو تشتين

فەيلەسۇفى كۈ باھەتتەن فەكۆلىنى نە، بەھرا پتر ھەستىپىكرى و دەستگرتى نىنن، بەلكو پىكھاتىنە ژ ھزرو تىگەھ و، بەرچاڧكرنا رەپ و روويت، نموونە: (فەيلەسۇف ل جھى كۈ بەھسى مرقۇفەكى، يان كەسەكى تايبەتى بىكەت، دى ھىت بەھسى تىگەھىن ھەمى مرقۇفان كەت كۈ ئەو ژى (مرۇقاتىيە) ھەروەسا لجهى كۈ بەھسى رەنگى تەباشىرى بىكەت، يان بەھسى دىوارى گىچى بىكەت، دى بگشتى بەھسى (سپياتى) كەت ئەفجا ژبەر كۈ كىشە بقى رەنگى ھاتنە گۆرۈ، ژبەر ھندى ھەر ژ دەستپىكى نابىت چافەرپوونا روون و ئاشكرىيى لى بىكەن، ژ ناساندن و فەكۆلىنىن فەيلەسۇفاندا، ئەفە ژلايەكىفە، ژلايەكىدېفە، ژبەر كۈ فەيلەسۇف دى كارىدا، پشت ب وان ھزرو بۆچوونىن بەراھىيى فەگرىددەت، دىت، چافەرىي ئەو ئىزى بىنن كۈ جوداھى و ھەڧركى دناساندن و فەكۆلىنىن واندا ھەبىت، ژبەر قى راستىيان (گوتىيە) كۈ: بىتنى فەلسەفەيەك نىنە، بەلكو فەلسەفەيىن زۆر و جوداھەنە، ب رىبازىن جۆرا و جۆر و ئاراستە جودا..... دبىت ھندى ھژمارا فەيلەسۇفان فەلسەفەيىن جودا ھەبن، ئانكو د بىافەكى وەسادا، رىككەفتن لىسر پىناسەكا سەرتاسەرى بۆ فەلسەفى كارەكى بساناھى نىنە، بەلكو گەلەكى ب زەحمەتە، بىتنى ئەو دگەھىنىت كۈ فەلسەفە شىانا ناساندنى نىنە، **ژبەر ھندى دبىژن (فەلسەفە ھەولدانەكا (پىكۆلەكا) چاك و مرۇفانەيە، بۆ پىشكىن و فەكۆلىن و سەربۆرپىن وى، نەكۈ زارافەك بىت بۆ ناساندنى).**

ئەفە دگەل ناساندنىن كەڧن و نوى و ھەڧچەرخدانا تەباينە، وەكى ئەوا وەسا ھاتىە نىاسىن كۈ فەلسەفە گەريايە لدويف راستىيان، يان زانابوون دل پەرورەريە و... كۈ ژفان باھەتانە، كۈ ژنھۆ و وىڧە دى روون كەين.

ژبەر ھندى، دىياندايە بھىتە گوتن كۈ فەلسەفە ب خۆ ب خۆ نىنە، بەلكو فەلسەفە يا ھەي، ئەفەژى بۆ ھندى يە د ئاستەنگ و گرتىن ناساندنا وى ھویربىن

بین، ھەروەسا چونكى فەلسەفە كاریارەكە، یان چالاکییەكە، ھەردەم ژى ناساندنا چالاکییىن وئى ب ئەرکترو ئالوزتر ژ ناسناما تشتەكى یارکری.

پوختە یا (کاکلکا) ناساندنى:

(فەلسەفە): (چالاکیەکا ھزرى و ھوشیارانەيە، کو خەلك ب رڤيا وئ كړيار و پښكولا ھندى دكەت دسروشتى خو و گەردوڤنى بگەھن و ھەقبەندیڤن دناقبەرا گەردوونى و مروڤى روون بكەن).

جوداھى دناقبەرا فەلسەفەكارييا ناسايى و يا پوخت (پښكوپيک):

مەزانی کو فەلسەفەكارى چالاکییەکا گشتیا مروڤانەيە، بەلى چەند ئاستەنگ ھەنە، ئاستى فەلسەفە كارييا ناسايى، یان ئاستى سادە یان نەتايبەتمەند، یان نەريکوپيک، ئەفەژى ئەو ئاستن کو لدەف زاروکی دەردکەڤيت، ھەروەسا ژ (پەند، لاوک) و ئاخفتنڤن باب و باپيراندا و ل داستانڤن دڤريندا و ھەلبەست و ھونەريدا بگشتى دەردکەڤيت. ئاستى (فەلسەفەكارى) يا پوخت و فەيلەسوفانژى بدريژاھيا ديروکى ھاتيبە زانين... ئەفەژى گرنگترين جوداھيڤن دناقبەرا ھەردوو ئاستيڤن فەلسەفەكاريى نە:

أ- کيشا زمانى (مسألة اللغة):

د دەمەکیدا مروڤەكى ناسايى بزمانەكى سادە فەلسەفەيەکا ناسايى دەردبريت، کو زمانى ئاخفتنا رۆژانەيە، فەيلەسوف بريکا زاراڤيڤن ھونەرى و ھوير و پوخت ھزروبيريڤن خو دادريژن، کو دڤيت فيرببين، کا چاوا فيرى زاراڤيڤن تايبەتمەندیڤن ھەر زانستەكى دبين... د ھەمان دەمدا ژى ئەو زاراڤيڤن ھونەرى، دبە مەزنترين ئاستەنگيڤن تيئەگەشتنى دناقبەرا پړانيا فەيلەسوڤان و خەلكى ئاساييدا، بەلى دگەل فيربوونا زاراڤيڤن ھونەرى و خواندنا بەردەوامدا، ئەف ئاستەنگە ھيڤى

ھیدی دئ رابن و نامینن. زاراف دھەر زانستەکیدا دگرنگن، بجھیلان و دەست ژیبەردانا وان یا بزحمەتە، ژبەر کو ھندی ھویری و چپی تیدا ھەنە، ھەر زارافەك جھئ پستەیهكا تماماً ئاخفتنا ئاسایی دگریت.

ب- ھزر (بیر)

ئەو ھزر و بیرئ کو دفەلسەفئین سادەدا ھەین ریکو پیکیاوان تیدا بدەستفە ناھیت، دئ بینین دھزر و بیرئ فەلسەفئین شەھرزایاندا یا روون و ئاشکرایە. فەلسەفە دھزرکنا ئاساییدا، فەلسەفەیهكا نەتەمام ولسەر دەمئ یان دشیوئ دەسپیکیدا دژیت، بەلئ ھزرکرن د فەلسەفئین ریکو پیکدا ئەندامەکئ تەمام و موکوم و سیستەمەکئ روون و ئاشکرا ھەیه.

ج- کیشا ریکخستن و گونجاندنی:

ئەو ھزر و بۆچوونئ دئاستئ سادە یان ئاسایی دا، ریکو پیکئ و کورتئ و گونجاندن تیدا نینە، بەلئ دسیستەمئ فەلسەفا شەھرزاییانە و تایبەتمەنددا بشیوہکئ گشتئ گونجاندن و تەبایی و پیکفە گریدانەكا بەئز تیدا دبیینن، ئەف جۆرە ریبازا فەلسەفی بنیاتەکئ موکوم ھەیه.

د- پرچاندن و بەردەوامی یا وی:

(فەلسەفە کارییا) ئاسایی، یا قەدو بەدو خۆرستی (خۆزایی)، بەلئ فەلسەفەکاری ھەر وەکی کا چاوا ئەم چ کەسەکی ب (شویشەچی، یان ھەر نافەکئ دی ناف ناکەین، بتئ ئەو نەبیت کو بدریژیا ژيانا خۆ موژیلئ کارئ دروستکنا شویشان بیت، ھەر وەسا ژئ سەر دەمیی دگەل (فەلسەفەکاریئ) دا دکەین، ئەگەر ب ھویری پەیفە فەیلەسووف بکاربینن، ھەردەم نابیژینە وی کەسی (فەیلەسووف) کو جارو باران بەریخو ددەتە تستان و ھزرتیدا دکەت - دپشکنین یان گۆمانئ پی دبەت، ئەفجا بۆچوونا خۆ بەرامبەر دەر دبریت و ئیدی دئ گریدایی بۆچوونئ بیت، بەلکو دبیزنە

وی کهسی فەیلەسۆف کو ب درێژیا ژیی موزیلێ ئەفی کارییه و وهلی کریه کو ببیتە گرنگترین مەرهم وئارمانجین ژیانای، ب هویری دجیتە پھ و پشالیین تستان، دگهل وان زانیاریین بەری نهۆ ئەم پێ گەهشتین و ئەوین دناف وی بابەتیدا پێ گەهشتین و میشکی وی موزیل کری.

ه- رۆهنیا هوشیاری و شیلیاتیا وی:

هەرودەکی چاوا لبراهیی هاتیه رۆهنکرن، دێ بینن مرۆف د پینگاڤین ئیکی یین ژيانا ویدا و، دژيانا ناساییدا، گەلەك شیوه وهوشیاریین جودا جودا تیدا هەبووینە، هونەر و زانست و ئەفسانە، بیرو باوەر و تشتین دی، بەری کو هوشیاریا ریکو پیک تیدا دەرکەفتیت، دوی سەردەمیدا زانستەکی سەربخۆ و تایبەت ب جفاکی فە نەبوویه، یان سروشت، یان هیشتا وەکو مرۆف نەبوویه ونەکەفتییه بەرچاف. هەرودەسا هەست و پیزانیین کۆمەلایەتی یین کەسی، هەرودەکی یین جفاکی بوون، یان هەر وەکی یین عەشیرەتی بوون، ئانکو ئیکبوون. ژبەر هندی هەست و هزرین وان وەکی ئیکبوون، هەرودەسا کریار و جوانی و جوانکاریا وانژی وەکی ئیکبوون.

د پینگاڤا هزرکنا ریکو پیکدا (منظم)، کو لدویف پینگاڤا ئیکیدا دەیت ئەف هەست و تیگەهشتە ژ رووی ناهەرۆک و رۆخساریڤه هاتینه گوهورین، ودمزگەه و ریکخراو هاتنه گۆرئ، وەکی هەر چالاکییهکا ئارمانجا وی رازیکرنا حەزو ئارەزوویهکی هەبیت، ئەو چالاکییهکا کریاریه، لوی دەمی گەریان و فەکولین بدویف تیگەهشتنی، یان زانیاریان، ژحەزا ئاگەه لیبوونی سەرهلەدەت و بکاریگەر ترین حەزو ئارەزووی دەیتە زانین ژوان حەزو ئارەزوویین کو دمرۆڤیدا دبنه جەین. لەورا هەر رامانەك ئەقانه دکەته هەول و بزاقەکا کریاری. ئەفەژی وی دگەهینیت، کو دڤیت بەرسقا پرسیارین وی دەستگرتی بن.

پېدېقىيېن فەلسەفى

د وان ھەممى تىشتىن ھاتىنە گوتن، مە ھەلسەنگاندن و ئەم لى فەكۆلېن، دىشيېن ب كورتى ھۆكار و پېدېقىيېن فەلسەفەكارى دئەقان خالىن خوارىدا كۆمبەكەين:

۱- پامان و مەندەھۆشى (التأمل والدھشة):

گرنگترين سالوخەتېن مەرۇقى دگەل خرفەبوون و جفاكبووناويدا، ئەو، كو مەرۇف گياندارەكى ئىكانەيە، كو دەربارەى ھەبوونا خو و تىشتىن دەردۆرېن وى پرس و بۆچوون ھەبن، دەمى مەرۇف بۆ جارا ئىكى ھەست دكەت، ب جۆرەكى ھەبوونا خو دسەلمىنىت كو پېدېقى ب لىكدا نەقى نەبىت، بەلى گەلەك نافەكەشىت، چونكى پاشى دى پرسىاردكەت (پرسىاركرن دايكا فەلسەفەيە)، پرسى مەرۇقى مەندەھۆش دكەت، ئەفجا بنەجھ دكەت، ئىدى چەند ئاستى ھزركرنى يى نزمبىت، پرسىار بەرەف نەيىنبوونى كىمترەبن، بەلى چەند ھۆشمەندىيا مەرۇقى روھن و فرەھ بىت، دى ئەو كېشە بەلافتەر و مەزنتەرلېھىت و، ل وى دەمى پامان و مەندەھۆشىيا وى دى بىتە ھزركا خەمگىن و پىشتى ھنگى دى رژدىي لىسەر زانىنا ئەگەرەن ورافەكرنا وان كەت.

۲- گۆمان و ئەزموونا زانىيارىي:

د راستىدا گۆمانكرن ژ ئەنجامى ھزركرنى يە، يان تايبەتمەندىيەكا ژبىرىيا مەرۇقىيە، دەمى زانىيارىي سەرا ب تىنا تېھنىياتى ھەست پېنەكرن ب تاما ئافى لدەمى لەرزوتا مەرۇقى دگرىت، دىتنا رۆژى وەكى تەپەكى، نەدىتنا چەند پەنگەكان ژ لايى شەف كوپرانقە، دىتنا پېنقىسەكى بشوئى خوار يان شەكەستى دناف ئافىدا ...ھتد)، ژقى چەندى گۆمان لدەف مەرۇقى پەيدادبىت، ژبەركو وەسا ھەست دكەت كو ژىرى و ھش و بىرېن مەرۇقى د دژوارىيدانە، (ئەفەژى نىشانىن ديارن، ھزر و بۆچوون و برىار و بىرو باوهرېن جودا جودا لگۆرېنە، ھەتا ئەوى رادەى كو دانا

بريارين جودا لسەر ئىك تشت هەيە ژلايى گەلەك كەسانفە). ھەروەسا لدەف
 مرؤقى وەسايە، ئەو زانياريين خەلكى بريكا زارافەكرنى پەيداكرين، پشت ب
 سەلماندا خۇ بدەستفە بەردانى گريددەت، كود بيت يا بى بنيات بيت، ئەفجا
 گۇمان د ھزرو مېشكى ويدا دئازريت، پاشى دى ھەولەت بدويىف زانياريين راست
 دوير ژ گومانى بگەرييت.

۳- ترسى ژكارى نەھاتىە ديتن:

پشكەكا زۆر ژوان كارين پووى ب پوويى مە دبن، كو مرؤقى پى ئالۆز و شەپرزە
 دبیت، وەك: مەرگ و مرن و نەخۆشى و دەردو ئيش و خەبات د ژيانيدا، خۇ
 چەماندن و سەرنەچەماندن بۇ ريكەفت و ھۆكارين نەديار و تشتين دى، ئەفە
 ھەمى ژيدەرەكن ژژيدەرەين رەسەنين فەلسەفەكارى).

۴- بئىك گەھشتن و دانوستاندا بەرەبابان:

ب ئىكگەھشتن و ھەقبەنديكرن دگەل كەسيىن ديدا، گرنگترين ھۆكارن، ئىك ژ
 فەيلەسوفين نوى دوى باوهرىدايە بايى فەلسەفى يى گريدايە ب ھەقبەنديكرنا
 خەلكى بئىك و دووقە ... بەلى فەلسەفە يا ھەى پىكۆلا ھندى دكەت بگەھيتە
 خەلكى دى و خۇ بدەتە نياسين و دەرېكەفيت خەلكى گۆل وى ببیت، ژبەركو
 مرؤف ب ئىكگەھشتن وتىكەلبوونى دگەھيتە ھيقى و ئومىدو مەرەمىن فەلسەفى
 لدوويى ھەست ب ھەمى ئومىديىن دى دكەت ژ ئىكگەھشتن و ئارامبوونى.

بياقين فەلسەفى و ئارمانجين وى بدرىژيا چەرخان:

ئارمانج ژ ئىنانا ئەفى بابەتى بتنى بۇ ھندييە، ژ ئارمانجين سەرەككىين دىرؤكا
 درىژا فەلسەفى بگەھين، ھەتا كو ئەوى ويىن فەلسەفى تمام بكەين كو ھەتا نھۆ
 ئەم موژىلى پوونكرنا وى بووين، ب بابەت و بەرنامە و نياسينا گىرو گرفتین

ويشە. ئارمانجا فەلسەفا كەڭ (ھند و چين و دۆلا ھەردو رويباران و مسرا كەڭ) ئارمانجەكا كىيىرى و ژيانى بوويە. لدۆر مرۇقى و رەۋىش و چارەنقىيىن وى دزقريت و دەربارەى كىشا مرن و نەمىرى و پزگار بوون ژ لەشى، يان ژ دەرد وئىشيت داويى. بەلى دگەل فەلسەفا يونانيدا، بگرە ژ (ئەرسىتوتالىس) وەرە، ھەتا دگەھىتە قوتابخانىن سىروشتى يىن بەرى (سۆكرات)ى، ئارمانجا فەلسەفى وبابەتەن وئ يىن ھەرە مەزن پىكھاتىبوون ژ: بەھس و ڧەكۆلىنا جىھانا سىروشتىا دەوروبەين مرۇقى، بىنەمايى يان بىنەرەتيا تىشتان؟ ئەرى ھەمى دىنەرەتدا، ئىك توخم بوون، يان زىدەتر؟ ئەرى دى چاوا ژ ئىك توخمى وزىدە توخمىيا تىشتان تىگەھىن؟ فەلسەفە و زانست لدەف وان ئىك تىشت بوون . . . ئەو ھەم زانا بوون و ھەم فەلەسۇف بوون. بەلى ئەف پويىتە دانە ب جىھانا دەرڧە، ھاتە گوھۇرىن بەرەف پويىتەدانى ب مرۇقى و رەۋىش مرۇقى و ھەڧەندىيىن وى ب خەلكەكى دىڧە، ئەڧە ژى لىسەر دەستى سۆڧستايان و سۆكراتى ب ئەنجام گەھشت و لىسەر دەستى ئەڧلاتۇنى و ڧەلەسۇڧىن نوى و ھەڧچەرڧىن وى، بەھسى و بابەت دەربارەى گەردوونى و مرۇقى و جڧاكى و سىياسەتى و ھونەرى گەھشتە راددى كاملىبوونى و بىاڧىن فەلسەفى (چ ھەيى لىشت سىروشتى) و (مىتا فىزىك) و (زانستى لوزىك - المنطق) و (فەلسەفا ھونەرى)، يان (زانستى جوانكارىي) و (فەلسەفا رەۋىش) و (فەلسەڧىن زانستى) و (ھىرو بۆچوون - بىروباوەر) ھاتە گۆرى. فەلسەفا نوپىزى روىكرە ڧەكۆلىنا مرۇقى (كەسايەتيا دوور ھىلى - واقىي) نەك گىشتى، ھەروەسا فەلسەفە كارىزى ھاتە گرېدان ب كاركرن و گوھۇرىن، ب پامانەكا دى، ھىز (بىر) بكاركرنى ڧە ھاتە گرېدان . . . ئەڧە كلىلا پىشكا ھەرە زۇرا پۇخسارىن فەلسەڧىن ھەڧچەرڧىن، كو دىڧىڧىنە ژ بۇ ئاڧاكرنا جڧاكەكى پىشكەڧتى د جىھانىدا.

پرسیارین به شی نیکی

- پ ۱/ گرنګیا فه لسه فی روون بکه؟
- پ ۲/ جوداهین دناښه را فه لسه فا ئاسای و فه لسه فا پوخت (پړکو پیک) چنه؟
- پ ۳/ په یفا (فه لسه فه) ژ چ وهرگیرایه و راما نا وئ چ دګه هینیت؟
- پ ۴/ ئه رئ ئه م دشین بیژین: فه لسه فه شیاندانا دادپه روه ریښه؟ د ئه فی رستیدا چیئ کیښه؟
- پ ۵/ خه باتی بکه پینچ هرژین سهره کی ژ ناساندنن جودا جودا روونبکه، کو هه میان پیکشه کومبکه ت.
- پ ۶/ دانوستاندنه کی لسه هه می ناساندنن جودا جودا یین فه لسه فی ئه نجامبده.
- پ ۷/ پیدفیئ هر کرنا فه لسه فی چنه؟
- پ ۸/ ئارمانجا گشتی یا فه لسه فی وئارمانجا تایبه تییا وئ لسه رده می یونانیان و موسلمانان و سهرده می نوی روونبکه؟
- پ ۹/ هنده ک وینا لسه ر بجهئینانا کریارا فه لسه فی بینه دهر.

پشکا دووی

جوړین هزرکرنی

دشیین جوړین هزرکرنی، ب فی شیوهی دابهش بکهین:

۱- هزرکرنه ئه فسانه ییا که فن (داستانی).

۲- هزرکرنه ئایینیانه.

۳- هزرکرنه زانستیانه.

۴- هزرکرنه فلهسه فیانه.

ئهم دقیردها ئیکسره دئ دهست ب دیارکرنه تایبهمه نندیین هه رچوار شیوازیین

هزرکرنی کهین کو بقی جوړی خوارئ نه:

نیک: هزرکرنه ئه فسانه ییا که فن (داستانی):

دقیّت بکورتی لسه ر فی شیوازی هزرکرنی باحقین، چونکی ئه فقه قوناغه کا دیروکیا گه له کا دویر دریژ فهدگریّت لچاف قوناغیّن دی. بتایبهمه تی ژی هزرکرنه فلهسه فی و زانستیانه، ژبه ر کو هیشتا گه له ک ژ نامرازو تایبهمه نندیان د جفاکی مه دا چه نندیّن جفاکیّن دییّن جیهانیّدا بجوړه کی ژ جوران هه نه ودهیّنه دیتن ئه ف تایبهمه نندییه ژی ئه فقه نه:

۱- نزمییا ئاستی هزرکرنی:

مرؤقی بهراهیّ پشت ب ههستیّن خو گریددان و هزرو بۆچوونین وی ژ فی سنوری دهربازنه دبوون، بهلی ئاشوپیّ خو گه له ک ب بهرفره هی بکار دئینا، مرؤقی دقیردها (بتایبهمه تی دقوناغیّن دهسیکییّن ئیکیدا) ژیر (هزر) وکه رسته ژیک جودا نه کرینه، ههروه سا گیاندارو بی گیانان ژی جوداهیا خو نه بوو لدهف وی، بهلی ئه ف تشته هه می د ئاسته کی ژوردا ژ ئیکودو دنیژیکبوون.

گەلەك ژ وئ نىزىكتىربوو كو ئەم دزانين، لىدەف وى دەسا بوو جۆرەكى ھەقەندىا
 قەشارتى دناقەبرا واندا ئەو كىبوونە ئىك، مەرۇقى بەراھىيى بشىوھكى شەپىرە و
 بىسەرو ھوشيارىا ھندەك ھەقەندىيىن ئەگەرى (السببىة) دكر، (ئانكو كار ل
 ئىكۆدوكرنا تىستان) ئەقە قەدگەراندن بۆ ھىزىن نەدىار وەكى: گىان (روح) و
 (ئەھرىمەن)، بەلى ئەو دىاردە و ئافرەندىيىن سىروشتى يىن ھەيى لىدەف ھىزا
 مەرۇقى بەراھىيى دەسا دىيار بوون كۆب تىشتىن نەيىنى و نەدىار (غىبىي) تىكەلىيىك
 دىبوون، ھەردەمى ئەو توشى دىاردەكا تايىبەت بخۇقە بىان (لايەنى دەروونى) يان
 روويدابا، وەك: خەون دىتن، يان تايىبەتى ب تىشتىن دەوروبەرىن وىقە، وەك لەھى،
 باران، دەرد، كۆلب وخەلا، ئىكسەر پەنا دىرە بەر ھىزەكا نەدىار، خۆ ژى دىپاراست و
 قوربانى پىشكىشى وى دكرن، ئىدى كا چاوا ئەم دىاردان و تىستان دىيەنە سەر ئەوى
 سىروشتى مە باوھرى پى ھەي، ب قى شىوھى ھىدى ھىزا كارتىكرن و
 پەسەندىا وى و فەرمانەرەوايىا وى دداهىزىن نەدىار: بىتنى دەمى كو دىيىنى مەرۇف
 دسەرمادا رەق دىبىت، دەسا دانا كو سەرما پىكھاتىيە ژ روويەكى بىتنى، يان لايەنەكى
 سىرو سىرەندىيى، يان گىاننى خراب.

۲- زىندىبوونا ماددى (بوونەوەر):

ئەقە دو رامانان ددەت ئىك: ئەوە كو سەرەدەرىيا مەرۇقى بەراھىيى دگەل
 ئافراندىيىن ماددى وەك زىندى ھاتىنە دانان، ئانكو تىشتەك نىنە يى زىندى بىت
 وتىشتەكى دى زىندى نەبىت، روونتر بىژىن ئەگەر بەر لىدەف وان يى زىندى بىت،
 وئ ناگەھىنىت كو گىاننى تىدا، بەلكو بەر دناقۇدا يى زىندىيە. يا دووئ زى ئەوە:
 ھەر تىشتەكى ھەيى، ھەمى گىاندارن، گىان يى تىدا، دق قوناغىدا -كو لىويف دەم

و سەردەمى لدويىف قوناغا ئىككىدە دەيت - ژيان يان زىندىا گيانى (رۆج) ديار دكەت. ئانكو گيانى ھەبوويەكى ولەشى ويى زىندى، يان يى ژى جودايە. لقيىرە دسپىكا جوداكرنا لەشى زىندى پەيدابوو كو جوداكرنا ماددى وگيانى يە. ئەگەر كەفرەك (بەرەك گرېلبوو، ئەفە وئ دگەھىنيت گيانەكى تىدا و گرېلكريە، د فيردە ئەو دەرەكەفەيت كا مرۇقى چاوا بۇچوونىن خۇيىن جودا جودا و خواست و سەربەستىي و بزاقىن خۇ لىسەر ھەمى تىشان سەپاندىيە، ھەتا ئەوى راددەى ئەگەر بەرەكى پى وى برىنداركر، دى سزادەت.

ھزركرنا ئەفسانەيانە لىسەر ھندى يا ھاتىيە دامەزاندن كو دياردىن سروشتيىن نەزىندى ب پەنگى زىندى پەنگ بكەت، ب جۆرەكى ھەرۈەكى تىشت ب تىكپرايى گياندارىن زىندى بن، ۋەكى مرۇقى ھەست ب تىشتا بكنە و كەرب و سوز و قىان لدەف ھەبىت.

دو: ھزركرنا ئاينىانە:

د فيردە مەرەما مە ئەو نىنە بەھسى لايەنن ھويرو تايبەتى و گرۇقىن باۋەريىن ئەقان ئاينان ويىن دى بكەين، ھەرۈەسا مە نەفەيت ژى بشىۋەكى تىۋورى شرۇقەكرنا بىردۆزىن ھويرو ھەمى لايەنى بۇ سەرھلدان و دىرۇكا ئاينان بكەين، ئەوا دقيىرەدا مەرەم پى، روونكرنا راستىيا ھزركرنا ئاينىانەيە دگەل گرنگترىن نىشانان موركىن تايبەتيىن ويدا كو ژىۋازىن ھزركرنا ئەفسانەيى و فەلسەفيانە و زانستىانەدا دەيتە جوداكرن.

د قى بەھسى دا (نزىكى) فەلسەفا ئاينى - يان ئەوا ب (لاھوت) ى ھاتىيە ناڧكرن، نابىنن يان ئەو بياقى كو بشىۋەكى گشتى مەرەم ژ فەلسەفا ئاينى بىت، يان فەلسەفا لاھوتى، يان كرستيانى (مەسىحى) وئىسلامى بىت، يان ھەر ئاينەكى دياركرى دى بىت.

بەرى دياركرن و خستنهروويا تايبهتمەنديين ھزركرنا ئاييىنى، نەچارين گەلەك
ب كورتى، ئاماژە بۇ جووتە لىكدانەفەيا مەزن ژ سەرھلدا نايبنداريى رابكىشين،
يا ئىكى: لىكدانەفەيا دىرۆكى يا ھۆشمەندانە (مرۆفانە). يا دووئ: لىكدانەفەيا
ئاييىنە (يەزدانيانە).

۱- لىكدانەفەيا ھۆشمەندانە يا پوخت (مرۆفانە)

ئەفە گروڧ و باوەرنامىن خۆ ژ فەكۆلىنىن جۇدا و جۆرىن كۆمەلەيتى
ومردگريت. كو دەر بارەئى بىرو باوەرىن ئاييىنى يىن وان گەلان كۆ ھىشتا ل چارچوقى
جفاكى سەرھتايى دانە. ھەروەسا ئەف لىكدانەفە پشت ب ھندەك ژ شونوواران وب
ھىلىن گشتى دەيتە گریدان (دڧىرىدا ل بىردۆزىن جۇرا و جۆر دگەريين).

وھكو بەرى ھىنگى مە روون كرى ل سەر بەھسى زىنديا (حيويه) ماددە و
گەردوونى. مرۆڧى سەرھتايى پشتى تشت ژ زيانى جودا كرى كۆ ئەفا تىدا وتشتين
خۆ دايە دگەل گيان وھىزىن فەشارتى بقى مەترسييەكا دى ئىخستە سەر
مەترسيين دىتر ل سروشتى، ئەو ژى مەترسييە ژ ئافرانديين نەھيە دىتن، ئىدى
ھندى ب سەرھاتى وھەر ژ رويداى ھەمى دانە پال وان ھىزان، چ پەنا و رىك بۇ
نەما بوون ژبلى ھندى كۆب بەسىر بەنديى و فال و قوربانىان وان رازى بكەت . . .
ئەفە گشت دياردين بەراھيىن ئاييىنى بوون.

ژبەر ھندى كۆ مرۆڧى بەراھيى دناڧ داراستانان دا موژىلى نىچيرى بوو،
مەترسييا گيانەومەرىن دپندە نەچاركر دەست ب پەرستنا گيانەومەران و پووەكى
بكەت، ئەفجا ئاييىنى تەوتەمى Toteism سەرھلدا، تەوتەمى كرە ھىمايى ھوزا
خۆ بۇ باوەرى ب پىروزييا وى وبڧى ژى ب ھىزا ژ رادى دەرکەفتى (الخارقة) پى
بەرچاڧ دكر: كۆ ھزرا (خوداوەند) يان ب (ھىزا مەزن) دەھاتە دياركرن ھەر وھكو

بەرى ھىنگى ژى مە دزانى ژفى تەو تەمىي تىگەھىن جۇرا و جۇرا يېن ھەرامكرن و قەدەغەكرنى و نەپەسەندىي و پىرۇزىيان ھاتنە گۇرئ كۆ ب (تاپۇ) دناڤدكرن ئەفەژى رۇو خسارەكى كۆمەلایەتى يى ھەر ئايىنەكى يە .

دەمى مرؤف ل نيچيرئ بەرەف چاندنى چووى، ئىكەمىن ئاستەنگ د رپيا ويدا پەيداكرنا دەخل و دانى بوو يان بەرەھەمەكى چاندنى يى باش بوو، ئىدى لڧيرئ كىشاپىت و بەرەكەتئ ھەزا وى بوو وفەر بوو پەنايى ببتە بەر سىرمەندىي و قوربانىا و پىشكىشى ئەردى بكتە ھەتا رازى بكتە و پىشكىشى ستىران و ئەختەران دكربۇ راكيشانا سۇزا وان چونكى وەسا دانا بوو كۆ ئەفە بونەوەرپن گيانىنە و مەلبەندئ برىسيان و بارانىنە وژىدەرى بايى و روناھىيەنە، ھەر ئەختەرەك ببو خوداوەندەكى تايبەت وبقى جۇرئ (ئەختەر پەرستى) سەرھلدا، ھەر ئەختەرەكى خوداوەندەكى بسپۇرو و تايبەتمەندىيا دياردەكى بوو، ئەفە خوداوەندئ بارانى بوو ويى دىتر خوداوەندئ پىت و بەرەكەتئ بوو ھتد.

ژىدەرى ترس و لەرزىنا مرؤفى بەراھىي ھەر گيانەوەر و وكاودانىن سروشتى نەبوون، بەلكو ئەو ژى بوو كو ھەردەم دگەل دابوو، وخەونىن وىژى بوو ب تايبەتى ئەو خەونىن ب مريان قە ددىتن ئەفجا (مرى پەرستى) يى سەرھلدا ل مىسرئ و رۇما و مەكسىكى و پىرۇپاشا وەكو خودئ دپەرست ھەتا پىشتى مرى ژى.

۲- ئايىن يى خودىيە ل رپيا سروشتىقە (وھى) ھاتىە خواری:

ئايىنن ئەسمانى دان پىدانى ب چ ئايىنان ناكەن بتنى ئىكبوننا راستەقىنە نەبىت وئايىن راگەھاندن سروشتى خودانە و دەنىرىت و بنەمايىن موكمىن ئايىنى راستەقىنە تىدايە كو باوهرى پىئىنان و سەلماندا ھەبوونا تاكە خوداوەندەكە، و گەردۇن و مرؤف ئىنايە گۇرئ و رپىما و ژىرى و ھش و بىر پى بەخشىيە ھەتا رپيا

وان خودی قەبىنىت كۆچەۋا گەردوون رىكخستىيە ھەزەر ژ بۆنەۋەرپىن خوداۋەندى بىكەت ۋەھروەسا ژ مەرۋقى بخۆ ۋ رامان ۋ ھەزەرنا ۋى ئەقجا باۋەرى پىئىنان ب ژيانا پىشتى مەرنى ۋ رۆژا ساخبونا ۋى دونىيائى ۋلىپرسىنا كىرپىن خەلكى ۋئەۋىن باش بۆ بەھشتى ۋىپىن خراب بۆ ئىش ۋنازارا دناف دۆزەخى ۋەكو (ئايىنى ئىسلامى ۋ كرىستىيان (مەسىحى) ۋ جۈھى).

سى - ھەزەرنا زانستىيانە :

بىگومان قوتابى تىستان دەربارەئى ئەۋ گۈھۋرىنپىن ب سەر رامانا زانستى ھاتىن، دزانىت ۋ تىدگەھىت چەۋا رامانا زانستى ھىدى ھىدى ب بۆرىنا سەدەيان ھاتىە گۆرى ۋ پىشقەچۈى ۋ دزانىت چەۋا بەرنامە ۋ شىۋازى كاركرنا زانستى ھىدى ھىدى پەيدابوۋىە ھەتا گەھشتىيە داۋيا ۋەۋىر كارى ۋ رىكا رى ژ ب كارئىنانا ژىرى (عەقلى) مەرۋقايەتى ل دويىف قان خالىن خوارى:

۱- زانست دكەشندا :

شۆرەشا قەدىتەنا شونوارپىن نوى ئەۋ شاشى رەت كرىە كۆ دىئىت يۈنانى بەرى گەلان پىشكەفتىنە ژ ئىنانا زانستى ئەف راستىيە شارستانىەتا دولا دوو زى يان (مىزو بۆتامىيا) ۋ مسراكەفن دسەلمىنىت سەبارەت نىچىرى يان خوارن لىنانى يان چاندنى يان خانوۋبەر يان تەفن ۋ چىنن ۋ پىستن ۋ تىشتىن دى ژ قى بابەتى . . . بىتنى چاڭخشاندىنەكە بۆ وان تىستان كۆ مەرۋقى ل سەدان ھەزار سالان دقى بوارىدا ب دەستقەئىنانىن گرۋقە ۋ نىشانە قەردارىەكا مەزنا مەرۋقايەتىيە ھەردەم مەرۋقى ئىكى ۋ بەراھىي كۆ ئەۋ ھەمى تىشت داھىيانىنە ھەتا شىيائە جۇكا قەكەت ۋ باژىران دابمەزىنىت ۋ ئەردى ئاقەدان بىكەت ۋ كانزا سازى بىكەت ۋ ئامىرپىن كانزايى ۋ دارى

و کەرستین جەنگی دروست بکەت و پیدایەتی یان خۆ ژ جلۆ بەرگ و خۆ پاراستنی ژ
کاودانی ئاف هەوایی و سروشتی مسۆگەر بکەت هەر بخۆ ژێ خودانی قەدیتەین
هێزین سروشتی نە وەکو ئاگرو با و ئاف ... هەروەسا ئەو داھێنان بۆ پێشخەچوونی
ددانان دیواری پەرەدەکرنا هەرا مرۆفیدا ب جورەکی ژ قوناغین پاشتردا بۆ
سەرھەلدا زانستی ب راما ناویا راستەقینە ھاریکاری بکەت.

ئەو زانیاری پێ کەفتینە سەر ئێک ھیدی ھیدی وەل مرۆفی کر کۆب شیت
دەسپێکین ھەزەرنا زانستیانە بینتە گۆری ئیدی دگورتە بەحسەکی وەسادا
دەرفەت ژفی زیدەترینە درێژی بھان تیبینیان بەدین سەبارەت ب زانستی ل
سەردەمێن بەری د دیرۆکا نەقیسینی دا.

شارستانیەتین دیروکی یان یان نەقیسی ئەو شارستانی پێ مەزن بوون کۆ بەری
ب ھەزاران سالان ل کەناری رۆبارین مەزن ھاتینە گۆری، نیل و دولا دوو رۆباران
و ھەندستان و چین ئەفە ل دویف سەردەمێن خۆ گەشە کریە و پشت ب زانستی ژێ
ھاتیە گریدان.

٢- زانستایۆانی:

ئەو ھەرا کو دبێژیت: ھەندى ئەو زانست و فەلسەفا دیرۆکی یا ھەى، یونانییە و
ل یۆنانی سەرھەلایە و گەلێن دولا دو رۆباران و دولا نیل چ نەبوویە ژبلی ئەفسان و
پاشکەفتنی . . . ئەفی ھەری باوھەری پێ نەمایە کۆ خەلکی ب راستی ددانان
چونکی ئەو شوونوار و گرۆفین زانستی کۆ ل ئاف قان دو شارستانیان و دژیارا دیبا
رۆژھەلاتی دا قەدیتین، ئەوان بیرو بووچونە بۆ ژ دکەت و دەسەلمینیت ئەوا
یۆنانیان د مەیدانی زانستی دا ب دەستفەئینای کەفتنە سەر ئێک یا وان زانستان
بوون کو بەری وان ھەبوون سەبارەت ب فی راستیی ھەرا دەست بلندا یۆنانی چ

رەھ نەبويىنە و رۇناھىيەك بوو دناف تاريپىدا ئەقجا ئەوپىن قى لىيرينا شاشى بەلەقدىن، دقۇت باش بزانن: زانست وفەلسەفە ل ئافەراستا ئاسيا بچووك و باشورئ ئىتاليا سەرھلدايە و ھاتىيە گۇرئ، گرۇقەيە كو ل مسرييان و بابلييان و فينقىيان وەرگرتيە و زانا و فەيلەسوفىن يۇنانى وەكو تاليس و ئەفلاتۇن و ھيرۇدۇت شەھدىيا وئ ددەن ودان پىدانى ب وئ دكەن كو زانستىن بىركارى و گەردونناسى وتشتىن دى دناف رۇژھەلاتيدا ل بەرى قانادا ھەبوون كۇ دبىتن ئەقان زانين: ژ مىللەتەن رۇژھەلاتى وەرگرتيەنە وفىر بوويىنە.

ژ قى ژى يا گرنگتر ئەو، كو دىروكنفىسىن زانستى، وەك (سارتون) وچەندىن دى پىشكەك ژ زانستى مىسريان و عىراقا كەقن زۇر يان كىم زورگرتيە. گەلەك ب دوویر و دريژى سەبارەت پىشكەفتنا ھونەرئ ئافەدانكرنى بەھس كرىە ودان پىدان ب وئ كرىە كۇ دروستكرنا ئەھرامان و سكران و تورپن ئافدانى و ئافەدانكرنى و بەرو كانزا ئەف كارە درۇژھەلاتيدا نەھاتىە گورئ. ھەروەسا پىشكەفتنا زانستى كىميا و بوياخكرنى بۇ مۇميا كرنى وھونەرى، زىدەبارى پىشكەفتن دگەردۇن ناسىيدا ب جۇرەكى كو ھندەك ژ دىروكنفىسىن بىركارى دبىژن: يۇنانىيان بناغىن جەبرو ئەندازەو قەدىتەن رىكەكا نىزىك بۇ رەگى دووچاى و زانىيە چەوا دئ ھەفكىشا پلا دووئ شىكار كەن ھەروەسا مىسرييان حسابا قەبارئ ھەرمى نەتەمام يى چوار بنگەھى زانىيە، دەستورئ حسابكرنا رووبەرئ سىگوشە و لاكىشە و بازنەيى زانىيە، بەلگىن بەرى وتابلۇيىن تەقنى دەرئىخن و ھەتا چ رادەكى ل نوژداريا پىشكەفتى سەرىرى پىشكەفتى بوون . . . دەستورو دەستوركارى د دۇلا دوو رىباران دا ھاتىە قەدىتن. وەكو مىلا ھامورابى (مسلە ھامورابى). كو نىشان ددەت چەوا ئەف ولاتە ل ياسا و دەستورئ كۇمەلايەتيدا پىشكەفتى بوون دقۇت شارستانيا يۇنانى چ ئىخسىبىتە سەر زانستى مرقاىيەتى؟

۱- زانستى يۇنانى يى كەفن:

ئاشكرايە كۆ يۇنانىيان لايەنى بىردۆزىن زانستى گەلەك بەرەف پېشقەبرىيە، بەلى ژلايى دەستكەفتىن كىيىرى وەك: ئاقەدانكرنا باژىر و سكرىن ئاقى، ئاقدانى وھاتن وچوونى و چاندنى و كانزا كاريى و ھتد تىشتەكى وەسا ژ وانا زىدەتر نەبوويە كۆ ل شارستانىن رۆژھەلاتى بەرى وان ب جھ مابوون، ئەقە ژى ب شەھەيا دىرۆك زانست نقيسى مەزن (برنال)ە.

بەلى ژ لايى زانستى ھزرىقە، پىشكداريەكا مەزن ھەيە و دقان خالاندا كۆم دىيت: ۱- قەدىتەنا گرنگىر نىشانان زانستى كۆ (سەرتا سەرى وگىتىيە) (الشمولية). وەك ئەرستۆ دىژىت: ئەوا گىتگىرى تىدا نەبىت زانست نىنە، ب راما نا قەدىتەنا (ياسا جىھانى) يان ژ تىشتى كەت و بچووك وپشكىن وان بۇ برياردانا سەرتا سەرى ئەقە بىنايتى پىشكەفتەنا زانست و فەلسەفى يە ژلايى يۇنانى يان كۆ راما نا رەپو رويىتى (التجريد) دگەھىنىت.

۲- ئەف ئارەزو يانە بۇ زانينا زانستى و ياسا رەپو رويىتىا مۆركى (بىردۆزى) يانە بۇ زانستىن خۇ بەخشى ئەقە ژى ئەو تايىبەتەندىيا مەزنە كۆد يرۆك ھزىر نقيسىن رۆژ ئاقايى ب سنوورى جوداكرنى دناقبەرا ھزرا يۇنانى وگىشت ئەف ھزىرەكا بەرى وان دادن.

بەلى دگەل گىشت ئەف لايىن باشدا لايەنن نەباش وشاش ژى كەفتە دناقبەرا زانست و فەلسەفا يۇنانى دا ئەقە ژ ھەميا گرنگىر:

۱ - گەلەك ژ (سەرتا سەرى) ب سەرتا تىشاندا و پىشت گوھ ھاقىشتەنا سالوخەتىن تايىبەتەندىن تاكە كەسى و دياردان وگىتتىرىن و بەرفرەتتىرىن سالوخەت

پیداينە و دەست ژى بەرداينە. كو ئەو سالۆخەتەين بوونى بۇ پيشىخستنا زانستى دىيى مفا بوون، بۇ نموونە دگوتن:

گرنگترين سالۆخەتەين مرۇقى ھزركرنە ئىدى مرۇف دەستنيشانكرن، مرۇقى دىرۇكى و گىرو گرفتەين وى وچەوانيا ژيانا وى دناف جقاكەين جورا و جوردا و رەوشت تىتالەين وى يەن جوردا جورا پشتگوهاڧىتەينە بتنى (مرۇقى گشتى) بەسى ڧى چەندى بوو مرۇقى دىرۇكى دۇرھىلا وى بەرزەكرىه.

ب - ژ ئەنجامى ئەڧى ژىدا سنورى ژىكڧە كرنى دناڧبەرا زانست و ڧەلسەڧى ل دەڧ وان بوو بەلكو بتنى ئىك جورى زانينى ھەبوو. كو بوو ئەگەرى پاشىخستنا زانستى، ھەتا د سەردەمەين نويدا زانست سەربەخۇ بووين و بەرەڧ پيشڧە چوون.

ج - ب چاڧەكى سڧك سەحدكرە زانستەين كرىارى (العلوم التطبيقية) ئەوين مڧايەكى كرىارى دىخەن، دڧى بوارىدا پيشكەڧتنەكا وەسا ب دەستڧەنەئينا كو ھەژى بەحسكرنى بيت، ئەوا زانستەين كرىارى گوھۇرىنان دژيانىدا دكەن ھەر ژ سكر و چاندنى ھەتا كانزا كارىي وھتد ئەگەرى ئەڧى ژى دابەشبوونا جقاكى بوو ب سەر دوو تەخان (دەسەلاتدار و بەندەيان) كارو پيشە بتنى پشكا بەندەبوونى (العبيد) وھەژى زەلامەين ئازاد نەبوون ئەگەرى دووى ژى ئەو بوو: پىرانيا ڧەيلەسۇڧان ب سڧكى سەحدكرە پىزانينىن ھەستيار.

ب- زانست ل سەدەين ناڧەراستەين روچر ئاڧا:

زانستى د چ بواراندا پيشكەڧتنەكا وەسا ب دەستڧە نەئىنايە ھەژى گوتنى بيت، ژ گوھۇرىنەكا نوى د تىگەھى زانستيدا نەھاتىە گورى ھەمى ملكەچى دەسەلاتا كەنىسى بوو، ئەڧجا ملكەچىيا كەنىسى و ئەرستوى ژى ب پىكڧە بوو، ھەر دەرچوو نەك يان لادانەك ژى دەرچوون ولادان بوو ژ پىرۇزيا ئاينى وان. ئەڧە ژ لايى بەرنامەيى و ئاسۆيەين زانستىڧە.

زېدهبارى قى ژى شىوازى ھزرکرنى، ئەو دانوستاندىن بى بەرھەم يېن کو ژ پەرتووکىن خۇ ۋەرگىرا بوون نەك راستە وخۇ ژ سىروشت ناسىنى.

۳- زانست د سەردەمىن نويدا :

د قىرېدا دى وان ھۆکاران ئىخىنە بەرچاڧ يېن کو بووينە ئەگەرئ گوھۇرىنا ھزرکرنى سەبارەت ب زانست و فەلسەفى . . . ھەروەسا ل سەر وان بەندىن سەر ب بەرنامى ھىلېن بەرنامى زانستى نوى دى ديارکەين و دبەندىن ديدا دى ب كورتى بەحس فەلسەفى ب ئەندازى ھندى بۇ قوتابى يا پېدقى بيت دى فەكۆلېن ھەروەسا ژى دگەل دواندا دى بەحسكەين کو سالۇخەتېن لېنرىنا زانستى نوى دروستكرىه ژ ب رېبازا ئەزمۇنكارى بيت يان بىركارى ئەنجام ب دەستفەدان و ژىرى بيت.

ئەفا كو نھۇ ل سەر مە پېدقى بەحس بكەين: سالۇخەتېن سەرەكېن لېنرىنا زانستى وبەرنامى زانستى وسىروشتى زانستى يى ئەفرىه كو ئەفەنە:

ئىك - نەشېن ئەو پېشكەفتنا زانستى كو ل ئەورۇپا رويداى، ژ دەستكەفتىيېن زانستى يېن موسلمانان جودا بكەين و ژىك دابېرىن.

دوو - ژىكفەكرنا زانستان ھىدى ھىدى ژ فەلسەفى، ئەف زانستە بتنى ب ئەركى زانا نەھاتىه گورئ، بەلكو فەيلەسوفان ژى رۇلەكى گىرنگ ھەبوويه ژ پېشئىخستنا زانستان.

سى - پىشت گرېدان ب تېبىنىكرنا دياردان و چاڧدېرىكرنا ئەزموونان، ل جھى ھندى بتنى ب (ناخفتنى - لېدوان) دەست بەرداى بن، ئانكو تېگەھشتنا سىروشتى وچارەسەركرنا كېشېن ژياندارىي و لېكدانا دياردېن سىروشتى د وئ دا نەمان ل رېيا رامانا بىرى يان ب رېيا نىشان و ھىما گوتنى، زانا تىشان فەدبىنن و فەيلەسۇف ژى كۆم دكەت و فەلسەفا خۇ ژ پېكدىنن.

چار- زانست وياسايا زانستی، بهرهمی ئەزمونان و دەرئەنجاما کارییه، ئەرکی زانا قەكۆلینا دیاردین دەست نیشانکریه، ژ راستیهكا بچووك، چوون بۆ ئیكا دی، هییدی هییدی ل سەر دەستی هژمارهكا زۆرا زانایین بوارین جودا جودا ئافاكرنا زانینی بلندبوییە و دی بلندبیت، پیزانینهكا باوهری پیکری و لیئیرینهكا راستهقییهیا دی بۆ جیهانی و تستان سەرهلدهت.

پینچ- هەر زانستهك بۆ کارپیکرن و راپهپاندنی دشیّت. چ ئیدی ئەو زانست پهیوهندی ب بابهتین ئهردیقه ههبيت یان ئەسمانی، یان پیدقیین ساده یین ژیان بیت وهكو خوارن و پاراستنا وی ئەفه ژ ی وی دگههینیت كۆ: زانست و هزر بتنی بۆ لیكدانا جیهانی وتستان نینن بهلكو بۆ گوهورینه ژ ی.

شهش- ههولدان بۆ بكارئیخستنا بیرکاری و پیقهپین چهنداتی د زانستیدا، ئانكو دارشتنا یاسایین زانستی ژیچیکرنهكا (صیاغه) بیرکاریانه ئانكو د شیوی رپژین هژماریدا، بۆ نموونه: بلا نهبیژین ئەف تشهیی گهرمه، بهلكو بیژین گهرمیا وی (۳۵) پلا سهیدییه، ئەفه دانانا رپژهیا هژمارییه بۆ پلا شیانکاری (ئیحتمال) و راستهقییهی و ههقجۆتكرنا یاسان ب سەر بارودۆخین هاتینه قهكۆلینكرن.

تایبهتمهندیین هزرکنا زانستیانه :

هەر چهنده قهكۆله ر گيرو بوون و پیشیخستنا فان تایبهتمهندییا دجودانه، بهلی دبیت ههمی ل سەر فان خالین خاری د ریکهفترین کو ئەفهنه:

۱- كهلهكهبووی - كهفتنه سهر ئيك - (التراكمية):

زانست پیزانینهكا كهلهكه بوویه، پیزانین زانستی وهكو ئافهییین بلند كو قات ل سەر هاتیه ئافاكرن، بتنی ئیک جوداهی ههیه، ئەو ژ ی ئاكنجیوویین فان

ئاڧاھيان زانستىيە، بەردەوام بەرھەف قاتىن نويىن سەرى دەينە ڧەگۈھاستن،
 ئەوپىن ل بنواندا ب جھ دەيلن، دڧىدا زانست ژ ھونەرى دەيتە جوداكرن، ھونەرب
 شېۋەكى ئاسۋىيانە (بەرفرەھەدبىت) وگەشە دكەت، ئاشكرايە ئەم مفاى ژ ھونەرى
 كەڧن ۋەردگرىن، بى كۆ ھندى ھونەرى نوى بشىت ۋەل مە بكەت دەستبەردايى
 كەڧن ببىن، دبىت ڧەلسەفە ژى ھەروەسا ببىت، ڧەلسەفا نوى، ئەوا بەرى خۆ
 نازىبەت و بەرزە ناكەت، دگەل ھاتنا ھەر ڧەلسەفەكا نوى ئەو ڧەلسەفا كەڧن
 نابىتە دىرۆكەكا رويت، ۋەكو دزانستىدا رويىدەت ۋبىردۇزىن كەڧن دبىتە
 رويىدەنەكا دىرۆكى يا رويت، ئەف سالۋخەتى كەلەكەبووى، سالۋخەتى سەرەكى
 يى راستىيەكا زانستىانە دەردئىخىت كو رىژەيىە ب رامانا زانست گەشە دبىت ۋئەو
 ب راستىيەكا زانستىانە دانايە پشى ماۋەكى گوھۆرىن تىدا كرىنە يان ب
 ئىكجارى لادايە و تىشەكى دى جھى ۋى گرتىيە، ھەر ئىك ژ بىردۇزا (بەتلىمۇس)
 يان فىزىكا نيۋتن ل سەر دەمى خۇدا دى سنوور بوون، بەلى لىنرىنا نوي
 گەردوونى ب بىردۇزا كۆ پەرنىكۆس ۋەھروەسا فىزىيايا ئاينىشتاين جھى وان
 گرتىيە ئەڧە ئانكو رىژەيى يە ل ھەمان دەم ژىدا بى سنورە (مطلقە) چونكى
 راستىيەكا بابەتتىيا بى لايەنە، بابەندى ب ھەست و سۆزىن مەڧە نىنە ۋەك مفايى
 ھونەرى تابلۋيەك نىنە، دڧىدا بى سنورە كو د سەر دەمى خۇدا (راست) بوويە.
 زانست ئىكبوونا ئاڧاھىيى خۆ بلند دكەت، بەرھەف ئەفسانا ناڧەگەرىتە ڧە. ئەڧە ژى
 رامانا سىيىي يە يا بى سنورى يا راستىيەكا زانستىا نەيە، دەست پىكر، نھۆ ۋەسا
 گەھشتىيە ڧەكۋلىنا مرۆڧى ب بەرنامە ونەخشە ئەڧە ژى بواريىن كومەلناسى و
 دەروناسى ڧەدگرىت.

۲- رېځخستن:

زانست رېځخهرئ رېبازا هزرکړنا مهيه ورېځخهرئ شېوازئ ژيريا مهيه (عقل) نهفه ب پامانا زالبوونا ب سهر رهوش و تيتالين مهيين رېژانه يه، بن دهست نيخستنا هزرا مهيه بؤ ئيرادا هوشمهنديا مهيه.

۳- سهرتا سهری - وبابه تخوازی (الشمولية والموضوعية):

پېژانينا زانستيانه يا سهرانسهرييه، نانکو: گشت نمونهيېن دياردئ فهدگريت، پهيوهندی ب سهر دياردين کسان فنهينه، دهمي زانست بهحسي کفتنا خوارئ يا تهنان (الأجسام) بکعت، نهو ناخفتن يان نهو فهديتن، پهيوهندی ب بهحسکړنا کفتنا خوارئ نا ئيک تهن فه (جسم) نينه ژوان تهنين وهکو خو ژ لايهکی و ژلايهکي ديقه راستيا زانستيانه د ويډا گشتگيرييه کو ههر ژيرييه (عقل) شارهزا بوو ب پهسهندی ددانيت و باوهريي و نهزموونا تايبهتي يا ههستي تايبهتيي وي کهسي بناغي مفا وهرگرنا هونهرينه، بقي جوړی (نهکساتي) دبسته سالوخته تي راستيا زانستيانه، کول بيگومانيا خو يا جودايه، نهفه ههست پيکړنا کاکلکا وي کهسييه کو ژ خو ل تشتهکی يي بي گومانه، کو داويي مؤرکا کهساتي وهردگريت و ژ ئيکی بؤ ئيکي دي يا جودايه چونکی خوږهتيه نهک (بابهتي).

۴- هوپرکاری (الدقة) وهزرکړنا وهسفی (چهندياهتي) نهک چهواتي:

زمانی زانستی وهکو زمانی ناسايی نينه ب هوپرکاری (بالدقة). د زمانی ناساييدا ههست پيدکيهين بيژين: دلي من وهسا دبيژته من، يان وهسا بؤ دچم يان وهسا دبينم نهف پهيفه دتھاممن و مهرهمي دهردبرينن، بهلي بؤ زانستی نهف زمان و ناخفتنه بتني بهس نينه دقيت زمانی بيرکاريي ب کاربينيت ب تايبهتي د سهردهمي نويدا.

چار: هزرکرنا فەلسەفیانە:

ل دەسپێکێ سەبارەت ب فەلسەفە و ئاستێن و ئۆیدەر و ئارمانجێن و ئ و پێناسین و بابەتێن و یێن سەرەکی و پرسیارێن و یێن گەرنە و جوداھێن دناقبەرا و ئ و دناقبەرا هزرکرنا ئەفسانەیی و ئاینی زانستییانەدا مە بەحس کریە ژبەر ئەفەق دقیریدا گەلەک ل سەر دەقەرێن دی ب شیوەکێ تایبەتی مۆژیکێ کۆمکرنا تایبەتمەندیی سەرەکی یێن فی جۆرێ هزرکرنێ بین.

تایبەتمەندیی هزرکرنا فەلسەفیانە:

۱- فەلسەفە وەکەفە ب هزرکرنێ:

فەلسەفە هزرەکە ژ گەردوونی ول مرۆفی هەتا هزرکرنەکە ژ هزرا خۆ، پروونتەر بێژین: ئەم دەمێ ل سەر ئەفسانە و زانستێ سروشتی دناخفین هەلوێستێ سێرەندی و زەلامێن ئایینی و زانایێن مە ب کارناینین بەلکو ئەم فەلسەفا خۆ تیدا دکەین یان شرۆفەکرنا خۆ ل ریا هزرکرنەکا فەلسەفیانە دناخینە بەرچاف، هەتا دەمێ مۆژیلی شرۆفەکرنا پێناسێن شیاپی یێن فەلسەفە بووین نەخشی تایبەتمەندیی دیی سەرەکی و ژیدەر و ئارمانجێن مە دکیشا. ئەوی دەمێ ژێ هەر فەلسەفە کارتیکرن لی دکر.

۲- فەلسەفە پرسە، یان پرسەکا مەزنتەرە

ئانکو پرسەکا بەردەوامە، بەلێ یا هاتیە گوتن: پرسیار د فەلسەفە دا ژ بەرسقان گەرنەتەر، چونکی فەلسەفە بەرسەفەکا ئیکجاری و دووماهی نادەت،

چونکی بهرسفا داوئی، داوی هاتنا فهلسهفی بخویه، بتنی داوی هاتنا ههمی
هزرکرنایه، فهلسهفه بهردهوام تشتان ب شیوی پرسپاری دادرئیت، گشت بهرسفا
ژی، ههر فهیلهسوفهک ل دویف ههر ئاریشهکی ددمت. نرخ وبهای وی دویری دایه
فهیلهسوفهکی دی دشیت د ریکا دانوستاندن و ههلسهنگاندنا شاشیان دا، بشیت وی
پرسپاری ب شیوهکی باشر و گونجای تر دابرئیت. ئەفجا ژبهه هندی فهلسهفی
باوهری ب بریار و هوشمهندان ههیه کو مافی دهربرینا بوچونین خو ههبت.
گرنکترین تایبهتمهندیا فهلسفهکاری و پرسپین فهلسهفی ئەوه ل سنوری چافدیر
یکرنی یه، یان ئەزموونی، یان کهفتن و پرت کرنی دا ناراوہستیت و، تشتان وهکی
پارچهکا بهرش و بهلاف نابینیت، وهکی موریکین فہبزیایی یین تسبیحین
پرچیای، یان بهندکهک نهبت وان گریدهتهفه. بهلکو ههول ددهت ئەفان پارچان
ویشکان و، ئەفان دیاردا ب دویف ئیکدا هاتین ههمیان پیکفه گریدهت. ههتا
دگههیتە ئەوان تیگههین سهرتا سهری ههمی پشک و پارچان پیکفه گری ددهن
وههمیان پیکفه لیكددهن، ها بقی جوری فهلسهفه ل دویف دیاردین مادی
دگههیتە تیگهه (سروشت) و، دهرباری ب بوونهوهرین زیر زی دگههیتە تیگهه
(مروفایهتی) و حەزین پیزانینان، ههروهسا دگههیتە تیگههین پیکفهگریانا
ئەگهری (سببی) و پهیرهو وئارمانج و گهشهسەندن دهرباری گشت دیاردو
بوونهوهران.

ئەف ئەرکه ب بتنی پسپوراتی دبیافی زانیاریان وئو بیافی زانست و شارهزایدا
ناهیته گوری. ژفی پتر دقیت، ئەفه پسپوراتیا فهیلهسوفی یه کو د ههمی پروویدان
و دیاردهکی دا، چ، د بیافی سروشتی دا بیت یان د بیافی رهوش و بهایان دا بیت،

داويا بنهما و رەگەز و ژێدەرێن دی هەلسەنگینیت و بەراھیی گەلەك ژفان پەرسان و ئاریشان دئێخستنه بەرچافێ قوتابیان.

۳- فەلسەفە رەخنە و شرۆڤە کرنه:

ژ تاییبەتمەندیی بنەرەتیین هزرکرنە فەلسەفی، ئەووە کو هزرکرنەکا (رەخنەى - شرۆڤەکارانە)یە، چونکی فەیلەسۆف هەردەم موژویلی شرۆڤەکرنە رەخنەییان ئەوان زانیاریان و بێر و بێردۆزان و بۆچوانە کو دبەلاقن، ئەڤا چ ب ئاشکرای بیت، یان نافەرۆکا وئ یا نەئاشکرا، د فێرە ژى دا مەرەم ئەووە راستی و دروستیا وانە، ئانکو سەختە و نەدروستیا وان بەرچاف بکەت. ئەو بنچینیان زانیاریانە کو ئەو زانیت ل سەر ئافاکریە نموونا ئاشکرایا دئەڤێ ددیرۆکی دا یا هەى، وەکی (غەزالی) کو دەست دایە رەخنەگرتنا بنەمایان زانیاریان، وەکی ئەندامیان هەستکرنی و زانیاریان هەست پیکری. باوەری و گرۆڤین نەحەزین ئایینی و، ژیری و زانیاریان ژیری (عقلیە) و، هەروەسا (دیکارت) ژى دەمی بیریار خو دای، باوەری ب هەمی بیرو بۆچوان هەبوو، خودا داقوتا پستی گەریان و پشکنینی ووەستیانی، ئەو هەردوو فەگەریان بۆ زانیاریان بێ گومانێ (یەقین). فەلسەفە هەرب رەخنەگرتنا باوەر و زانیاریان و بێردۆزان نا راوەستیت بەلکو ئەرکەکی دئ دئێخیتە ستوویی خو کو رەخنە و شرۆڤەکرنە و هەلسەنگاندنا ئامرازین زانیاریان خۆیەتی، وەکی هەستان و ژیری، هەروەسا دەربارەى (دەلیفا دامەزراندنا زانیاریان) وئەو (رێبازین دکەنە زانیاری) و دیارکرنە مەرحین زانیاری و . . . هتد کو هەمی دچنە چارچوڤی (بێردۆزا زانیاری) - ئەپستەمۆلۆژیا کو دئ ل داوی

خوينين، ههروهسا ئەرکى رەخنەيا شروڧەکرنا يا فەلسەفى، ئانکو (فەقۇلىنا بەرنامان) دىبەخشىت کو زانستىن جۇرا و جۇر دروست دکەن، وەكى بىرکارى و سروشتکارى. دىپىخەمەت فەدیتنا وان بنەمايان کو ل سەر وئى راگرتى بوون ل دويف بەرنامەكى سەربخۇ و ئىکگرتى.

۴- فەلسەفە، پىکىنن و دروست کرنا باوەریانە و، رامانە:

ئەف تايبەتمەندىە تايبەتى و بەردەواميا فەلسەفى بوويه ژبوونا وى هەتا نھۆ ئانکو دروست کرنا رىبازى يە، رىباز و هەلۆيستىن هزرىن سەرتا سەرى، دڧىرە دا گرنگيا تايبەت ب وان دەرئەنجامىن نەچاڧەرئى کرى دەيتە دان کو پىکڧە گرىدانا گشت ئەو زانىارىن ب دەست هين کو مروڧى کومکرىنە، ههروهسا ل هەمى ئەزموونىن گشتىن مروڧى ژى نە نەك ل گرنگى دان ب بەرنامە و کەرستىن ب کارهاتىن.

د فى چالاكىي (پىکىنن و پىکڧە گرىدان زانىارىن)دا فەيلەسۆڧ ل دويف گشتى ترين بيروبوچونىن شيانا وى دادگەریت ل دۆر گەردوون و مروڧ و سروشتى دوور هىلى و رامانا ژيانى و بنەمايى ھۆش د پايەى و چارەنقىسى ... هتد مەرەم دڧىرەدا بەرفرەهيه و سەرتا سەرتىە، ئانکو گەشتن دڧەدیتنا دیتنەکا کوم گشتيانە، دڧىردا فەيلەسۆڧ ل برئ زانىن و پسپۇراتيا وى ل وان نافەندو دەزگەهان دچیت کو پىشوازيا هەر ئەنجامەكى زانستىن جۇرا و جۇر وشارەزايان ب کومەل بۆ مروڧى پىشکىش دکەن، فەيلەسۆڧ وەكى (فرانسیس بەیکون) دىبژیت فەيلەسوف وەكى مېشا ھنگڧىنيە کو نافکا گولان دىبژیت، هەتا کو ھنگڧىنى بۆ مە دروست دکەت، يان وەكى (مايسترۆ) يە پىشەنگى ئورکىسترايە.

پرسىيارىن پشكا دووى

پ ۱/ تايىبەتمەندىيىن ھزر كرنا ئەفسانەيى بژمىرە وب دريژى ل سەر ئىك ژ وان
باخقە.

پ ۲/ لىكدانەقەيىن جورا وجورين سەرھلدا نا ئايىنى روون بكة.

پ ۳/ تايىبەتمەندىيىن ھزر كرنا ئايىنايە چنە؟

پ ۴/ چاوانيا (زانستى) دجيهانا رۇژھە لاتا كەقن دا (بەرى يۇنان) روون بكة.

پ ۵/ لايىن باش و شاشيىن زانستى يۇنانى يا كەقن كيژن.

پ ۶/ تايىبەتمەندىيىن زانستى دسەردەمىن نوى دا كيژن.

پ ۷/ تايىبەتمەندىيىن ھزر كرنا زانستيانە روون بكة.

پ ۸/ تايىبەتمەندىيىن ھزر كرنا فەلسەفەيانە روون بكة.

پشکا سیتی

بابہ تین گشتی یین فہ لسه فی

ل بہ راہی مہ گوت دکھنڈا فہ لسه فہ رامانا زانست و زانیاری دگہینیت فہیلہ سو ف زانیہ و حہزا زانابوونی ہہیہ وب ہہمی زانیاریین سہ ردمی خودا ناگہ ہدار بوویہ، بہ لی گہ شہ پیدانا زانستین جورا و جور جودابوونا تایبہ تمہندی دزانستی دا ب ئہ گہرئ سہ ربہ خو یا فان زانستان وسہ رهلانا زانستا نوی کو ہی دی ہی دی ژ فہ لسه فی دوویر کہفت کو دبہ راہی دا ب دایکا زانستان دہاتہ دانان.

فہ لسه فہ ب سئ بابہ تین وئ یین سہ رہکی و چہند لہک ما و ژبلی ہندی ہہ قبہ ندیا وئ ژی دگہل زانستین سہ ربہ خو یین دی ل جہی وئ ما فہ وئ فہ جورئ ہہ قبہ ندی ب فہ لسه فا زانستی نافکرہ.

بابہ تین گشتی یین فہ لسه فی پیکہاتینہ ژ: ہہ بوون یان چ ہہیہ پشتی سروشتی (ما وراء الطبيعة) (فہ لسه فا سروشتی ژی فہ دگریت). بیردؤزا زانیاری و بہایان کو رہوشت ناسی و لؤژیک (المنطق) و جوانناسی فہ دگریت). پشتی وئ دی فہ لسه فین زانستان دگہینہ دگہل کو ژہمیا گرنگتر فہ لسه فا یاسا و فہ لسه فا ئایینی وفہ لسه فا دیرؤکی و فہ لسه فا سیاسی و دہرون ناسی دکو مہل ناسی و تیکرایئ دیرؤکا فہ لسه فی و پہرومرده ناسی (زمان ناسی) نہ، ل خواری کورتہیہ کا وان بابہ تان د ہندہک لق و پاسبہ ندین فہ لسه فی بہر چاف دکہین:

نیک: بابہ تی ہہ بوونی (چ ہہیہ پشتی سروشتی) (میتافیزیک) و فہ لسه فا سروشتی فہ دگریت فہ کولینا ہہ بوونی ژ ہندہک لایان فہ، زانستین سروشتی ل ہہ بوونی فہ دکولن و ہکی تہنہ کی گوہور. سروشت ناس ل تایبہ تمہندی تہنی

(جسم) فەكۆلېت بى سەحكەتە توخمىن وئ. بەلى كىميا ل پېكھاتىن وئ فەكۆلېت وبۇ توخمىن وئ دېتەفە. زانستىن بىركارى ل ھەبوونى فەكۆلن ژلايى ھندى كو ھندەك ژوا نېرە - چ ژمارە بن (زانستى بىركارى) يان شيوەين (زانستى ئەندازىارى). زانستىن دەورونى ل دياردين دەروونى فەكۆلن. زانستىن كۈمەلايەتى ل پېكھاتىن و دياردين كۈمەلايەتى فەكۆلن. دناف فان زانستان دا زانستەك نىنە ل ھەبوونى فەكۆلېت، ھەبوون چىيە؟ ئانكو بوون ب گشتى و نەھىتە بشك كرن. ئەف زانستە لايى كەفئاران دگوتى؛ چ ھەيى پشتى سروشتى (ميتافيزيك). فەكۆلىنا (ھەبوون) ئ فەكۆلىنا تايبەتايىن گشتى يىن ھەبوونى فەدگريت.

ب دانانا بىردۆزەكى دەربارەى سروشتى جىھانى و، وەسا بەھىتە تەماشەكرن ئايا روويدانىن گەردونى ودياردىن سروشتى ل سەر ياسايەكا چەسپاي ھاتىە دامەزراندن يان ب نویشكەكى فە (صدفة) ئايا ئەو روويدان ب خو سەرھلەدن يان ب ھوكارەكى پىدقى و ل دويىف ياسايىن ماددە و لقين بزافا سروشتى دچن؟ ئەف فەكۆلىنە سەبارەت تايبەتايىن تەنن سروشتى و ، ھەبوونا سروشتى دكەفئندا ھەتا دەمى (نيوتن)ى گوتى (فەلسەفا سروشتى) (زانستى سروشتى) يان فەلسەفا سروشتى ژلايى كەفئاران دا ب بىركارى و (چ ھەيى پشتى سروشتى)، بشكەكا فەلسەفا بىردۆزى بوو. نھۆ كو فەكۆلىنن زانستىن سروشتى سەربەخو بوون و، فەكۆلىنن گشتى بوون ل (چ ھەي پشتى سروشتى) (ميتا فيزيك) مانەفە.

((ميتا فيزيك)) (چ ھەي پشتى سروشتى)

لقەكە ژ لقين فەلسەفى پىتەى ب فەكۆلىنن تايبەت ب جىھانى و مروقى و زىندەوهران ددەت. ھەتا رادى تىگەھشتىن دشرؤفەكرنا لوژيك (المنطق) ب ئاميرى زانىارىي دەھىتە دانان يان راستى زانى و بىردۆزا زانىارىي ب پىك و پىبازى

قەدكۆلېت مېتا فېزىكى ژى راستىيان دئىخىتە بەر قەكۆلىنى ئەقجا چ ل جىھانى
ب گشتى يان زىندەوهران يان مروقان بېت.

أ- **مەردەما مېتافىزىكى:** جىهان و گەردوونا دەورو بەر يان مە ھەتا مەروڧ و
زىندەوەر ژى. ئەف ھەمى تىشتە يان ھەمە جۆر بى سنوور دياردكەن مەروڧ
دەمى كە سەككەتە تىشتىن دەورو بەر يان خۇ فرەھى (التعددية) و ھەمە جۆرى
ناقبەرا زىندەوهران و. ب زەحمەت دىشت ھەقبەندىي ناقبەرا وان پشت ب
لېكدانە قى بگريددەت. گرنگيا مېتا فېزىكى ژى كېم كرن و سادە كرنا ھەمە
جۆرى يە و ئىنانا جۆرە ئېكبوونەكى كە ھەمى ھەبوونەوهران ل ژمارەكا كېما
بىرو باوەر وتىگەھ و بووچۆنىن وان قەدگريت.

ب- **جوداھى دناقبەرا خواندنگەھىن مېتا فېزىكى:** خواندنگەھىن مېتا فېزىكى
دجودانە سەبارت:

۱- **تەماشەكرنا نافەرۇكا گەردوونى يان راستىيان بىنچىنە يان گەردوونى:**

- **ئىككىتى** - ب نافەرۇكا راستىي دەھىنە ھىمارتن وب وئ يەكە ئەو تىشتىن ژبلى وئ،
ئەوئىن دى دياردە وەسفا ئەقنى نافەرۇكىنە.

- **جووتەكى** - دىبىژىت دوونافەرۇك بۇ راستىي ھەنە، يان دوو راستىيان بىنچىنە يى
ھەنە چ ژوان بۇ ئەوا دى نافەگەريت.

- **ھەمە جۆرى** - ئەفە وەسا دىبىنىت كە ھەمە جۆرى نافەرۇكا تىشتانە ب سەرجەمى
ئەقان نافەرۇكان پېكدەھىن وب بەرزەبوونا وان بەرزەدەن.

۲- **تەماشەكرنا نەگوھۇر و گوھۇرى:**

ئەف مېتافىزىكىيە راستى ژلايى وان قە نەگۆرە و گوھۇرىن خەيال و شاشىيە و
دياردەكا بى بها دچىت، دىبىژن گوھۇرىن ھەقدەم راستيا نافەرۇكا ھەبوونىنە و
ئەف نافەرۇكا كە دورپن مەنە دى بىنىن بىتنى پەردەكە يا راستيا ھەقدەم.

۳- هەلبراتنا ئاقەپۇك وىنچىنن ھەبوونى

- **نموونهى** - تەماشكرنەكا مېتافىزىكىيە و گيان و ھزر و بەھايىن نموونەى وەكى (چاكيى) ب بنچىنە و ئاقەپۇكا ھەبوونى دەھىتە دانان ژبلى ئەفان ژى ئەوین دى دياردەكا مام ئاقنجيا ھزر و گيانىنە.

- **ماددە** - ئەفە ماددەنە . . . ب بناغە دناقەپۇكا ھەبوونى دەھىتە ھژمارتن و دېژىت تىشت فەگەراندنا وان بۇ ماددە و ياسايىن وان دەھىنە شروۋفەكرن.

۴- چاڭ خشاندنەك ب ئاق ھەقبەندىا ئاقبەرا خويەتى وبابەتى ھەبوونى

(الذاتية والموضوعية)

پەيدابوونا بىردۇزا زانىارى وەك لقەكى گرنكى فەلسەفى ل داويا سەدى (۱۷) و دەستپىكا سەدى (۱۸) و تېبىنى ل تەماشەكرن بۇ راستىي و ھەبوونى و جىھانى سەبارەت بابەتى فە يان تىشتىن خو دەرەكىين بۇ خويەتىي ب ئاگەھ و ھوشيارىي (ادراك) راكىشايين وەلپەت ھندەك ژ فەيلەسۇفان ل بن سىبەرا ھوشيارىي (ادراك) وخۇ ئاگەھىي ب بابەت و جىھانى چافى خۇ بريە يان تەماشەكرىە بابەتىن گشتى. فەلسەفە ب مسۆگەرى ھەف دژى ئەفى بۇچوونى بوويە بەندى كو جىهان د ھەبوونى دا يا سەربەخويە ودويرە ژ ھوشيارىا ئەم پئفە، مەگوتى فەكۆلىنا (ھەبوون) فەكۆلىنا ھەبوونى يە ب شيوەكى رھ و ريشالى يە ئەفەزى بەھانەكا پېدفا ئەفى فەكۆلىنى يە چونكى ھەر زانستەك فەكۆلىنا لايەنەكى يا پشكاكا ھەبوونى يە (ھەرۋەكى مە نموونە ب بىركارىي وكىمىايى و ھتد . . . ئىنايە). ژبەرھندى پېدقى يە زانستەك ھەبىت ل تىكرايى ھەبوونى فەكۆلىت، بەلى فەيلەسۇفى فەكۆلەرى ھەبوونى دارستانەكى وەكى دارستانى دىبىت نەك دارو باران بتنى. و بەھانەكا دى بو ئەفى فەكۆلىنى ئەوە كو ھەر زانستەك پەسەند و

دەستپېښگان بکار دښت بې دەرځښت ځایان ب ګرځه، بې نمونو زانستې
 نه دنازیاری ب په سهند و ګرځه دهم پېدکته وده کی دوو هیلین هه ف تهریب
 ناګه هه نیک، ګه له کین دی ژبه لګه نامیت به پنیاسین (نؤګلیدس) کو هه می پشت
 ب مه ګرتین جهی ګریددهن بې فکولینې ل چ هه یی و راستیا وې زانستین
 سروشتی ژی ودها ددانین کو که رسته یی هه ی وئو یاسایان بو ددانین، یاسا یا
 (نه ګه ری) و (بهروفاژی) ب مه ګرتیان و مردګرن، به لې ئه رکې ئه وان نینه ل راستیا
 که رسته یی یان (دروستیا نه ګه ری وی) و (بهروفاژی) فکولیتن، ئه و لقی دغه دکولیت
 (میتا فیزیک) ه یان (زانستې هه بوونی) یه و، هه ودها سه بارمت تیګه هی دم و پوژان.

دوو: بیردوژا زانیاری (ئیپستیمولوجی):

ئه ف فکولینه به رسقا فان پرسپارین ل خواری ددمت:

ا- زانیاری چیه؟ پرسه که سه بارمت زانیاریی دخوډا.

ب- زانیاریی ژچ و مردګرم؟ ئه فه پرسه که سه بارمت نه ژادی زانیاریی و ژیدمړی وې.

ج- نایا دبیت زانیاری بهیته و مرګرتن؟ ئه فه پرسه که سه بارمت دروستیا زانیاریی

و سنووری وې.

بابه تی زانیاریی فله سفا نوی دروست نه کریه، فله یله سوږین هه می فله سفا ین
 به ری ئه و جوړی پرسپاران کریه، به لې ل ناف بابته تی هه بوونی یان بابته تی
 سروشتی وجیهانا دهرکی دا ل وان فکولیت. به لې فله سفا نوی هه وده کی
 دنارمانجا فله سفا دا وګرغا زانیاریی بوویه ګرنگترین پشکا فله سفا وژوی فه
 تهماشه ی ګرغا هه بوونی دهیته کرن. بیردوژا زانیاریی د بیاځی زانیاریی
 فکولیت، ئانکو ګومان کرن (راستی) یان مسوګه ربوون ژی وجودا کرنا زانستین ب
 ګرځه، ژ زانستی په یدا کری، یان زانیاریا دهم نه که فتی و زانیاریا دهم نه که فتی

د ئەزموونان دا، قەكۆلینا مەرحیڤ زانیاریا مسۆگەر. جوداكرن و خۆیه تی یا د بابەتەكی د زانیاریی دا. ژیدەرین زانیاریی چنه و چاوا پیزانین ب تستان، هاتیه زانین ههقەبەندیی گریدهدت، بۆ نموونه چاوا دئ زانم ئەقە كورسیكه ونهپشیکه. دئ قەگەرینه قە سەر پرسیارا (ا) زانیاری چیه: د قیرەدا دو ریباوهرین (مذهب) مەزن ل دۆر ئەقی پرسیارئ دئ بینین: یا ئیکئ دبیریت ئەوا ههستین مه و ب ژیری دزانین، ئەنجامئ تشتهكئ راستهقینه ژدەر قە ههیه ژ تیگههشتنامه جودایه. ئەقچا زانیاری ل دویف وئ پیزانینا تستانه ب ریکا ههستان وژیری وهکی خۆ كو دجیهانی دا ههیه. تشت یئ هه ی رهشه، یان سۆره چونکی ب خۆ وهسایئ هه ی کو رهش کریه وههست ب رهشاتی وئ یا سۆراتیا وئ دکهین. ئەف خۆیه تی یه مسۆگه ریا هه ی، ئایا کهسهك دبینیت یان نابینیت؟ دبیرنه ئەقی (ریباوهری یا دوورهللیی (واقعی) وبهرامبهری ئەقی (ریباوهریا دیاردان) یان (ریباوهریا هزری) ههیه کو وهسا دبینیت (تستان دخۆدا) دبینیت و (پیزانیا تستان، ب دهرپرینهکا دی (ئەوال دەر قە) و (ئەوا دهرزدا) گهلهك دجودانه. لدویف ئەقی زانیاری پیزانیا تشتی نینه وهکی دجیهانی دا ههین و وینهیهکی، وهك خۆژی نینه وهك دوورهلل دبیرن، بهلکو پیزانیا تستانه وهکی بۆمه دهردکهفیت و، جیهانا دهوروبه رین مه ژی دروستکرنا ژیری مهیه. سهبارەت پرسیارا (ب) کو ژ چ زانیاریی وهردگرم، ئانکو ژیدهرئ زانیاریی چیه؟

ههروهسا د قیرە ژی دا دو ریباوهر ههنه: (ئەزموون کار) یان (ههستی کار) گوتیه ئەزموون ژیدهرئ زانیاریی یه یان ژلایئ کیم قە بنچینی وی یه، ئەزموون ژی دوو جۆره: یان ژ ههستین دیار وهرگریه وهکی گوھ لی بوون ودیتن، یان ژ دهروونی قە. پیزانین تشتین دهرهکی وهك دیتن، ئەف كورسیكه یا سپی یه و ههستینکرنا وی دبیریت پیزانینا (تشتین دهروونی یا رامانی) پی دهیته گوتن. و

گوتیه ئەگەر کە سەك هەمی هەستین وی نەمینین ژ تەشتەکی سەبارەت ئەوئ کول ناف وی دا هەمی نزانیت. بەرامبەری وان ژی رێباوەرین (ژیری) گوتیه: (زانیا ری ب هزرو ژیری دەیتە پەیدا کرن، ئەفە ب ریکا هەستان فە بۆ ژیری دەردکەفیت رۆخسارین دەرهکیین تەتانه وی خاپینەرە و جەئ راسەفینە ی نینە کو هەست پئ ناهیتە کرن و هەست شاشی دکن، بەلئ زانست وفەلسەفا ل سەرگشتی و پیزانینان هەفەبنەدی نەبیت ناهیتە دامەزراندن)، بۆ نموونە (ئەگەرئ وئ) یی ژیر، ناهیتە کرن. دویقدا چاف ل وان تەشان تیبگەهین کو هەست پئ ناهیتە کرن وەکی (خوئ) و (بەردەوامی) هەندەك ژوان ئەزموونان گەلەك چوون: بۆ هەندئ چوون کو تەشت ژدەر فە ناهیتە دەر وونی دا و نەشیت ئیک تەشت دابنن ئەگەر هاتوو و دبنەرەتدا نەبیت بەلئ پرسیارا سیئ کو (ج)، دبیزیت ئایا دبیت زانیاری بەیتە وەرگرتن؟ ئانکو ئایا زانیاری یا مسۆگەرە؟ دقیرەدا مە سی رێباوەر هەنە: رێباوەر هەیه کو شیان زانیانا تەشتین مە هەیه. بەرامبەر بقئ رێباوەرئ یا دووئ وسیئ هەنە بەلئ یا دووئ رێباوەر گومان وخودان دان پیدانئ نینە ب شیان زانیاریئ وشیان مەرؤفی ب سەر زانیاریئ، وچ رایا نادەن. بەلئ رێباوەرئ سیئ رێباوەرئ (رەخنە گری) یە ئەوان یا گوتی بەری ئەم ل سەر مسۆگەر یا زانیاریئ یا گومان لی کرنئ باخقین، ل سەر مەیه کو ل سنورئ زانیاریئ فەكۆلین بۆ نموونە ئایا هەستان و پیکهاتنا (ژیری) ئەم دشیین تەشان بزانیین. ئەگەر دشیین هەتا چ رادەیهك؟ کو (ئەمانوئیل کانت) پەپرەو کری یە.

أ- بیردۆزا زانیاریئ:

لقەكە ژ لقین فەلسەفئ ل سەر وشتئ زانیاریا مەرؤفی یا جۆرا و جۆر و پلین جودا جودا فەكۆلیت سنۆر و شیان داریا وئ ژی دەستنیشان دكەت.

ب- پلین زانیاری:

زانیاری یا پله داره ژ گومان و بۆچوون و ههستی (الحواس) دهست پێدهکەت ب ههستین هزری دا دبۆریت ههتا دگههیتە مسۆگه‌ریا تمام پلا گومانى لى نه‌هیتە کرن وهكى نهو نموونه‌ین کول بیرکاری و لۆژیکیدا دهست مه دکه‌فیت $1 + 1 = 2$ ، س = زانیاریه‌کا راست و ره‌وايه گومان لى نه‌هیتە کرن، نه‌فه ژى نموونه‌یه‌که کو زانا و مرۆف و فه‌يله‌سۆف هه‌ز دکه‌ن بگه‌هنى به‌لى گه‌هشتن بۆ وى راستی هه‌رده‌م یا ب سانه‌ی نینه له‌ورا نموونه‌که کو فه‌يله‌سۆفان دقین ل دویف شیانان لى نیزیك بن. هوشیاری کرن (ادراك) رامانا وى زانینه یان تیگه‌هشتنا بابه‌تین هه‌سته‌کی یه وهكى دار و بار و خانى و په‌رتووك.

گومان رامانا وى نه‌باومریه نه‌بوونا مسۆگه‌ری. (الیقین) و هنده‌ك جاران گومان قوناغه‌که ژ قوناغین گه‌هشتن بو مسۆگه‌ری بۆ چوونا وى ژى دهست نیشانکرا زانیاریه و ده‌ستپیکه بۆ کارناسینى کول داناپیدان ب نه‌فامی دهست پێدکه‌ت هه‌تا دگه‌هیتە زانیاریا مسۆگه‌ر.

جوړین زانیاریا سه‌ره‌کی:

زانیاری جوړا و جوړن بتنى دى به‌حسّ سى جوړان که‌ین:

۱- هه‌ستزانی:

گوه‌بوون ودیتن و تام کرن و بیه‌ین هه‌می هه‌ستین مه‌یین جورا و جوړن ول تشتین هویریپین دۆرین مه‌ ئاگه‌هدار دکه‌ت. گه‌له‌ك ژ فه‌يله‌سۆفان هه‌سته‌کی گرنگ بقی زانیاری دده‌ن وب بناغه و ژیدهرى سه‌ره‌کی زانیاری ده‌ژمی‌رن ئانکو وه‌سا هز دکه‌ن و هه‌ر چه‌نده زانیاری شیوى رووت یان گشتی هه‌بیت پیدفی یه هه‌ر بزقرینه فه‌ سه‌ر بنه‌ره‌ت و ده‌ستپیکا وى یان ب پیکا نه‌زموونکاریا هه‌سته‌کی

بەلى ھىندەك ژ فەيلەسۇف ئىدى ئاگەھدارى ژ كارتىكرنا ھەستان رادگەھىنن بەندى
كو مە شاش دكەن و دخاپىنن و جار جار رىكامە دگوھۆرن، بۇ ئەقى مەرەمى وان
نمۇنە زى يىن وەكى شكەستنا شىوئ دارەكى كو دئىخەنە دناف ئاقى دا ئەو سەرابا
كو ل سەر رىكى بەرچاڧ دكەڧىت.

۲- زانىاريا (ژىرمەندى):

ھىندەك ژ فەيلەسۇفان دىژىن ژىرى ھەڧىشكە ل ناڧبەرا خەلكى و ب گەلەك
كارىن ھەمە جوړ راددبىت و بى ژىرى زانىارى بەردەست نابىت. دىژىن ھەمى
ھۆش ھەستان رىك دئىخىت و دئىخىتە بەرھەڧبەرىي و پىڭڧە گرىددەت و ب
شىوھكى رىك وان رىك دئىخىت. ئەنجام زى ل دەسپىكىن ھىندەك ژ بابەت و
زانىارىان دردئىننىت و ھىندى دەرئەنجامىن ژىرى و ھزرى و بىركارى ھەبن ئەو
ھەمى ئەنجامى كارى ژىرى و ھزرى و بىركارى نە. ھەر ھۆشەك زى ھەڧبەندى
ناڧبەرا ھزرىن جودا جودا پۆختە دكەت وەسا زى دبىننىت ھۆش درىكا چالاكىياندا
پشت ب زانىاريا مىشكى دى يان زانىارىن ئەزموونكارى گرىددەت بۇ نمۇنە
كومەلزان كومەكا جودا جودا ژ رىكىن ئەزموونكارى تىبىنى و ژيان ب ناڧ و اندا
دەست ب ڧەكۆلىنن خۇ دكەت و پاشى ھەر ب رىكا ژىرى ڧە ھەمە جوړى و جوداھى
دناڧبەرا جڧاكان دا دەست ژ راستيان بگەھىت ھىندەكىن دى ھەنە دوئ باوھرى
دانە كو ئەزموونكارى بىتنى ب ڧان مەرەمان راددبىت. ئەوا ئەڧرۇ كو بەلاڧە مرؤڧ
خودان ھۆشى و ھەستە زىدەبارى شىانن و يىن دى كو خوادىي مەزن پى پەخشىە.

۳- پىمەسىانا تىشتان (ھەسپىكرنا تىشتان): (الحس)

ئەگەر ھەست زانىنى پشت (ھەسپىكرنا تىشتان) راستەوخۇ يان ناراستەوخۇ ب
گرىددەت و . . . ئەگەر زانى زى پشتى ب بەلاڧىي و دەرئەنجامان گرى ددەت دى
ھوشيارىي (ادراك) پشت ھەسپىكرنا تىشتان راستەوخۇ يان ب دەمى راستەڧىنە

گریدەت ل ھەستەرن ب جوانی دچیت وەکی بیژی جۆرەکە ژ پێزانینان ھونەری
یان پارچەکا مسۆزیکى. ھەسپیکرنا دەرویشان ژى کو ھندەك جارەن ب مفاى
وەردگرتن دەینە ناف کرن ب ریکا ھەست و دلى ل تستان دكەن.

ج- پادە و سنووری زانینى:

گەلەك ژ فیلەسوفان دان پیدانی ب ھندى دكەن کو زانینا مرۆقى یا سنووردارە
فەیلەسوفین زانینى تووشى ئاریشا پێژەیا زانیاریى (نسبة المعرفة) سەبارەت بوان
راستین کو دزانیت بووینە کو بەردەوام دكەفیتە بەر کارتیکرنا بارى دەورو بەو
ھەلوئىستى مە یى مرۆفایەتى ژى گەلەك جارەن ھەمى ئەو زانیاریین کو مە پیدفى
پى ھەى و دشیاندانینە بریارا قەبرى ل سەر تستان بدەین گەلەك جارەن کارتیکرنا
ھزرۆ بۆچوونى خەلكى دى گەلەك ساناهى ترە ئەگەر ھاتوو پیدفی ئەفى
کارتیکرنى بەیتە دابینکرن.

(سى): بابەتین بەیان یان فەلسەفا بەیان (ئەکسیۆلوژى)

بابەتى بەیان یان فەلسەفا بەیان (ئەکسیۆلوژى) مەرەم ژ (بەیان) ھەلسەنگاندنا
تشتى وخەملاندنا وى یە، چ وەك شیواز ب دەستفە ئینانا مەرەمى یا نكو ئەو ب
خۆ مەرەم بن. جۆرى دوى دكەفیتە چوار چوقى قەكۆلینا بەیى فەلسەفى کو بۆ
سى تستان برپە (راستى و چاكى وجوانى). ئەف بەیانە ب بەیى خۆیەتى دەینە
ناف کرن بەرامبەر ب بەیى دەرەكى، دەیتە دویر ئیخستن. بابەتى چاكیا زانستى
رەوشتە یان فەلسەفا رەوشتیه، بابەتى جوانى زانستى جوانى یە یان فەلسەفا
جوانیى یە (فەلسەفا جوانى) ژى ژبەر وى ب خۆ ژى گرنگیا وى ل بەراھیى دەیتە
دانان بەلى بابەتى راستیا زانستى (لۆژيك)ە.

۱- فەلسەفا رەۋشۋى:

(رەۋشۋى ناسى) يان فەلسەفا رەۋشۋى زانستەكە و وان مەر جان دادنىت كو پىدقئىيە دكرىارپن مرؤقىدا هەبن داکۆ ببىتە بابەتەك ژبۆ پىقەرپن رەۋشۋى يپن مە لدۆر وان كرىاران، يان ئەو زانستە كو نموونا هەرە بلند ددانىت كو دقئىت رەفتارا مرؤقى لگۆر وئ پەيرەو بكتە نانكو زانستەكئ پىقانهىيە نانكو قەكۆلىنئ لدۆر رەفتارو سەرەدەرىيا مرؤقى كۆ پىدقئىيە يا چاوا بىت؟ كئشپن ئەقى زانستى ئەقان قەدگرىت:

أ- راستى و رەسەنىيا هەستى رەۋشۋىن مە.

ب- ئەو پالدرپن وەلمە دكەن كو هەستىن رەۋشۋىن خۆ بجه بىنن.

ج- مەرەم و ئەنجامپن داوپى كو بكارن رەۋشۋىن خۆ مە دقئىت بگەهينن.

د- ئەو پىقەرپن ئەم بكار دئىنن بۆ پىقانا كارپن خۆ وحوكمى لسەر دادنن ب

باشى يان ب خرابى.

ب كورتى رەۋشۋىناس دريكةفتى نىت لسەر خورستى بىرو باوەرو بهاپن رەۋشۋى، ھندەك ژوان دبژن مرؤقى يپن دانان لگۆر چەند بنەمايەكپن زانىارى وەراركرىە ولبەراھىئ لسەر مفاى و بەرژەوہندىا خۆيەتى ھاتىيە دامەزراندن و پاشى بۆيە بنەمايەكئ مفاىئ گشتى ولداوپى بشىوہىەكئ ھزرو بىرپن رەۋشۋەكئ بنەجه ودارشتى بپى كو دەستكارى تپدا بەپتە كرن.

۲- فەلسەفا ياساى:

ھندەك ژ قەكۆلەران ياسا كرىە تايەكئ فەلسەفى، لبەراھىئ پشكەكا فەلسەفا رەۋشۋى بوويە، پاشى د قەكۆلىنا ئەوئ ھەقەبەندىيا پاشكۆيەكئ قەكۆلىنپن رەۋشۋى. ھزرا دادوہرىئ كو ياساىپن دەولەتى ديار دكەن، جودايە دگەل ھزرا

رهوشتی کو ژ خورستی دهیت یان ژیر (عقل) دسه پینیت. به لئ دادوهریا یاسایی د
 فلهسهفا یاسایی دا کومه کا یاسان کو دهولت بسهر ئاکنجیین خو دسه پینیت.
 (کانت) ی یاسایا کریاری ژ یاسایا رهوشتی جوداکریه. ئانکو فلهسهفه یاسایی ژ
 فلهسهفا رهوشتی جوداکریه، چونکی ئەم دیاسایاندا گرنگیی ددهینه دیاری
 (بسه رفه) (الظاهر)، بو نمونه پهیره وکرنا یاسایی ب کریارا یان ب ماره کی دیار،
 هه قبه ندی ب مهرما فه (النیات) نینه ئەگهر بهیت و ببیته ئەگهری کریاره کا دیار،
 ژ بهرکو دهولت که سی سزانا دهت لسهر ئەوا ددهروونی ویدا هه ی چ هزرکرنا تاوانی
 (گونه هی) بیت یان مهرما باشی و خرابیی بیت، فلهسهفا یاسایی گرنگیه کا
 ئیکسهر ب راستیین پشکین یاسایی نادهت، به لکو پویته ی ب دسه پیکیین بنچینه ی
 ددهت کو زانیین یاسایی وهسا ددانن، وئو بیردوژین گشتی ژ ی کو یاسا ناسی
 تایبهت دادنیت. دشیاندا به کیشین فلهسهفا یاسایی بشی شیوه ی کورت بکهین:

ا- فلهسهفا یاسایی ژ زانیاری و لوژیکی فه دکولیت کو یاسا ناسی پهیره و دکهت،
 دبیزنه وان تیگه هین گشتی ژ ی کو د زانستی یاسا دانانی و یین دیدا دهینه
 بکارئینان وکو دشیاندا نینه ژ زانستی پشکه ییدا بهینه دیارکرن، وهکی
 تیگه هین: (کریار) و (نییهت) و (ئیراده) و (مهرم) و (ئه نقه سد) و (ئه گهر) و
 رامانا (یاسایی). ب خو (ئازادی و هه لبژاردن). ههروهسا فه کولینا لوژیکی ئەو
 بهرنامه یه کو زانا و یاسا دانه ر پهیره و دکهن، ژ ئه رکی فلهسهفا یاسایی یه.

ب- فه کولینا ئەو تیگه هین سه رهکی یین کو یاسا ناس بکار دئینیت و جودا ژ
 زانستین دی کو تایبهتن ب و یقه، وهکی تیگه هین: (دادوهری) و (سزا)، (لدو یقدا
 هاتن - التبعية) و (که ساتی) و (مولکداری).

ج- فه کولینا بیردوژین گشتیین یاسایی: بو نمونه مهرم ژ سزادانی چییه؟
 هنده کا گوتیه مهرم ژ ی راگرتنه، و یین دی گوتیه چاککرنه، که سین دی

گوتییە مەرەم ژ وئ سزایە. هەر وەسا دادوەری چیە؟ دڤێردا دوو بێردۆز هەنە:
بێردۆزا ئێکی: بنچینە یا دادوەریی بۆ بەرھەڤیا خورستی یا نبۆ تێگەھێ (ئازادیا
کەساتی) ڤەدگەرینیت.

بێردۆزا دووی: دبیژیت دادوەری چەند رپسا یەکیڤ رەڤتاری نە وڤۆرە سزایە وان
دپاریژیت، دیرۆک لدویڤ بارۆدۆخی وان دروست دکەت. رپسایین رەڤتاری
گەشە کرینە و ژیر یان نیرینا پوخت ژیدەرین وئ نین! دیرۆک ژیدەرین وینە.

۳- جوانناسی: بابەتەکە ژ بابەتین ڤەلسەڤی سروشتی جوانیی و بابەتین وئ
ڤەدکۆلیت، دیسان ئەو کیشین کۆد بن سیبەرا رامانین سروشتی و بابەتین جوانی
وھونەری ئەم تووش دبیین، چارەسەر دکەت.

أ- جوانی و بهاییڤ جوانیی:

جوانناسی جوانیی ڤەدکۆلیت وتیگەھین جوانیی شروڤە دکەت و بەحسی
بھاییڤ جوانیی وەک سادەیی و بەژن و بال و ریکو پیکیی دکەت، دیسان هەر ب
شروڤەکرنی بابەتین جوانیا سروشتی دئیخیتە بەر ڤەکۆلینی وەکی وینی دارەکی
بپرەخ و روبارەکی ڤە هەر وەسا ئاماژە ب بابەتین ھونەری ژی دکەت وەکی پەیکەرئ
(شەھرمزاد - شەھرەیار) و پەیکەرئ سەربەستی و لایەنین وان یین جوان دیار
دکەت. بھاییڤ جوانیی بڤان جۆرانە:

أ- شیوی وئ یی ب ھەڤبەندیڤ دناڤبەرا رەگەزین وی بابەتیڤە گریداینە.

ب- ماددیە، ئانکو ئەو ماددەیی کو بابەتی وئ ژئ پیکدھیت.

ج- دەرپرینە، یا گریدایە ب وان رامانین کو بابەتی وئ دەر دبریت.

ھەلبەستەکی بکەینە نموونە دئ شیوی خوئی وینەیی د کیشا خۆدا دیارکەت
بەلی لایەنی ماددی دئ دپەیف وگوتنن گۆھلیبووی و داھینە خواندن دا دیاربن،
لایەنی سییی (لایەنی دەرپرینی) ب بیرو باوەر و رامانین وئ دیار دبیت. جوانناسی

ئەزمۇونا جوانىا بەھرىيا ھونەرمەندان قەدگىرىت ئەف شىرۇقەكرنه ژى بتنى
 وىژە و ھونەرى نافەگىرىت بەلكو ژى دەربازدبىت و ھىزو فەلسەفى و زانىستى و
 بەلكو ھەر نىرىنەك و بىردۆزەكا نۇييا ھەر بەرنامەكى تازە و ھەر كارەكى ب
 دەروونەكى روون بەيتە ئەنجامدان دبىتە نويكارى و زىدەبارى و داهىنانەكا نووى،
 ئانكو جوانناسى ئەو زانىستە كو ل ھەستان ھەستىكرن وئەوان خۇشيان
 قەدكۆلىت ل دىمەنى تىشتىن جوان پىكدىنن، ئەوان ئاستانزى دادنىت كو تىشتى
 جوان پى دەيتە پىقان، ئانكو قەكولىنا ھندى دكەت كا تىشتى جوان وىي كرىتتى
 دقەيت يى چاوابىت؟ ئانكو جوانناسى ل جوانى وكرىتتى قەدكۆلىت. جوانناسى
 ئەقان كىشان چارەسەردكەت.

۱- ئەرى جوانى بابەتتە يا خۇيەتتە، يا ن ژ چ ھەست ب جوانى دەيتە كرن
 ئانكو سىروشتى جوانى چىە؟

۲- پىقەرەن جوانى، يا چاوا وب چ جوانى جودا دكەين.

۳- ھەقبەندى دناقبەرا ھونەرى ورەوشتى، يا دناقبەرا جوانى وباشى يا دناقبەرا
 جوانى وباشى.

۴- رۇلى ھونەران دچاقلىكرنا سىروشتى دا يا ل دەرکەفتن ژ دوور ھىلى.

۵- زىدەرى شىرۇقەكاريا ھونەرى و، بىردۆزىن شىوھى.

۶- پۇختە و روونكرن. پەيقەكا كورت و روون دەربارەى وان:

۱- جوانى بابەتتە يا خۇيەتتە، يا سىروشتى جوانى چىە؟

ژ چ ھەست ب جوانى دكەى؟ ئەرى ئەو ب خۇ ھەيە؟ يا ھەستكرن ب جوانى
 يا ب ھندى قەگرىدايە؟ چ ژ وى تىشتى ئەم دبىنن وچاوا ئەو تىشت لېەر چاقىن مە
 دكەقتى؟ دقەردا گەلەك بۇچوون ھەنە، گرنگترىن ژ وان دوو خاندنگەھن: يا
 ئىكى جوانى ب سالوخەت يا ب تايبەتمەندىا بابەتى دادنىت كو د تىشتىن جوادا

هەنە و، سەر بخۆنە ژ وی ژیری کو پی دزانیت، وەسانینە کو تشت نەدبوون. ئانکو جوانی د تشتاندا هەیه ئەگەر ژیر نەبیت ژی پی بزانیت. بەلی خواندنگەها دووی جوانیی ب هەبوونەکا بابەتی دادنیت، بەلکو بوچ ئەوان هیژان قەدگەرینیت یین دزانن، جوانی لدهف وئ پامانەکا ژیری. ب خۆ بو تشتەکی نینە کو دتشتی جواندا بیت و سەربخۆ ژەر پیزانینەکی. خواندنگەها ئیکی جوانیی بی سنوور دادنیت.

۲- پێقه‌رین جوانیی، یان چاوا و ب چ جوانیی جوداکەین؟ یان هەلسەنگاندنا

جوانیی: هەلسەنگاندنا جوانیی: ئەو شیانە کو بریکا وی جوانیی جودا دکەین و دەهەلسەنگینین دبیزنی (تام). ب وئ جوانیی مرؤف بریکا وئ هەست ب خۆشیا جوانیی دکەت و، ب پلین جودا لدهف کەسان هەیه، پەروردهو ژیان ب پلین جودا ل کەسەکی و کۆمەکی بلند دکەن. دەنگەک یان دیمەنەک بئیک شیوه کار ل گوهداری و بینەری ناکەت: ئەگەرئ فیژی:

ئیک: پیکهاتنا فاسولکان د هەمی کەساندا وەکی ئیک نینە، ژبلی جوداهیی دنابقەرا کەسان ژ رووی سروشتی و پەروردهی وتیتالانقە.

دوو: جوداهیا پلا ژیری و هەستان بتنی ژ بو پیزانینا لشین و شیوه و دەنگ و رەنگی کارناکەن، بەلکو هس و هزرو بیرا ژی پیکقە گریددەت و پیکدنیخیت و، هەقبەندیین وان دزانیت. ئەقەزی نەینیا وئ حەزا مرؤفین بەراهیینە ژ رەنگین تاری (گران)، ب بەروفاژیا ئەوئ حەزو ئارەزووکرن رەنگی قەکری (سفاک) لدهف شارستانیان. دو قوتابخانین هەلسەنگاندنا جوانیی هەنە: بوچی تامی ژ جوانیی وەردگرین، ئەری ژبو ژیری یان ژبو وژدان و سۆزی قەدگریت. قوتابخانا ژیری و یاسا یان ب پیدقی دادنیت. بەلی قوتابخانا ریس و ژیری ویاسان ب پیدقی بو هەر شیانەکا مە قەدگەرینیت. بەلی قوتابخانا (رۆمانسی) و سۆزداری تۆخمی سۆزی

يان وژدانى دووپات دكەت ژ تام وەرگرتنا جوانيى و دان پيدانى ب شيانين ريسان ناكەت ژبۇ (دروستكرنا هونەرئ بليمەتى)، سەپاندنا جوانيى ب بۆچوونا قوتابخانا ئىككى ژيراتى و پوخته و، د سەپاندنا داكەفتيىن ديدا كو پەسنا دياردان دكەت جودا نينه بەلى قوتابخانا سۆزادارى رۇلى ژيرى كيم دكەت. چونكى سەپاندنا جوانيى يان ھەلسەنگاندنا جوانيا پوخت وژدانە ب جوانيى يان ھەستىپكرنە يان دەرھەت ئىنانەكا ئىكسەرە دەربارەى تىشتين جوان.

۳- ھۆنەر و رەوشتناسى: دوو بۆچونيىن ديار ھەنە: يا وەسا ھەيە كو ئارمانجا ھۆنەرى ب ئارمانجا رەوشتى دادنيت، بقى شىوى (باشى) و (جوانى) وەكھەف دكەت و، ب ئەرگى ھونەرى دزانيت كو خزمەتا رەوشتى بکەت. بەرۇفاژى ئەقى بۆچوون ھەيە گۆتیه ھونەر جوانيى قەدكۆليت و، چ دى لدويقدا نينه، يا گرنگ جوانى شىوئ ھونەرى يە، يان (ئەو شىوہ) يە، بەلى بابەت ھەر تىشتەكى بيت قەيدى ناكەت، خراپ بيت يان تاوان بيت يان ژى باشى بيت.

۴- ھونەر مەيدانا دەربرينا جوانيى يە: سروشتى جوانى تىدايە، بەلى ھونەر ئەو شىوازن كو مرۇف ب وان دەربرينى ل جوانيى و ھەستكرن ب جوانيى دكەت. د فيرەدا گيروگرفتەك دەرەكەفیت: رۇلى ھونەرمەندى چيیە: ئەرئ پوخت وچاقلیکەرە و زارقەكەرە ژبۇ رەنگفەدانا جوانيا سروشتى، يان رۇلى وى زیدەبارى جوانيى و دەربرينى ل تىشتى كو د شيانين ويدا نەكو بتنى كو ئەو گياندارەكە. د فيرەدا چەند رېباوہر ھەنە:

۱- رېباوہرا (مذہب) نموونەيى د ھونەريدا: لگۆر ئەقى رېباوہرى ھونەرمەند دقیت وەكو لسەر وى پيدىقى وەسا دەربرينى لكاربيت خۇ بکەت، وژدان و سۆزا خۇ بۇ ھونەرى خۇ تەر خان بکەت، ھەر ب قەگوهاستنا راستيان وەك خۇ يان لدويف

سروشتی و جوانیا وی وهکو هه‌ی نه‌پراوه‌ستیت. هه‌ر تشته‌ک ژێ خراب و پیچ بیت د بیاڤی دهربرینا هونه‌ریدا دویر بیخیت.

ب- رېباوهره سروشتی: ئەف رېباوهره وه‌سا دبینیت کو بتنی سروشت بیاڤی هونه‌رییه، لسه‌ر هونه‌رمه‌ندی یه‌ چهند دشین چاف لسروشتی بکه‌ت، تیبینی بکه‌ت و هه‌ر راستیه‌کا ویاا فه‌شارتی پشت گو‌ه‌ بیخیت، جه‌وه‌ری یان چاواتیی دویر بیخیت و ژ داکه‌فتیین دیمه‌نین سروشتی دهر باز نه‌بیت ژب سه‌پاندنا تشتان بسه‌روان یان ژلای خۆفه تشتی بیخیته‌ سه‌ر. رېباوهره سروشتی باوه‌ریی ب بابه‌تیا جوانیی سروشته، له‌ورا ئەف رېباوهره ژده‌ستیوهر دانا هونه‌رمه‌ندی کیم دکه‌ت، به‌رؤفاژی رېباوهره (رؤمانسی).

ج- رېباوهره (رؤمانسی): ئەف رېباوهره ل داویین سه‌دی هه‌ژدی و پشتی هنگی په‌یدا بوویه، داکوکی ل لایه‌نی سۆزو هه‌ست و وژدان و تیگه‌هشتنا راسته‌ وخۆیا سروشتی و جوانیا وی دکه‌ت، ژ رۆلی ژیری کیم دکه‌ت، باوه‌ریا وی وه‌سایه‌ کو هونه‌رمه‌ند رۆله‌کی گرنگ د زانینا جوانیی یان دهربرینا ویدا هه‌یه، ژبه‌ر فی ب پیدفی ده‌یته زانین ده‌ست بیخته‌ ناف سروشتی نه‌به‌س ژب فه‌گو‌ه‌یزیت. ئەف رېباوهره کارئ راستگو‌یی ل دهربرین و ل خۆیه‌تی وناشۆپ و سۆزو ترانه‌پیکرنی ب ژیری لوژیکا وی، ب مه‌زن دادنیت. لده‌ف وی هونه‌ر مه‌ندی پیدفییه نازادییه‌کا ته‌مام یا دهربرینی هه‌بیت بی گو‌ه‌ بده‌ته تشته‌کی یان خۆ ب ئاسته‌نگه‌کی فه‌گریده‌ت وه‌ک رپسا بو‌ کارئ هونه‌ری و ژفان شیوه‌یان.

٤- لوژیک (المنطق):

ئه‌گه‌ر بابته‌ی فه‌لسه‌فا ره‌وشتی باشی بیت و جوانی فه‌لسه‌فا جوانیی بیت، بابته‌ی لوژیکی راستی و دروستییه. لوژیک هاتییه ناساندن کو زانستی هزرکرنا

راسته، يان زانستى ياسايا ھزرئ يە، بابەتئ وئ ھزرئ ھەر چ بيت. ئەف ناساندنە لگۆر لۆژىكى كارەكى راستە، ئەو لۆژىكا كو (ئەرستو)ى بنچىنئ وئ دانائىن وھەتا دەرکەفتنا جۆرئ لۆژىكا نوئ يا بەربەلاقبوو. لۆژىكناستئ نوئ نابيژن لۆژىكا زانستى ھزرکرن نينە كو راست و خەلەتئئ ژىك جودا دکەت، بەلئ بەرنامئ ئەزموونكارئ دايە دگەلدا، ژبەر ئەفئ لدەف وان بووئە زانستەكى ستايشانە (مەدح)، بەلئ لدەف يئەن بەراھيئ زانستەكى پيڤانەيى بوو، ئانكو ئەو ڤەكۆلين دەربارەى ھزرکرن راست دڤيئ يا چاوابيئ. لەورا يئەن بەراھيئ ب زانستەكى پيڤانەيى دانايە ئانكو ئەفە پيڤەرە يان ترازىە يانژى ساخكەرئ ھزرئ يە، ھزرناستئ بەراھيئ لۆژىك ب ئامرازو دەرزينەکا زانستئ خۇ دانا بوو، نھۆ دپرانىا تەوەرئەن ڤەلسەڤيئ نويدا دکالکا ڤەلسەڤئ دايە، لۆژىکا کەڤن ب (وئەنەيى) ھاتىە نافکرن، چونكى بابەتەکە وئنى زانستى وەرگرتيە نەک بابەت ب خۇ. بەلئ ياسايئەن ھزرکرنئ لگۆر لۆژىکا کەڤن سئ نە:

ئىك: ياسا يان بيروباوەرئ خۇيەتى و رامانا وئ ئەوە کو ھەر تشتەک ھەر ئەوە، ب دەربرينەکا دى ئەو تشت ھەر ئەو بخۇيە (ئەلف ئەلفە).

دوو: ژ يا ئىكى دەسپىکا يا دووئ دەيتە وەرگرتن (دەسپىک نەيا بەروڤاژيە) تشتەک نەشيت ئەو بيت و ئەو نەبيت دەھماندەمدا (ئەلف نەئەلف نينە) (ھەبوون ھەبوون نينە) يان (زیدە زیدە نينە).

سئ: دەسپىکا ژنافبرى: تشتەک يا ندئ بيت يان نابيت (يان ئەليفە يان ئەليف نينە) يان زیندى نەشيت دەھماندەمدا يئ زیندبیت و يئ مری ژبیت د ھەماندەمدا دياردبیت يان ديار نەبیت. ئەڤجا بەر ھندئ کو بابەتئ لۆژىكى کریارئەن ژيرينە ژروويئ دروستى و نە دروستيئ ڤە، کریارئەن ژيرى ژى سينە و پىکھاتينە ژ: شيوەگرن، پەسەندکرن يان سەپاندن، گروڤەئینان، لۆژىک

پامانا ئەفان سى پشكان دىبەخشىت:

۱- **شىۋەكرن:** زانىنا راستيا تىشتى بىي سەپاندنا بۆچوونان ب سەر وان ب ئە يان

نە، كو فەكۆلىنا پەيخان ل پروويى چاوانى و ناساندنا وان فەدگريت.

۲- **پەسەندكرن يان سەپاندنا ھەبوونا ھەزرى:** دگەل داكەفتيدا و سەپاندنا

بۆچوونى لسەر ب راست دانانا وى يان ب درەو دەرئىخستنا وى، جۆرەھا كىشە تىدا

دەينە رىزكرن. ئەفجا ژبەر ھندى كو بابەتى لۆژىكى كرىارپىن ژىرى نە ژ روويى

دروستى و نە دروستىي فە.

۳- **گروۋفە ئىنان:** فەگوھاستنا ژىرىيە ژ وان كىشىن كو ھاتىنە سەپاندن بۆ يىن

دى كو ژوان ھاتىيە وەرگرتن، ئانكو ئەنجام دەرئىنانا نەھاتىيە زانين ژ ھاتىيە زانين

كو: يان گروۋفە ئىنانا راستەوخۆيە، وەك دەرئىنانا ئەنجامى: ھندەك ئەفريقى

(مەغربى) نە ژھندى كو ھەر مەغربى يەكژى ئەفريقىيە. يان گروۋفە ئىنان

نەرستەوخۆيە ئەف دوماھى پىفانە، دقئىت دناقبەرا واند ھەبىت وەكى بىژن:

(ھەر مروۋفەك نامىنىت و سۆكرات مروۋفە، ئانكو سۆكرات نامىنىت).

ئارمانجا لۆژىكى فەدیتنا راستىي نىنە، ئەفجا ئەف راستىيە بىركارى بىت يان

فىزىياوى و دىرۆكى و دەروونى و جفاكى بىت، ئەفە ئەركى زانا و بىسپۆرپىن ھەر

زانستەكى ژ وان زانستانە. ھەر زانستەكى شىواز و بەرنامى خۆ ھەيە، ئەوا جەئ

گرنگيا لۆژىكناسى بىت زانىنا ئەوان مەر جانە كو وەلىكرىيە راستى يا ئاشكرابىت. ژ

فى روويقە زانىاريا لۆژىكى سى سالۇخەت و تايىبەتمەندى ھەنە:

ئىك: لۆژىك (المنطق) جۆرەكى زانىاريا شروۋفەكارىيە: ئانكو زانىاريا ژ زانىنا

راستىي بۆ زانىنا مەرجىپىن وى بلندى دىبىت.

دوۋ: لوژىك جۆرهكى زانىارىيا رەخنە گىرىيە: ھەول دەت راستى ونەراستىي
ب وان مەرجان ژىك جودابكەت و دەربىخىت كىژوان ھویرترن بۇ گەھشتنا راستىي
و دەربىنا وئ.

سى: لوژىك جۆرهكى زانىارىيا پىقانىيە يان يا بھايە، نە قەكۆلىنى ل ھزرگرنى
دكەت وەكو ھەي و نە ل داکەفتيان ژى قەدكۆلىت ھەر وەكى ھەنە، بەلكو ل ھزرا
راست و دروست قەدكۆلىت، ئانكو ھزر دقئىت يا چاوابىت و د چارچۇقى ئەوان
مەرجىن كو وەلى دكەن دگەل خۇ و دگەل داکەفتىدا گونجاي تر بىت. دقئىرەدا
لوژىكناسى دگەل دەرووناسى و دىرۆكناسى و سىروشتناسى جودا دبىت، ژ روويى
ھندى كو ئەو ل داکەفتىن دەروونى و دىرۆكى و سىروشتى قەدكۆلن وەك خۇ كا
چاوان ھەنە نەكو وەك كو دقئىت وەسا بن يان وەسا روويىدەن. بەلى كارى
لوژىكناسى دويىچوونا ئەوان پىنگافىن ھزرىنە كو ھەر ئىك ژوان ژبۇ گەھشتنا وان
بۇ راستىي پەپرەو كرىنە.

۴- فەلسەفا زانستى: ژبەركو فەلسەفا زانستى ژئەنجامىن وەرار بوونا زانستىن
سەردەمى نوى بوويە، فەيلەسۇفان ھەولداينە، پويەتى ب زانستان بدەن ژ روويى
بەرنامە و لوژىكى قە قەكۆلن، پىكھاتن و دامەزراندنا بىردۇزا زانستى پىشچاف
بكەن و شىرۇقە بكەن. فەلسەفە ھەر ژكەفن وەرە گىنگى ب زانىارىيىن زانستى دايە
و پىرانيا فەيلەسۇفىن ئىكى زانا بوون و لسەر دەمى رابوونى و گەشەكرنى
شىرۇقەكرنن زانستى ئىكسەر كاركرىە سەر تەوەرپن فەلسەفى، بۇ نموونە ھەر
وەكى د فىزىيايا نيوتن دا روويىدايە، يان ھەر وەكى ل قەدىتنن نۆيىن گەردىلان و
دامەزراندنا واندا روويىدايە و رووى دەت. فەلسەفا زانستى تايىبەتمەندىيەكا
گىنگە ژ تايىبەتمەندىيىن فەلسەفى كو فەيلەسۇف و زانا نەشىن دەستان ژى بەردەن.

ب شیوهکی ساده ئەوه کو فەلسەفا زانستی فەلسەفەکرنە دەربارەى زانستى پاشى فەلسەفا زانستى ھەر فەلسەفەك يان فەلسەفەکرنەك دەربارەى زانستى يان لایەنەك ژ لایەنەين وئ قەدگريت. بۆ نموونە ئەوئ مژوئىلى فەلسەفا زانستى. بۆ ھەيە مژوئىلى لایەنەين ميتا فيزيكىين (ھەقەندى ب چاواوتى يا لپشتى سروشتى ھەيە) زانستى بيت. ئانكو فەيلەسوڤى زانستى چ دشت دامتە زرينيت دەربارەى شیوهکرنەکا زانستى گەردوونى يان کەرەستە يان ژيان دامتە زرانندنەکیدا کو ھەقەندى ب بنیاتى گەردوونى و سروشتى و ئەگەر و مەرەمەين وى بيت.

فەيلەسوڤى زانستى بۆ وى ھەيە مژوئىلى بنیاتين زانيارين زانستى بيت و ل زانياريان قەکوليت و، ئەرئ دشیاندايە ب پکا زانستى و ئامرازين وى پى بگەھين؟

ھەر چاوا بیت کارکرن د فەلسەفا زانستى دا دوو مەرج ھەنە:

ئیک: فەيلەسوڤى زانستى دقت بەرئخودانەکا فەلسەفى يان فەلسەفەکا پەسەند کری بیت دەربارەى ئەرکين خودان بەرنامە بیت بشیوهکى کو خستەروويا زانستان لىسەر بنیاتى نوئ لیکبەدت.

دوو: فەيلەسوڤى زانستى دقت زانستى بزانيت کو زانست بابەتئ قەکولينا فەلسەفى يە وکەرستى خافئ وئ کو لىسەر وان فەلسەفە دەیتە دارشتن، ئانکو دقت ئاگەھداربیت دەربارەى ئەوا د زانستیدا پرووى ددەت و گرنگترین بىردۆزين زانستى و قەدیتين وى وتیگەھين وى بزائن.

۵- فەلسەفا دیرۆکى:

گرنگيى ب لیکدانەقەيا تیکرایى دیرۆکا مرقفایەتیى ددەت لىسەر بنیاتى بىردۆزەکا فەلسەفا گشتى، دشیاندايە وەکو نموونا پروونکرنى بەحسئ بىردۆزا

(پېشكەفتنى) كو د سەدى ھەژدىدا جەھى بىردۇزا (ئوكستىن)ى گرتىيە و (فىكۇ) نوپنەرى وئ بوو كود گوت پېشكەفتنا ژىرى يا مرۇقى سى قوناغ ھەنە كو پىشتى ھنگى ئەگست كۆنت پېشقەبر و گوتى ھەمى مرۇقاتى ب سى قوناغان دا دەربازبويە و ئەفە: قوناغا ئەفسانەيى و قوناغا فەلسەفى (يان مېتا فىزىكى) و دووماھيا وانژى قوناغا زانستى يە. يا ئىككى بەرى فەلسەفا يۆنانى بويە، يا دووئ ژ فەلسەفا يۆنانى وەرە ھەتا داوييا سەدى ھەژدى كو قوناغا زانستى ژ دەسپىكا سەدى نوزدى دەست پىدكەت ھەتا پىشتى ھنگى، نموونا سى دىرۇكا مرۇقاتى لىسەر بىياتى ھۆكارپىن دەوروبەر يان باشى و گەلەكيا خوارنى لىكەتەفە كو (تۆماس بىكل) گوتىيە نموونا چوارى لىكەتەفەيا دىرۇكى يە لىسەر بىنەمايپىن دەوروبەر و ئابورى و جفاكى و دەروونى پىكفە، ھەروەكى (ئىن خەلدوونى). ھەروەسا فەلسەفا دىرۇكى بىياتەكى فەلسەفى بۇ زانستى دىرۇكى دادنىت ب پۆختەكرنا ئەوى بەرنامى كو دىرۇكنقىسى ددان چ ئەزموونكارى بىت يان دەرنىنانەيى بىن! داخۆيانى ل ژىدەرپىن دىرۇكى وشرۇفەكرنا وان، فەكۆلىنان ئەو زارافىن گشتىپىن كو دىرۇكنقىسن بكاردننن دەينە دان وەكى ئەگەرپىن وان و سەپاندىن وياسا و يپىن دى.

فەلسەفا دىرۇكى ھەر گرنگى ب خستەروويا داكەفتيان نادەت! بەلكو وەسا دىبىنىت كو مرۇقاتى لگۆر ياسا يا بىنەجھ برىقە دچىت و ژ سەردەم و جھان دەربازدبىت و لدويف ھەزو رېكەفتان برىقە ناچىت، ل بەراھى ئەركى فەلسەفا دىرۇكى يە ئەوان ياسايان فەبىنىت كو دىرۇكا مرۇقاتى لىكەتەفە. بىنافودەنگىترىن فەيلەسۇفىن دىرۇكى: ئوكستىن و ئىن خەلدوون و فىكۇ و ھىردەر و ھىگل و سىپىنسەر و ئۆگست كۆنت و ماركىس و توينبى و كەسپىن دى.

٦- فەلسەفا ئايىنى:

د قۇرەدا دقۇت فەلسەفا ئايىن و لاهوتى ژىك جودا بكهين، ئەوا دووئ ژ فەلسەفا قى ئايىنى يا دياركره يان ئەوئ قەدكۆليت (بۇ نموونه ئاخفتن ناسى كرىستيان و ئاخفتن ناسى ئىسلامى). هندی فەلسەفا ئايىنىه گرنگيى ب رەخنە و شروقه كرنا ئەو تىگههين گشتى ددەت كو (لاهُوت) و (ئەديان) ب كاردئينن. ئەگەر (لاهُوت) هەول بدەت بەرگيرى ژ باوەرى پىكرنا قى ئايىنى يان يىن دى بكهت ب گرۇف وپرسياران، فەلسەفا ئايىنى بۇ قى مەرهمى يا دياركرى نينه، بەلكو ب شيوهكى رەخنە گرتيانه ل دياردين گشتيىن دينداريى وئەف تىگههين گشتى قەدكۆليت كۆ زانستين تايبه تيىن (لاهُوت) ب كاردئينن. وەك تىگههى هاتنا خوارا سروشتى (وہى) و هەلگەرانهوہ ژ پەرستى و بجه هيلانا ئايىنى يان ژئ دەرکەفتن.

فەلسەفا ئايىنى درابردودا پشكهك ژ (ميتا فيزيك) بوو، پاشى ژئ جودايە بوويه. دسالىن داوييدا سى ئاكارين گرنگ دەست دايە ب قەكۆلينا فەلسەفا ئايىنى: ئاكارى دىروكى مەرهما وئ قەكۆلينا بنه جها ئايىنى وپيشقه چوونا هزرا ئايىنىه. ئاكارى دەروونى يى زانياريان كۆ مەرهما وئ بەرچاڤ كرنا ئەو بارى دەروونىيه كۆ ژيانا ئايىنى ل سەردا دەيتە دامەزراندن، ئاكارى فەلسەفەيى كو ئەركى وئ داخازكرنا وان گروڤان بوو كو بىردۆزو و بىر و باوەرين ئايىنى دياردكهن.

پرسیارین پشکا سیی

- پ ۱/ بابہ تین سہرہ کیین فہ لسه فئ چنه؟
- پ ۲/ مہرہم ژ بابہ تی (ہہ بوونی) چییہ؟
- پ ۳/ بیردؤزا زانیاری چییہ؟
- پ ۴/ مہرہم ژ زانیاریا ہہستی وزانیاریا ژیری چییہ؟
- پ ۵/ دہر بارہئ ہہستین خاپینہر نموونہ یہ کی بینہ، ئہرئ ئہ و ول تہ دکہت ب تہ مامی پشت ب ہہستین تہ ب گریدہت؟
- پ ۶/ مہرہم ژ فہ لسه فا بہایان چییہ ولقین وی ژ کیژن؟ بہ حسئ ئیکی ژ وان بکہ.
- پ ۷/ ل سہر فہ لسه فا جوانیی باخقہ؟
- پ ۸/ ئہ و بیردؤز چنه کو فہ کولینی ل سہر شیانکاریا ہونہری دکہن؟
- پ ۹/ مہرہم ژ فہ لسه فا دیرؤکی چییہ؟
- پ ۱۰/ لوژیک (المنطق) پیناسہ بکہ و ناساندنا وی ژی شرؤقہ بکہ و گرنگییا وی ژی روون بکہ.
- پ ۱۱/ مہرہم ژ فہ لسه فا یاسایی چییہ؟
- پ ۱۲/ مہرہم ژ فہ لسه فا زانستی چییہ؟
- پ ۱۳/ جوداہی دناقہہ را فہ لسه فا ئایین و لاهوتی چییہ؟
- پ ۱۴/ میتا فیزیک چییہ و گرنگترین خاندنگہ هیئ وی ژی کیژن؟

پشکا چواری

خستہ پرویا دیروکا فہلسہ فی د شارستانین کہ قندا :

دہسیکی :

گرنگیا دیروکا فہلسہ فی :

دیروکا فہلسہ فی چہوانیا شیوین ہزرا بیردووی و گوتارین وئ و ریباژین و
یین زانستی زانیاریان بؤ مہ دابین دکہت. ہہروہسا فیئرئ ریبازا دروستا ہزرکرنئ
وب کارئینانا فان زانیاریان دکہت بؤ گوہورینا جیہانئ. ئیک ژ ہزرقانان دبیزیت:
((ہزرکرنہ بیردووی تایبہتیا سرؤشتی یہ بہلئ بتنئ ب شیوئ خویہتی یان
نامادہیی خویہتی پیدئ یہ گرنگی پی بہیتہ دان و، ہہتا کو نہوو ژ ی چ ہویہک
نینہ بؤ وئ، بتنئ فہکولینا ہہمی فہلسہفا چووئ نہبیت)) دیروکا زانستی
فہلسہفی بنیاتین ریباژین فہلسہفی و ئہگرین خہلہت یین بیردوژین ہزرقانین
چووئی دہرئخت بؤ ہندئ دا دپاشہرؤژیدا دووبارہ نہہیتہ کرن و پروینہدن.
ہیقی و باوہری ب ہیزا ژیرئ مرؤقایہتی وشینا وئ ددہرونئ مرؤقیدا پیدادکہت
بؤ نیاسینا جیہانئ ویاسایین وئ دگہل گرنگیا زانیاری، فہکولینا دیروکا
فہلسہفی گرنگیہکا رامیاری - کریاری - پەرودہیی پیدادکہت، ہہروہسا
بیرہاتنا مرؤقی بوان زانیاریین فہلسہفییانہ دہولہمہتر دکہت کؤ مرؤق ل ماوئ
کاروانئ خویئ دریز بہہرمہند کربوون، ہاریکارییی ژ ی دکہت بؤ وەرگرتن و
پەرہپیدانا باشرین تیتالین وئ ہزری. گرؤفہ و نموونہ و رابہریی ددہتہ مرؤقی
بؤ ب دہستفہئینانا تایبہتیا خویا سہرہکی کؤ ہزرو قینا زانینہکی ل دیروکا
نقیسینا فہلسہفہکاری دیروکا فہلسہفی نقیسی یہ. گوہنہدان ب رابرديو ہزرکرنئ

د زانستیدا دهیته کرن، بهلې د فەلسەفیدا ئەقە ناهیتە کرن. چونکی دیرۆکا فەلسەفە فەلسەفە ب شێوهکێ دیارکری و پیشقه چوونهکا پیکشه گریدائ دهردهکەفیت. ئەو گيرو گرفتین فەلسەفیانه کو فەیلەسوفین بهرئ ل سەر ئاخفتینه، نهوژی ماینه و دپاشهروژی ژیدا دئ میننه قە و بابەتین وئ نهگوهرینه هەر چەنده توخمی نوێ ئیخستیه سەر. هندی دیروکا زانستییه، ئەو پشکین ب سەر قەچویی کۆ زانایان پیکول کرینه بگهههه راستیا زانستی. یان خەباتا وان هاتیه ژبیرکرن پشتی گههشتنا خودانین وان بۆ مهردمیین خۆ.

قوناغین وی یان دابهشکرین سهرهکی یین دیروکا فەلسەفی:

نقیسینا فەلسەفی ل رۆژ ئافای ژ لایئ پیرانیا نقیسهرین بهراهیی ههتا قان نیزیکان ب فەلسەفا یۆنانی دهست پیکریه بگره ب چەند لاپهههکی کیم ژ ب لایئ فەلسەفا ئیسلامی قە نهچوون و درژدن ژ ل سەر هندی کۆ ل رۆژههلاتا کهفن (چین و دولا دوور وباران ومیسرا کهفن) فەلسەفه نهبوویه.

ئەم دهربارهئ دیروکا فەلسەفی پهیرهوئ ئەقە دابهشکرنا خواری دئ کهین:

۱- فەلسەفا رۆژههلاتی ل هیندو دولا دوو رویباران ومیسرا کهفن.

۲- فەلسەفا یونانی وفەلسەفا رۆمانی .

۳- فەلسەفا ئیسلامی.

۴- فەلسەفا نوێ، ل سهردهمی قەژاندنا ئەوروپی وپشتی وی سهردهمی.

نێک: پهیدابوونا ههزو ئارهزوویین هزری وفەلسەفی ل سارستانیا دولا دوو روبران ومیسرئ گهلهک ژ کهفن شارستانییهکا رهن بخۆقه دیتبوو و مرۆفین دناق قی شارستانی دا ههردهم رژدبوون ل سەر ژیانهکا نوێ و پیشکهفتی، ل

قۇيرەدا: بىتنى دىل سەر دوو نمونان ژ نافەندىن شارستانيا كەقن ئاخقۇن كو
(دولا دوو روباران وميسرا كەقنە).

۱- رېبازىن ھزرى و فەلسەفى ل دولا دوو روباران:

ھزركرن ل دولا دوو روباران، فەدگەریتە فە بۇ شارستانيا سەردەمى بەرىنى،
شارستانيا سۆمەرىيان ب كەقنترین شارستانيا وى دەقەرئ دەیتە ھۇمارتن. ئەف
شارستانیه ژى (شارستانيا سۆمەریان) بەرھەمى ئاف و ئاخىيە، ئەقان ھەردو
توخمان (ئاف و ئاخ) پېدقېيىن چاندنى وتەقن دروستكرنى و ئامانىن ئاخى
وخستى نەخش و نىگارو نفىسىنى بۇ ئاكنجىبوويىن دناقبەرا دىجلە و فراتى
دابىن كىربوو، چونكى سۆمەرىيان وەسا ھزر دكر كۆ مرؤف ژ ئاف و تەقنى ھاتىيە
دروستكرن، وپاشى ئەو كۆمەل و ھوزىن كو ل گىزىرتا عەرەبى ھاتىن، وەك ئەكەدى
و ئەمورى و ھوزىن دى. پاشى چوون و مشەختبوون ل جەھكى بۇ جەھكى دى، ل
دولا دوو روبارو ولاتى سۆمەرو ولاتى شام و مىسرئ خۇ جەبوون. ھەمورابى
(۱۷۹۸ب - ز - ۱۷۵۰ب - ز) پاشايى شەشى يى بنەمالا بابلى يا ئىكى بوو، وژھەمى
پاشايىن دى زىدەتر گىنگى ب ياسا و دانانا ياسا و دادپەرورەيى دايە ئەو شونوارىن
كەقن كو دناف جەرگى ئەردىدا ھاتىنە فەدىتن، ھەمى ئەو ھزرىن فەلسەفىانە
دنىخنە بەرچاف، كۆل دۆرىن گەردوونى وژيانى دزقرن، ئانكو ل سەر گەردوونى و
ژيانى دناخقن وەك ل (چىرۇكا ئافراندىن) (الخلیفة) و (داستانا گلگامىش) و د
چەندىن دەقین دىدا ل زمانىن كەقنە رەسەن دەرەكەفىت:

ئەم دىشېن فانبىرو بوچوونان بكەينە سى پشك:

۱- ھزرا فەلسەفەيا گەردوونى و سروشتى:

دەرەكەفتنا ھزرا فەلسەفى ددولا دوو روباراندا ب پېنگاقتىن ئىكى يىن زانستىن

سروشتی ب گەردونناسی و بیرکاری ژ لایهکی و ب ئەفسانی ژ لایهکی دیکه یا گریدایبوو. فەلسەفە ب پامانا رێک و تایبەتمەندییا وئ وەك شیوەکی جودا ژ شیوەین هوشیاریا کۆمەلایەتیا مرۆفایەتی هیشتا دەرئەکەفتبوو. پێشەچوونا چاندنی و ئاقدانی و ئاقدانکرنی پێدشی ب بەرفەرەکرنا زانیاریین زانستی بوون بۆ بکارئینانا وان د ژيانا کارئ ویدا، پێدشی یین ژيانی ب تایبەتی یین ئابووری پێدشی ب دانانا پۆژ ژمیرەکا رێک و پێک بوو بۆ چاقدیریکرنا هەیف و پۆژ و ستیران، پشکداری د پەرەپێدانا زانستین وان دکر. بابلیان بنیاتین جەبر و ئەندازیاریی دانان و ریازەکا نێزیک پەگێ دوو جاری قەدیت و جەوانیا شیکارکرنا هەفکێشان پلا دووی ئیخستە بەرچاڤ. هەرودسا بابلیان پەیرەوی (شیستی) دژمیریارییدا داهینا کۆ هەتا ئەفروکە دەهەمی لایین جیهانییدا دەیتە بکارئینان (۱) دەمژمیر ۶۰ خۆلەکە و ۱ خۆلەک ژ ۶۰ چرکەیه).

هەولدان و دەرکەفتنا هیفی و نیازین فەلسەفیان ب ئیکەم هەولدان هەزرمەندیین گەڤنن عیراقی دەیتە هژمارتن ب تایبەتی ئەوین پەیرەندی ب تیگەهشتنا دیاردین گەردوونی و دەربرین ژ خەم و لێنرینان هە.

ئەف هزرکرن سەرەتایی رۆلەکی گرنگ هەبوو ل پەیدابوون و سەرهلدان بیر و بوچونین فەلسەفی دناڤ ئاکنجیین دۆلا دوو رووباراندا. و ئەفسانە هیدی هاتنە گوهورین بو بیرو باوەرین هزری و فەلسەفی سەبارەت ب نەژاد و بنە جها جیهانی دەرکەفتنا بۆ نەوهران ئیک ل دویف ئیک. ژبەر هندی دیبینین: ئەو ئەدەبیاتین ل دۆلا دوو رووباران یا پەرە ژ چیرۆکین ئافرانندی (خەلیقە) و چیرۆکین توژینەو سەبارەت ب مرن و نەمرنی ولیگەریان ل دویف ژیان و تستان. د قیرەدا بتنی وینەکی سەرتا سەری دئ بۆ ئینین دەربارەئ (ئافرانندی) خەلیقەت.

باوەریڤن کەڤنڤن عیراقی ئافۆ ب ژیدەرۆ هەمی بونەوهرپن دی دادنیت. بەلۆ پشکنین و توژینهوه دەربارەى ژیان و نەمری، داستانا ب نافودەنگا گلگامیشی بۆ نمونە دئ ئینن. ئەف داستانە بۆ مە دەردنێخەت، کۆ چەوا گلگامیش ب مرنا (ئەنکیدۆ) یی هەقالی خۆ پەریشان بووویە و حیبهتی بوویە ول دویف هندی دگەریا کو چەوا ساغ بکەتەفە ملحەمەکی دا بهینیت، یان فەبینیت دا مرۆفی ژمرنی رزگار بکەت.

هیمایڤن فی داستانۆ نامازە بۆ هزرا فەلسەفی یا کویر و بلند دکەت هەرچەندە ب لۆژیک و فەلسەفی نەهینایە گۆرۆ. مەزنترین تشت کۆ شارستانیڤ مەییڤ کەڤن پشکیشی مرۆفایەتی کرین، فەدیتنا (بیرو بۆچونان) بۆ (هیمما) پاراستنا وئ ل سەر قورا (تەقن) سور هاتیە کرن بەری هزاران سالان بوویە.

دەربارەۆ ئەفان هزرو بیرا، هەول بدە بەرسقا فان پرسیاران بدە:

بنیاتۆ هەبوونی چییە و ئەگەرۆ پەیدابوونا وئ چییە، چەوا بونەوهر

فەدیتینە؟

ژیدەرپن کەڤنڤن عیراقی ل سەر راستیا گەردوونی وەسا ریککەفتبوون و دبێژن: هەمی بونەوهر (موجودات) ب مرۆفی ژیفە ژدایکبوونی هاتینە گۆرۆ، چ تشت ژبلی دوو هۆکاران دەرناکەڤن ئەو ژى (دایک و باب) ب رامانا نیر و می. پەیدابوونا بنەرەتی یا فی کاری ژى (ئافە) ئافا پیروژ کۆ ژ دوو توخمین نیر و می کار لئیکودو دکەن ئانکو پەیدادبن ب ریا هیژەکا نەدیار کو دئافیدا یا هەی دشیّت فی ئافۆ بکەتە ژیان بۆ بۆنەوهران هیژا خۆ ب خەملینیت وگەشەبکەت دبەردا. لەورا دبیین هەمی بوونەوهر پیدفی ب ئافۆ هەنە ونەشین بی ئاف ژیانۆ ب بۆرینن. نە مرۆف و نە گیاندار نە رووەک بی ئاف ناژین. هندی بوونەوهر هەنە بی

ئاف ناژين ئەفە ژى د قورئانا پيرۇزدا ب روونى ھاتىيە و خودايى مەزن دىبىژىت ھەمى تشت مە ژئافى دروستكرينه مە گيانى دايى (سورەتا الانبياء) ھەروەسا د دەقن كەفندا (مرۇف ژ تەقنى دروست كرىيە، ئەو تەقنا كول نىقا دەريايا كويراتيا وان دەرئىخستىيە، چونكى ئەو جۆرى تەقنى گەلەك يى پاقژە)، لەورا دەيتە گوتن: مرۇف ب پاقژى ھاتىيە دروستكرن و سروشتى وى يى پاقژە و ل ھەرىساتىيەكى يى دويرة - د قى بواريديا بىرو بۆچونين جۆرا و جۆر ھەنە.

لئيرينا لئكدانەفەيا گەردوونى د عيراقا كەفندا - ل پشتى نەمان و ھەلوەشاندا داستانان دىبىژت ئەف گەردوونە بازنەيەكا رىكو پىكە زىندەيى (حيويە) وچالاكى پىقە ديارە دقئت ھەمى تشت ژ پىخەمەت ئارمانجەكى دەيت و دچيت، ئانكو ل دۆرپن ئارمانجەكى دزقريت ئەو ئارمانج ژى گوھانا خودا وەندىيە بۆ گەشتن بۆ بەختەوهرىا مرۇفى، ئەوا كول سەر ئەردى رويدەت (نىقا خارى يا تەپا ئەردى، ھەبوونا تمامە) و دزقريتەفە بۆ ئەگەرپن ھەبوونى دئەسمانيدا (نىقا سەرى يا تەپن) دبازنەبوونيدا ل سەر قى بنچينەيى سالۆخەتتى تمام داينە ب ھەبوونى چونكى باوهرىا وان وەسا بوو كۆ بازنە تمامترين شيوين ئەندازىيە و سەرجمى پلپن وئ دگەھيتە (۳۶۰) ب ھەر چوار گۆشپن دىپن راوەستاي، ھەقنىشان وەكى ئىكەن دگەل ئىكدا ل خالەكا مەلبەندى وژ ئىكو دوو ماوەكى وەكو ئىك ددويرن (تيرە و نىقەتير) يپن ئەندازىي (الهندسية).

ب- ھزرو بىرپن رەوشتى و جفاكى:

بەلى مەسەلا باشى و خرابيى و دادپەرۋەرى و تشتپن رەواو و نەروا و بەختيارى و بارگرانيى، كۆ شوونوارپن عيراقى يپن كەفن ل سەر بەحس كرىيە، وەك (سەبرى ئەيوپ) و (مىلا ھەموورابى) و (چاكسازيپن ئۆركا جينا) و (پەندى ئەھىقار) و

(گزیرتا بەختیاری و نەمری دلمون) ئەقە ھەمی بابەتی (فەسەفا روشینە) دزاراشی ھەقچەرخدا. چونکی ھزرمەندیڤ عیراقي ییڤ کەقن، باوەری ب سروشتی باش ھەبوو و د ھەمان دەمدا باوەری ژێ بەخراپی ھەبوو د مرۆقیدا، د ھەمان دەمدا دیسان باوەری ب وئ ھەبوویە کول پستی دیاردیڤ زۆرداری و بارگرانی تشتیڤ دی ژێ ھەنە، د قیرەدا مە نەقیت زیدەتر ب بەرفرەیی بەحس بکەین چونکی ئەو ئاخفتن یا دویرو درێژە و بەرفرە - ھەر چەوا بیت ئەف بیرو بوچوونە دەیتە دابەشکرن ب سەر دو جۆرین بۆ چوونان:

ئێک: ل دەف مرۆقی ھەزا باشی و ھەزا خرابیی ژێ ھەیە، چونکی ل دەسپیک وەسا پیکھاتیە.

دوو: دبێژن مرۆقی باش د سروشتیدا ھەیە چونکی ژ تەقنەکا جوان ھاتیە دروستکرن، بەلێ خراپکاری د ژینگەھا ویا جفاکیدا دەرگەھ پیدائیخستیە وکارتیکرن لێ کریە ب باشی وب خرابی ھەروەسا ژینگەھێ و جفاکی ژێ کارەکی تەمام ھەیە و ھەبوویە ل سەر مرۆقی.

ھزرمەندیڤ عیراقي ییڤ کەقن ب ھزرو وھش و دویربینیڤ خۆ وئەزموونیڤ خۆ دژیانیدا داوکی ل سەر ھندی کریە کۆ مرۆف گیاندارەکە وچارە نقیسی وی ھەر پۆژەکی ژ پۆژان مرنە، ئەقجا بۆ ھندی ژمرنی نەترسیت وژیبرا خۆ ببەت، ھەتا دەمی مرنی دگەھیتی دەست ب کارکرنی ودروستکرنا خانیان بۆ خۆ و دەستکەفتیڤ مەزن بەرھەم ئینایە بۆ خزمەتکرنا مرۆقی، بۆ ھندی دا بیرو باوەرو کاریڤ جوان ل پشت خۆ ب جھ بەیلیلیت. کارەکی وەسا بکەت خەلک ژبیر نەکەت و دپروک ژێ ھەردەم شییان وھیزو وزھیا ژیری وشییان جەستەیی ژ بیرناکەت، کو بۆ خزمەتکرنا ھەقەرگەزین وی ئەنجام دایە و بەرەف پێشقەچوون و بلندبوونی پال پێقەنایە ھەتا بەرەف پلا شارستانی پیشکەفتی بری، ئەف سەرکەفتن و

شارستانیە ژى بتنى بۆ خۆ دويرئىخستن ژ زولم و زودارىي و ئەگەرئى وئ
وئەنجامئى وئ نەبىت ب کت يان ب کۆم. پىکفە ناھىت و مرؤف ل بن سىبەرا وئ نا
حەوييت.

ئەفجا ژ پىخەمەت بەربەستکرن پالەدرئى خراپکار ل ھندەك دل و دەرونئى
نەزان. دەستەلاتا تەپەسەر بۆ ب خۆ و ب ھەمى شىوہئى وئفە (کۆمەلایەتى ،
ئايىنى، راميارى) ھاتىە گورئ بۆ پاراستنا لاوازن ل بن دەست و زولما ب ھىزان
(پارەدارو و خانەدانان و دەرەبەگان يئى دەستەلاتا خۆ سەپاندی). ھەرودسا ياسا
ھاتنە دانان. ژبۆ پاراستن و چاقدیريا (ئازاديا خەلکى وئاسايش و مافى ژيانى ب
سەربەستى ودير ژ توندوتیژي). ھەرودسا ئاسايش ژى دانا بۆ دانانا سنورئ
ھەقبەندىي دناقبەرا تاکەکەسئىن جفاکى ودام و دەزگەھئىن وان. ئەفەيە ئارمانجئى
ھەقبەندىي يئى ھەزرمەندئى شارستانیە عىراقا کەفن. ھەرودسا کەفنتري
چاکسازيئى مرؤفایەتى، کو گەھشتينە مە (چاکسازيئى ئورکاچينا) نە (٤٢ سەدە
بەرى زايىنى). کول سەر (ئازاديي = وەکھەفئى) دناخفتى، ژپىخەمت ھندئ ھەزار
ب خۆشى بژين دگەل دەولەمەندان دپىکفە ھاريکاريا ئىکو دو بکەن دکاروباريئ
دونياييدا، ل چارچوقەکى موکمى ئىگرتى بژين وبرئفە بچن ونەھيلن دوژمن
وبيانى: ئەوئ ئىکگرتنى پارچە پارچە بکەن ل دەمى ھىرشان دەينە سەر.

بەلئ د **(داستانا گلگامش)** دا ئەو شانازى بۆ ھەزرمەندئى شارستانیە عىراقا
کەفنە، کو ھندى بابەتئىن فەلسەفا مرؤفایەتى ھەنە وەرگرتينە و لئفەکۆلينە ب
شىوازەکى دروستکريە کۆ دگەل شارستانیي بگونجيت وبۆ مە ب جە ھىلايە.
ھەرودسا ل سەر بەھايئىن رەوشتى ژى ناخفتينە، لەورا دئ بينين دەسپىکا ئەفئ
داستانا نەمر ب ھەلويسەکى روون دەست پىدکەت ول سەر ئافەدانکرنى ودانا
دناخفتى وب مرؤفئىن ھەمى سەدە و چەرخان بەرى ٤٤ سەدەيا دپىژيت:

- ئەۋى ھەمى تىشت دىتىنە - ئەرى ولاتىمىن، ب سترانان بىرھاتنا ۋى بىكە.

- ئەۋى ھەمى تىشت زانىنە - ومفا ژ دانا و ئەزمونان ومىرگرتىە

- ئەۋ دانا و ھوشمەندە ب ھەمى تىشتان . . . ھتد. بۇ ھندى ب داۋى بەينىت، ب

نەخۇشىيىن مرۇقى و ژناقچوون وشەرخوازيى وبەرھنگاربوونا كارپن گران، ھەتا

پاگەھاندنا ئەف ئەنجامىن ل خوارى:

ئىك: سەرکەفتن ب سەر ترس و دوو دل يى ولاوازيى وتەك پەرستىيا نەرەسن.

دوو: لىنرىنا ژيانى ب چاقەكى گەشيانە، دگەل ھندى ژيدا مرن ب بەرچاقىت

مە دەيت و دچىت بەلى دىژىتە مرۇقى زىرەكبە و ترسا خۇ ژمرنى ب بەزىنە . . .

ب كارى باش و ب ھارىكارىي و ئاخفتنا ب مفا و كارپن باش و كرىارپن باش و

پەسەند و دژى شەر و نەتەمامىي پادوستا وزولم و زوردارىي پەت بىكە نەھىلە ل

دل و دەرونى تە جەي خۇ بىكەت.. تو ب فان كرىاران ھەردەم: ب زىرەكى وچاف

نەترسى دىژى، ھەرۋەك دداستانىدا ھاتىە ل سەر زارى (گىگامىش) ە زەلامى

زىرەك قارەمانە و نافى ۋى ل ناف نافتىن نەمران دى ھىتە تۆماركرن، ب قى داستانا

ۋى داۋىي ب گىرو گىرفتى (چارەنقىسى) دەينىت ب شىۋەكى ئەرىنى. كو بۇ مرۇقى

پاگەھاندىە دىيىت ب نەمرى بىمىنىت، ئەگەر خزمەتەكا باش پىشكىش كەسانىن

دى بىكەت. بىرھاتنەكا باش دى ل سەر زارى خەلكى بيت ل پىشتى مرنا مرۇقى و

ژناقچوونا لەشى ۋى، نافى ۋى ب نەمرى د دىرۇكىدا دى ھىلىن وبەرەباب ئىك ل

دويىف ئىك ب باشى نافى ۋى دى ھىنن.

بەلى ھىرا (دادپەرۋەرىي) و خەباتا مرۇقى ژ پىخەمەت وىدا ئەۋ بوو كو

دەستورپن عىراقا كەفن پىكخستىيە، ۋەك دەستورى ئورنەمو (۲۲ سەدە ب. ز)

ئەفە تۆماركرىيە، ھەروەسا (عەشتار) ژى (ل سەدەيى ٤٠ ب.ز) ل دويف دەستورئ خۆ تۆماركرىيە. ھەتا دئىنە سەر ميلئ ھەمورابى (١٧٥٠ ب.ز) ئەف دەستورە ب تەمامى ئىنايە گۆرئ وبەلاڤكرىيە و كار و فەرمانئىن ھاكمئ دادپەرور و قازيئ ب وژدان و مرؤڤئ ھوشيار دەرئىخستىيە. جڤاكئ بەختيار ئارمانجا خوداوەندان و مرؤڤئ بوويە.

ج- دەستكەفتيئ زانستى وئەزمونئىن عىراقى يئىن كەڤن ژ بەندئ د بەندئىن جوويدا ناڤئ وان مە ئىنايە.

٢- ھەزو ئارەزويا ڤەلسەڤئ وزانستان د دولانىلدا :

پەيدا بوونا شارستانىيەتئ د مىسرا كەڤندا، ڤەدگەریتە ڤە بۆ ھزارا چارئ ب . ز دەر بارەئ تەماشە كرنا گەردوونى وزانىيارىيئ بىردۆزانە، دئ بىنين پەيوەندى دناڤبەرا (خودئ و مرؤڤئ) دا رېڤڤختىيە و ھزرا ئىك خودايى ل دەڤ وان پەيدا بوويە، وباوهرى ئىنان ب ژيانا پشتى مرنئ ھەبوويە، كو تئدا خەلات وسزا نەك بتنى ب پەيرەوكرنا شيوەكارىن ئايىنيڤە د گرئداينە بەلكو ب رەڤتارو رەوشتئ پاڤرئ ژيانئ ژى ڤە دگرئداينە وب نەمرى وجودا ژ لەشى دانا بوون، دروستكرنا ئەھرامان وخۆش كرنا تەرمئ مريان ئەنجامئ ئەڤئ ھزرييە.

ب ڤى شيوەى مىسرىيئ كەڤن بىياتيئ باوهرىي ب دووانيا (ثنائىيە) (گەردوونى و مرؤڤئ) كرىي وراگەھاند خوداوەنديان ئىك خودئ بەرامبەر ب كەرەست و گەردوونئ مادى ھەيە. لەش ژى بەرامبەر دەر وونئ مرؤڤئ ب شيوەكئ لىكدانەڤە ئەفسانئىن خۆ ب نەژادئ گەردوونئ دانايە.

ئاف (نون) ب نەژادئ بونەوهران (موجودان) دانايە. ل وئ ژى خوداوەند

پەيدا بون كۆ ھېزىن سىرۋىتى ۋەكى گەرمى ۋىھى د دەربېرىن. ھەروەسا ئىك ز وان ئەفسانان خوداۋەند (فناح) دىيىت، كول رىيا پەيھا (ببە)، تىت دروست دىن، ئەف ھىزە، ھىزا پەيھا (كرىستىان) بىرا مە دىنىت، يان ئەو فەرمانا خودى مە دىنىتە بىرامە، كۆ ئەگەر تىتەك قىا د قورئانا پىرۋىزا دىيىت (ببە). ئەۋزى دەست ب ھەبوونى دكەت. (إنما قلنا لشيئ إذا أردناه ان نقول له كن فيكون) (النحل- ٤).

ئاكنجىيىن مىسرا كەفن پۆلەكى شارستانى (ھىزى و زانىستى) يى دىار و جودا ھەبوۋىيە ئەو ژىدەرىزى سەبارەت ھىزىن مىسرىيىن كەفن كۆ ھەتا ئەقۇرۇ گەھىتىيە مە، ۋەكى (بەردىيات) و (پەرتووكا مېرپان) و دەقېن ھىرۋىغلىقى ۋەدەق (منفس) سەبارەت ئلفراندىنى. زانىارىيىن زۇر سەبارەت گەردوونى ۋەھىزا رەۋىتى بخۇفە گىرتىيە (تىدايە).

ئەو ھەمى زى ل دۇرى ئىك تەۋەر (مىھور) دىقرىت ئەۋزى (گەردوون)، (پۇز و ھەيىف). ب ھىزى بىنى دى بىنىن ۋەكەھىيەك (تىشەبە) يا ھەى ل ئاقبەرا ھەندەك بۇچوون و لىكدانە قەيىن بىردۇزەى سەبارە گەردوونى زلايى مىسرىيان و بۇ چوون و لىكدانە قەيىن عىراقىيان سەبارە ب رەسەنىيا تىستان، د دەق (باژىرى منفس) دا دى بىنىن: ھىز دىچوون ھىزىمەندىن مىسرى دوان دەقان دا ھەول دىدەن، فەلسەقى لىكدانە قەكە ھىشيارانە بۇ نەزادى بوون و ئافراندى بىنىت و ب (ئاف) و خوداۋەندى (فناح) ۋە بى پەيقى بگىر دىنەقە، كول سەر ئاقا بىردۇزدا ھاتىيە گۇتن. ھەر تىتەكەى ھەى، يا نىبۇ نەۋەرەك ب ھەلكەفتنا ھۇكارەكى ھاتىيە گۇرپ. ئەۋزى زىدايك بوونە (زاۋىزىيە). ئەقۇل ھەر بوونەۋەرەكى دوو ھۇكار ھەنە ئەۋزى ھەبوونا (نىر) و (مى) يە ئەگەر ئىك ۋەدو گىرت ل دوىف ئەفسانىن كەفن و

هزر و بۆچوونىن هزرمەندانىيىن كەڭ، ھەبوون (وجود) دەيتە گۆرۈ و
نافەرۇكەكا رەۋىشى و پەرۋەردى تىدا دەيتە كرن و جەماۋەرى خۇ پىڭھە گرىددەت
و پىزلى دەيتە كرن و دەيتە پاراستن.

هزرمەندىن كەڭنىن مىسرى لايى رەۋىشى ل دەڭىن (ژيانا دوۋى) دا ئەوان
چارسەرگەرگە دىپەرئووكا (مىريان) دا (كتاب الاموات) دەيتە دىتن گەڭى ل خەلگى
دكەت و دىڭىت: نەۋەبىت كارى خراب بىكەن چونكى چ كەس ل دونىايى، يان دژيانا
دوۋى دا ژ دەستى سزادانى رزگار نابىت ئەگەر ھاتوو دڭى دونىايى دا كارەڭى خراب
بىكەت ل وۋى دونىايى حساب و سزا چافەرىي وى دبىت - ھزركرنا مرنى (ژنافچوون)
چارەسەرى د ھزرا كەڭنا مىسرى دا بۇ قەدىتە ئانكو بۇ وۋى دانايە مرقۇڭىن باش
ونەمران و خودان كرىارپىن باش و كارپىن بھانەمىرى بۇ خۇ دابىن دكەن بۇ نمونە
(بىرھاتنا باشيان) ھزركا كەڭنىن مىسرى چارەسەرىا (مرنى) ب جەستەيا ماددى
كرىە بۇ مىرى ب رىكا دو داھىنانىن زانستى ومەرما ژ ھەردو داھىنانىن زانستى يا
ئىكى مومياكرنا لەشى (التنحيط) دزانستى نوژدارى دا. ئەوا دىتر ئافاكرنا
(ئەھرامات) ژ زانستى ئەندازىارى وفەلەكى يە ب تايبەتى ئەو ئەھراماتىن بۇ
(فىرەھونان) تەرخان كرىن. چونكى ئەو فىرەھون دھزرا مىسرى دا بلندبوون
وگەھشتبوونە پلا خوداۋەندىن پىرۇز ھەتا شاھ (ئەخنا توون = ئەمنوفسى
چوارى) ھەڭزىنى (نىقەرتىتى) ھزرا ئىكگرتنا پەرستنى (التوحىد) ئىنا گۆرۈ
وھزرا پەرستنا ئەختەران داھىنا دڭى بىياڭى دا بزاڭا (ئەخنا تون) ل گەل
مەرەمپىن پىڭھەمبەر ئىبراھىم خەلىل-ى (س) دئىكبوونى داکوژ ئىك خودايى
مەزن زىدەتر دئەردى بابل دا نىنە، بەلى ھەردو گازىپىن مىسرى و عىراقى ژلايى
قەكۆلىنى قە جوداھىيەك ھەيە دناڭبەرا وان دا.

۳- فەلسەفە يۇنانى:

ل دوماھيا سەدى ھەفتى و دەستپىكا سەدى شەشى ب - ز ئەف فەلسەفە يۇنانى بۇ جارا ئىككى ل سەر كنارى رۇژئافيا ئاسيا. بچووكدا ل (ئەيۇنيا) سەرھلدا و پاشى ل ئىتاليا و باژيرىن كنارىين گزىرتا سەقلىان و پاشى زى ل ئەسىنال سەدى پىنجى (ب - ز) پەيدابوول سەدى پىنجى و چوارى گەھشتە ئەو رادى پىشكەفتنى بەلى ھۆكارىن دەرکەفتن و پەيدابوونا فەلسەفە يۇنانى ب مەرەما ھژمارتناوان نە راقەكرنا وان و ھندەك ھۆكاران دى ئىنين نە ھەميان:

۱- پىشكەفتنا بەراھىيى يا شارستانىەتا دۇلا دوو رويباران (مىزۇ پۇتاميا) و مىسرا كەفن و شارستانىەتا فىنىقى يان و شارستانىەتەين دەريايا ئىجە ب دەستقەئىنا بوون.

۲- جەئى جوگرافى يى بازركانى كو تايبەتە ب گزىرتا مەلا تايە و ئاسيا نافەنددا، ب جەھكى بازركانى دھاتە دانان دگەل رۇژئافادا، چونكى ژ مەلئەندىن شارستانىەتەين

فەلسەفە يۇنانىا كەفن

كەڭن نىزىكە (بەراھىيە مە بەھسنى وان كر) ئەف گزىرتە زى، ئىكە ژ دووازە
گزىرتىن كو ھەريما (ئەيۇنيا) پىك دىنين د ئاسيا بچويك دا.

۳- بارى سىيى ھەزرى يى باش بوو، چونكى ب ئاشتيانە و ھەقپەيماندارى دگەل
ھەفسۆيىن خۇدا زىايە.

۴- ئازاديا ھەزركرنى ب تايىبەتى دئەسىنادا ھەبوويە، چونكى چ ھەلسەفەكا نافەندى
نەبوويە بەيتە سەپاندن ب سەر ھەزرمەندان ورپكى ل ئازاديا ھەزرو بىران بەيتە
گرتن يان بشىوھكى گرىدای بەيتە ئاراستە كرن بەلكو ھەزرىن وان بتنى ھەر
تشتەكى ئايىنى و كرىارى بوويە.

ل سەر مەرقى ھەر ئەو بوو كو پىشېنىيىن خۇ ھەزرو بوچوونىن خۇ سەبارەت
گەردۆنى و مەرقى دابىرپىزىت كا چاوا ئەو ھەزردەكت. ئەگەر ھەگەرینە بۇ سەدى
شەشى (ب-ز) دىينىن چالاكىين ھەزرو بىرىن كورپن ئەو ولاتىن كوكە كەفتبەونە
بن دەستەھلاتا يونانىيان ھەمى ل دۆر (نەژادى گەردوونى بوون) دزقپن. پىرسىارا
ھەلسەفى يان سەبارەت نافەپۇكا وئ (الجوھر) ئەوئ ھەشارتى ل پشت ھەبوونى
دكر. دق كاری وان ب ھەر پەنگ و شىوھبىت پابەندبوون ب بەرسقىن ھەلسەفىين
میسر و عىراقى ھە دگەل ھەندى دا، كو ئەوان مفا ژ دەستكەفىين زانستىين جودا
جودا ھەردگرت، ھەكى نوشدارى و بىركارى و ھەلەك و فیزی و دەریا قانى يى زى
(الملاحە) دەورەكى گرىنگ ھەبوو بۇ ئىك گرىدانا راستە وخۇيا ئاكنجىين گزىرتىن
يۇنانى وكنارىن باكوررى دەریایا سىپى ب ئاكنجىين كنارىن شامى و باكوررى
ئەفرىقىا، ژ لایى شارسىتانیەتا سەربازى ھە زیدەبارى ئەقان ھەمیان زى دى بینىن
زانست خوازان ولایەنگرىن زانىارىين بیانى بەرھەف نافەندىن شارسىتانی چوون ل
دۆلا دوو پویباران و دۆلا نیل، بۇ ھەرگرتنا زانست و زانىارىی و ھەگەرپانەھە بۇ
ولاتىن خۇيىن پاشكەفتى بۇ بەلافكرنا شارسىتانیەتى.

دشیین پەرسف و شروڤە کرنین فەلسەفا یۆنانی ل دویش گەشە کرنا قوناغین
دیرۆکی بۆ سۆ قوناغان دابەش بکەین:

پینگاڤا ئیکى: فەلسەفا یۆنانی هەتا سوکراتى:

أ- فەیلەسوف ل جیهانا دەرڤە ڤەدکۆن:

پرسیارا مەزن دڤیر دەدا ڤەسەنئ تشتان چییە؟ ئایا گوھۆرین و زۆری هەیه؟ ل
سەر وی بناغەى دشیاندا یە خواندنگەهین زۆر هەتا هاتنا سۆفستایان دیاربکەین
خواندنگەه ژی ئەڤەنە: خاندنگەها ئایۆنییان، خاندنگەها ئیلی، خۆاندنگەها
زوری، خۆاندنگەها فیثاگورسی، خۆاندنگەها گەردیلەى. هەر چەندە خۆاندنگەها
ئایۆنییان کو ب نافئ ئایۆنیایاناسیا بچووک نافکریە فەیلەسوفین وئ بەرسقا ئەو
پرسیارین سەری یا دای کو بۆ جارا ئیکى بەرچاف کرینە وپیکۆل کریە ب شیوەکى
فەلسەفى زانستی بەرسف بدن، کو ڤەسەنئ تشتان ئیک توخمە. یان ئیک تشتە کو
ئیکەم کەرسئى هەمى تشتەکى یە. ئەڤ توخمە یان ئەو، یان تیکەلەکى وەکەڤە
دەهەمى تشتان دا، یان بایە، ئانکو ناگرە. دگەل هندی کو ڤەسەنئ تشتان ب ئیک
ژوان توخمان دانایە، دان پیدان ب هەمە جۆریا و زۆری و گوھۆرینین تشتان دایە.
دڤیرەدا (خۆاندنگەها ئیلی) * ئەڤ بۆچوونە ڤەت کر: چاوا تشت هەمەجۆر و زورن
و گوھۆرین بئ دکەڤیت، ئەگەر ڤەسەن وپیکهاتنا وان ئیک توخم بیت؟ ئەو
شروڤە کرن پیدى یە ئیک ژڤان دوان بیت: یان باوەرنە کرن ب هەمى گوھۆرین
و هەمەجۆران وزۆری بئژین ئیک ڤەسەن وئیک هەبوون هەیه، کو ئەڤە بۆچوونا
فەیلەسوفین (ئیلیا) یا باشوورئ ئیتالیا بوویە ول سەر بناغى وئ گوتنئ
(خۆاندنگەها ئیلی) پیکهاتییە کو دان پیدان ب چ زۆری و گوھۆرینەکى نەدا و
دگوت کو ئەڤە کریارا زانیاریا هەستى درەو و ڤوخسارا خاپینەرە. بەلئ زانیاریا

* ئیلی: بۆ باژیرئ (ئیلیە) یئ باشوورئ ئیتالیا.

تەمام كو ژیری دگەھیتی ئەوہ كو ھەبوون ئیکە چ کورسیك بیت یان دار. ھەبوون خۆیەتیا جەوھەرئ تستانە، جوداھیئ وان جوداھیئ لاوہکینە ئەف ھەردوو خواندنگەھئ سەری، دبئزنی خواندنگەھئ ئیکاتی.

بەلئ شرۆفەکرنا دووی یا رەتکرنا بەراھیئ: سەلماندا زۆری و گوھۆرین و رەسەنی تستان ئیک نینە، بەلکو چەند رەسەن وتوخمەکە. دفیئردا توخمین ب رەسەنی تستان دانایە (ناف و ھەوا و ئاگر و ناخ): فەیلەسووفەکی دی گوتیە (توف) یان (گەردین) ئیکجار ھویر رەسەنی تستانە ژ موی وخوین و گوشت و ھتد تیدا یا ھە، ل وان ھەردوو بارودوخوان ژی تشت ژ چوار توخمان پیکھاتینە یا ژ گەردیان، ل پشکا جودایا وان رەسەنان پیکھاتینە (ژوان توخمانە یان ژوان گەردیلانە). تایبەتیئ ھەر ئیک ژوان توخمان یان گەردیلان ب بنەجھ دمیئەفە، توشی گوھۆرین و نازاراندنی نابن، بەلکو ئەوا دبیت ئەو توخم یان گەردیلە تیکەل دبن، ئەو لەشی پیک دئینین (تیکەلە) نینە، بەلکو تیکەلە کو ب ریکا (خرقەبوون و جودابوونی)فە ئانکو تشتەکی نوی دروست نابیت، بەلکو بتنی ھاتنا دگەل ئیکە و خرقەبوونە، وەکی دندکین گەنمی و جەھی و نیسکان پیکفە کوم بکەین. (خواندنگەھا فیثاگورسی) ژی خواندنگەھا گەردیلەیی بوویە دگەل ھندی ژی کو (ھژمارە) ب رەسەنی یان دەسپیکا ھەمی ئافرانیدیان دانایە. ھژمار ژلایئ وان فە شیوی ئەندازیاری وەردگریٹ، بۆ نموونە ھژمارا سی (۳) ب سیگوشی وەکھەفە، ژبەر ھندی ب رایا وان چ لەشەک نینە ژ ھژمارەکی پیک نەھاتبیت، ئانکو ب شیوی ھژمارئ نەبیت، ئانکو شیوی ئەندازیاری ھەیە. ژبلی قئ ئەوان دان پیدان ب وان چوار توخمان دایە کو رەسەنی تستانە، ئانکو وان باوہری ب پیکھاتنا کەرەستەیا

تشتان. بهلئ وان وەسادانا کو تشت شیوه وەهی وەردگرن، شیوهکی ئەندازیاری وەکی تەپئ یان خستەکی وب وی شیوی. هەر وەکی (فیئاگۆرسیان) گۆتی ل باشوورئ ئیتالیا پشتی مرنا فیئاگۆرسی پیکهاتبوو. فیئاگۆرس کو ریکخراوەکا رامیاری ئایینی فەلسەفی بوویه، دژایەتیا دیموگراسیا ئەسینی کریه. فیئاگۆرس دبیزیت دەروون کەرستە نینه و ب رەنگی وەرگرتنی ل ناف تشتان دەیتە فەگواستن.

ب- ئەو فەیلەسوفین رووی کریه فەکۆلینا مروۆفی:

سوفستایی ل سەدەیی پینجی بەری زاینی پەیدابوون. ئەوان وەل فەلسەفی کر کو بجیتە گرنگی ب مروۆفی بدەت ل شوینا گەردوونی. ئانکو ژ فەکۆلینا گەردوونی بو فەکۆلینا مروۆفی ئەفە ب ئەگەرئ هندئ بوویه کو ئەسینا ب سەر ئەیونیا وەندەک گزیرتین دەریا ئیجەدازال بوو وب سەر فارسان سەرکەفت و (پیر کلئس) دەستورەکی دیمکراسی بو ئەسینا دانا و پیدفی ب بووچوونین سیاسی و یاسایی وەهەلبزارتنان زیدەکر.

دقیڕەدا پیدفی ب ووتار بیژان بو ناخفتنی وکارتیکرنی ل جفاکی پەیدابوو. ب قی شیوهی ووتار بیژ (الخطیب) پەیدابوون وئەفە پەیدابوون وئەفە رامانا سوفستایی بوو دەستپیکئ دا (ووتاربیژ بو کرئ) بوویه ئەوان گەلەک داکوکی ل سەر دووپاتکرنا پێژەیا هەر زانیاریهکی وەهەر راستی یهکی دکر. دگوت راستی وشاشی وباشی و خرابی گشتی نین، بەلکۆ باشی و خرابی ئەو کو تاکەکەسی دبیینیت. ئەفە رامانا و تارا (پروۆتۆگراس) یە دامەزرینی خواندگەها: (مروۆف پیقانی هەمی تشتەکی یە).

سوکرات: سوکرات کو ل سالآ (۳۳۹ ب-ز) دەرکەفت دگەل ئاراستین سوفستایان نەیار بوو، هەر چەندە وەکی وان ژ فەلسەفا سروشتی و فەکۆلینا گەردوونی دوویر کەفتبوو و فەلسەفا ل چوار چوۆی فەکۆلینا مروۆفی هیلا بوو و دگوت (ئەی مروۆف

خۇ بنىاسە). ل سەر باشىي دناخت و دگەل زانىارىيى ھەف جووت دكر. ژ لايى وى
 قە ئەوئ زانىنى دزانىت دئ يى باش بيت. ئەقە رامانا ئااختنا وى يە (باشى
 زانىنە) پويته ب (دياركنا) رامانا پەيف وتيگەھان دايە ئانكو رامانا دانانا
 ناساندنا بنەجھ بۇ تشتان. ب قى شيوەى شيا بەرسقا سوفستيان بدەت كو وان يارى
 ب پەيشان دكر. ب تاوانا تيكدانا لاوان و ب خرابى بەحسى خوداوەندان بريارا
 كوشتنا سوكراتى ھاتىە دان. ب بريارا دادگەھى دزيندانى دا ژەھر خوار. باوەريا وى
 ئەو بوو كو دەروون پشتى مرنى دمىنىت. گەلەك خواندنگەھ ل سەر فەلسەفا وى
 پەيدا بوون وئىك ژ ھەرە قوتابىيىن وى يىن مەزن ئيفلاتون بوو. سەكراتى چ
 پەرتووك ل پاش خۇ نەھىلا بوون بەلى ھويربىنى د (ھۆنەرى پەيكەرتاشىي) دا،
 ددەمى قەكۆلىنا وى يا فەلسەفى دا سەبارەت مرؤفى و سروشتى مرؤفى بنەما و
 بناغىن زانىارى وپەيكەرپن خۇدا زانىارى بجھ ھىلايە و شوينواريىن وى ديارن.
 سوكراتى دژيانا خۇدا، بەرھنگارى ئەوئ ئالۆزىي بوو، كو سوفستيان ب سەر ژيرو
 ھزرا لاوان سەپاندبوو، ئانكو ژيريى وان پى خاپاندبوو.

ئەف فەيلەسۇفە لدويف زانا بوونى كەفتبوو، ھەردەم ب بەردەوامى دگەل خۇ
 دناخت، ئەف زانا بوونە (حكيم) ئەقەيە (ئەى مرؤف خۇ بنىاسە) ھەتا بشىن
 ئەقى دەربىرىنى كو پۇژەكى ژ پۇژان ژ رەبەنەكى گوھ لىبووى ئەى سوكرات تۆ ل
 ناقبەرا ھەمى ئەسىنيان زانتر وب دادترى. (سوكراتى) گەلەك ب جەرگانە
 بەرھنگارى ھزرو باوەرىن سوفستيان دبوو، باوەرى ب پيغەمبەراتىي ھەبوو،
 باوەرى ب ھزرا رەوشتى و ئايىنى ھەبوو، باوەرى ب ژيانا جارا دوئ ھەبوو و
 دادپەرورەرى و راستى ھەبوو، ھەر چەندە سوفستيان بەرھنگارى و پىك لى گرتن
 دىيخەمەت راستى وراستى كاريا وى دا، بەلى سوكراتى سەرى خو نەشووركر و ھەر

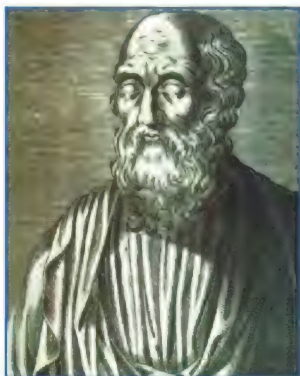
بى پۇرۇد بوول سەر ھىزرو باوەرپىن خۆ. لەورا نەيارپىن وى ل ناف دەستەھلاتا حکومەتا
يۇنانى وەبريارا گرتنا سوکراتى دا تاوانەکا مەزن پيڤهنا و دادگەھى حوکمى مرنى
ب سەردانا وە ژەھرئ ھاتە گۆشتن. ئەوى بخۆ ژى نە دڤيا ژ زیندانى برهڤيت.
قوتابىي وى ئەفلاتۇن گەلەك ب شانازی وە جوانکاری ڤە ھىزرو وەو وچونىي
وى د پەرتووکا (نەمرىا گيانى) تۆکارکر، ھندى ھىزرو وەو وچونىي سوکراتى کو
ھەبوون، سەبارەت ژيانا دووئ و دادپەرودىا خو داى تیدا بەرچاڤ کر.
سوکراتى ل سالا ۳۳۹ ب - ژ ژەھر خوار وەمرى پىشتى ئەوئ ھەر چى ژ ديتنن وى
يپن ڤەلسەڤى و زانستى و پەروشتى ھەى ھەمى دامەزراندن و قوتابىي وى ئەفلاتۇنى،
کو پىشتى وى ئەرستو گەشە پيدا و نەھیلان ھىز و بۆچوونىي وى ژناف بچن.

پيڤنگاڤا دووئ

پيڤنگاڤا ڤە ژاندنا ڤەلسەڤا يۇنانى (ھەبوون و پەروشت)

ئەفلاتۇن و ئەرستو:

ب سیدارەدانا سوکراتى، ڤەلسەڤە تووشى نەھامەتیهکا مەزن بوو، بەلئ ھىزرو
بۆچوونىي سوکراتى و بەرنامى وى ژلايى قوتابىي و يپن ژیردەست ب گەريانى ل

دويف زانست و ڤەلسەڤى. کر، و گەلەك ب چاڤەكى بلند
سەحکرنە سوکراتى و مفاژئ وەرگرت، ھەتا ڤەکۆليني
وان ل سەر دەستى ئەفلاتۇنى و ئەرستوى بگەھينە
پايەكى بى کيماسى.

ئەفلاتۇن (۷۴۳ ب - ز):

ئەفلاتۇن ڤەيلەسۆڤەكى ئەسينى (اينىا) پەرتووکا
(کۆمار) و (ياسايان) و (دان وستاندن) دانايە، پىشتى کو

مەندەھۆش بۈيۈپ فەلسەفە سۈكراتى. دانۇستاندىن دژى سوفىستىيان تۆماركەر. ب
سېدارەدانا سۈكراتى گەلەك دلگران و پى نەخۇش بوو.

خەباتكەر بېجھئىنانا چاكسازىيىن كۈمەلايەتى - رەۋىشتگەرى - فەلسەفى بەلى
سەرنە كەفت چۈنكى شۇقەكرىنىڭ ۋى دقى بياقى دا دوورھىل (واقعي) نەبوون.
۱- ئەفلاتون د فەلسەفە خۇدا پىشت ب دوو بەرنامان (سەركەفتن) و (پاشكەفتن) ئ
گرېدا بوو ل پىكىئىنانا زانىيارى سەبارەت گەردوون و رەۋىشت گەرى - دى بىنىن;
د بەرنامى سەركەفتنى دا (چوون بەرەف ژوورى) پىشت ب تىيىنى و خواندىنى
دگرېددەت، بۇ ھندى ژ گەردىيىن بەرچاف ۋەھستىيىكى بچىت بۇ رامانا گىشتى
و سەرتا سەرى، ۋەكى كەس بىتنى بچىتە (مرۇفایەتى). بەلى د بەرنامى (ھاتنا
خوارى) ئەفلاتونى ب گرۇقەكارى بكارئىنا بۇ ھندى ھەتا ل زانىيارى ل رامانا
گىشتى يا سەرى، ئانكو ژ (مرۇفایەتى) بچىت بۇ گەردىلېن ھەست پىكىرى (تاكە
كەسان) ۋەكى كاروان وپىرۇت و سواری ۋى دقى بابەتى دا.

ب- ئەقى فەيلەسۇفى، فەلسەفە گەردوونى ل سەر دوو بىنامايان دامەزراند ھەزا
نمۇنە (مثالي) و بوونەۋەر. ل دەف ئەقى فەيلەسۇفى، سى خوداۋەندىن
مەزن ھەنە و دىيىزنى يان ناف ل سەردانا ئەۋرى (ئەندازىيىر مەزن) و (بھای
نەگوھۇر) و (ھەبوونا بى سنوور) د جىھانا ئاسمانى دا (كو نمۇونا تەمام و بلند
بۇ ھەر تىشتەكى ھاتىيە ئافراندىن). د داۋىدا (سروشتى شىلى) كو پىدقى ب ياسا
و ئەندازىيىر ھەيە. (ئەندازىيىر مەزن) سروشتى شىلى رىك دىيىخت و
ياسايى بھای و جوانىي رىك دىيىخت. ناھەرۇكىن ئەردى ل ۋىنە بھايان يى
قالابوو. ھەر ۋەكى كاروبارى دەروونى د لەشى دا. گىيانى (ۋىنەكى نمۇونەيى)

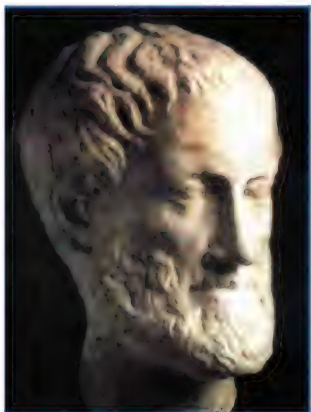
ئاسمانىيە ئىخستىيە لەشى سىرۇشتى ئەردى لەۋرا دەروون خەباتى دكەت بۇ جودابوونى ژ لەشى و فەگەرپىتە فە بۇ ئەسمانى ب رېكا مرنى. يان گيان گوزەكى (تناسخ الارواح).

ج- ئەفلاتۇنى خواندگەھەك بۇ فەلسەفى دامەزراند ناڧى وئ كرە (ئەكادىمى يە) ل سەر دەرگەھى وئ نڧىسى (بتنى ئەو كەس دەينە ژوورقە يپن كو ئەندازيارى دزانن) چونكى پويىتە ب ئەندازيارى وبيركارى ل فەكولىنا فەلسەفى و رېكخستنا هزرو بۇ چوونان و بەرچاڧكرنا تشتان ددا. خەبات دكر جڧاكەكى بينىتە گورپى كو فەيلەسۇف ببە رېڧەبەر، چ خرابى و ئازار تپدا نەهيتە كرن. وەكى ئەوا د جڧاكى ئەسینا دا دەيتە ديتن. ژبەر ئەڧى فەيلەسۇفى ھەمى زانستين ھەبوونين گشتى، جەھەر و چ ھەيىن نموونين هزرى ھەنە و زانيارين راستن و شيا دڧى بياڧى ل دويف ماموستاين خۇ بکەڧيت، چونكى ماموستاين فەلسەفى پشت ب ھەستكرن و گومان و دياردين گوھورپنا گرپدەن بيركارى ژى ب نموونەكى دەيتە دانان بۇ بۇچوونين هزرا بلند كو چ گومانى ب خۇ فەناگريت.

چ- ئەفلاتۇنى باۋەرى ب نەمرىا گيانى و فەگەرپانا وئ بو جيهانا ئەسمانى ھەبوو ھەروەسا باۋەرى ب (گيان گوزەكى - تناسخ الارواح) ھەبوو، كو د ئيك پەسەنى ھەڧىشكدا دمينيت، ل ھەمى ئافرانديين زيندى.

مرؤف د بۇچوونا ئەفلاتۇنى دا، ئەو ئافرانديە (مەخلوقە)، كو مەزنىا ئەندازيارى مەزن تپدا ديار دبىت، گيانى دگەل لەشى دا كوم دبىت و دناف مرؤڧيدا سى گيان ھەنە (شەھوانى) و (تورەيى) و (ژيرى)، ژيريين خەلكى ئەڧين كو گيانى

وان، ئانكو مېشك يى بالآ دەستە سەر گيانى تورەييدا (ل دل گيانى) ب قى باشى و پەسەندىي بۇ خۇ رادكېشىت، ھەست ب راستيىن پر ژ خىرو بەرەكەتا مەزن دكەت. ئەفە ئەو دل خۇشى يە، كو كەس ھەست پى ناكەت ژبلى ئەويىن (فەلسەفا مېتا فيزىكى) دزانن. (كو خۇ ل دۆرپىن جېھانا ئەو لايى سروشتى ددەن) زانىنا راست و رەوا ئەو زانىيارىيە، كو بابەتپىن خوداوەندەن و جېھانا نموونەى و ئەسمان و

باشى . . . ئەفەژى ئەو ئارمانجە، كو دل دەرونى مرۇقى دويقدە دگەرەيت د سەمتا پاقرى كارىي دا، ھەتا فەگەراندنا وى يا بلند و پەسەند بۇ جېھانا ھەواى (الاثير)، بدەستقە دئىنىت ھەروەسا جېھانا نموونەى.

۲- ئەرستو (۲۲۳ ب - ز):

ئەرستو . . . فەيلەسۇفەكى مەكدۇنيەفەلسەفە ل (ئەكادىميا ئەفلاتۇنى خواندىيە ھەردەم ل سەر ھەفالىن

خۇ يى سەرەكەفتى بوويە. ھزركرن ل خواندنا فەلسەفى و رەخنەگرتن ل (ئەفلاتۇن) ئ مامۇستاي وى ل (نموونەيى) بكارئىنايە، باوەر ب (زىندەيا ئەختەران) كول بەراھيى مە بەحس كرىە ھەبوويە. عىراقىيىن كەفن ب ريز فە نافى وى دئىنپن و دبىژن ئەفى، فەكۇلىنا فەلسەفى گەھاندە گۆپىتكى. ئەفە و خويندكارپن وى دگۆتنى (پى چودان - المشائين) چونكى فەلسەفە د قوتابخانا خۇيا نوى دا دگۆت د باخەكى دا پىشتى مرنا مامۇستايى وى كرە نافەندنى گوتنا فەلسەفى. چونكى ب پىفەدچوو دەمى وانە دگوت، ئەرستو ماموستايى ئەسكەندەرى مەگدونى زى بوو ل كوچكا شاھانەدا بۇ ماوى چەند سالىكان.

ئەرستو ژبەر زىرەكيا وى ب (مامۇستايى ئىكى) ھاتە نافكرن و چەندىن داھىيان

دەربارەى فەلسەفا جۇرا و جۇر دانايىنە، بتايىبەتى دىياڧىن لۇژىك و بەرنامە و بەھسەن زانستى دا . . ژبەر ھندى ئىسلاميان ددويڧدا نافى فارابى ب مامۇستايى دووى دانا.

۱- بەرنامى ئەرستوى:

ئەرستوى بەرنامى خويى زانستى ناف و دەنگى خۇ ئىناپوو، ئەف بەرنامە زى پشت ب تىبىنىي گرىدا. گىرو گرت دەستىشاندىكرن و ئەڧا رووى دكرە كىم وكاسى و ئالۇزيان و بارو دۇخى ھەر ئىك ژ وان دەھەلسەنگاند. بىروبوچوونىن زانايىن بەرى خۇ زى وەردگرتن و باشيىن وان دەھەلبژاردن، ھەتا دگەھشتە شرۇڧەكرنا گۇنجاو بۇ گىرو گرتان.

ئەرستوى بەرنامى بىركارى - لۇژىكى د بەھسەن جودا جودايىن خۇدا، بكاردئىنان، داکو كارتىدا بكت ھەتا (زانستەكى گروڧەدار ئانكو گروڧەيى) دابمەزىنىت، كو پشت ب زانياريان وبىرو باوەرېن دەسپىكى بگرېدەت بۇ ياسايىن ئەگەرى (السببىة) د زانستى سروشتيادا.

فەلسەفا وى: فەلسەفا ئەرستوى فەلسەفەكا خۇرستى (خۇزايى) بوويە كو بابەتېن وى (ھەستپىكەر و لقينەر) ېن گيانداران بوويە ولسەر بنياتەكى موكم پشت ب زانيارى و ئەگەر و ئەنجامان ھاتىە دامەزاندن، ھەتا دگەھىتە ئەگەر ئىكى د وى لقينى دا، ئەوژى پشتى كو بۇ دەرکەفتى كو تشت دجىھانا خورستىدا (خۇزايى) لسەر چوار ئەگەران ھاتىيە دامەزاندن (ئەو كورسيكا كو ئەم لسەر د پوونىن دى بۇ نمونە وەرگىن):

ئىك: ئەگەر كىرارى كو ئەگەر دروستكرنا كورسيكى يە (ئەگەر نىزىك) (ئەو دارتراشە).

دوو: ئەگەر كەرستەيى (ماددى)، كو ئەگەر ماددى ئەو كورسيكى ديار دكت (ئەودارە).

سى: ئەگەر ئىشۋەش شىۋەش ۋىۋەش ئەندازىسى ۋىۋەش كورسىكى يەكەب چ شىۋەش ئەندازىسى ۋە ھۈنەرى ھاتىيە دروستكرن.

چار: ئەگەر ئىشۋەش، ئانكو مەرەم ژ دروستكرنا ۋىۋەش كورسىكى (پروونشتن)ە. ئەف ھەمى ئەگەر ئەنجامە لگۈر چەند ياسايەكەن ھەمەجۈر لەسر (ئاستى ھەبوونا خورستى) گوھۈرى كار ل ئىكودوۋ دناف لقىنەكا بەردەوام ژ (پەيدابوون ۋ ژنافچوون) ۋگوھۈرىنى دكەن.

فەلسەفا (مىتافىزىكى) (چ لىشتى سروسىتى ھەيە) بابەت ۋىۋەش لەدەف ئەرسىۋى ھەبوونە ب رەھايى (الوجود بالاطلاق) لەورا بنىاتى زانىارىيان (ئەگەر ئىكەن) (خودايى مەزن) دامەزىنەرە ب ۋى سالوخەت ۋىۋەش ئەگەر لقىنەرى ھەمى تىتشانە بىۋى كو ئەو بلقىت. ئەرسىۋ بابەت چاۋانیا چ ھەي پىشتى سروسىتى (مىتافىزىقىا) ب گرنكىرىن بابەت ۋىۋەش فەلسەفە دەر مىرەت ب ھندى كو ئەو بخۇ دەھمى زانىارىيەن خۇدا ژىرى ۋ بىرو باۋەرەن سەرەكى ۋ پىرابوونىن بلندىن تىتەن پاىە دارىن جىھانا ئەسمانى دىاردكەت. ژۋى ژى كو ھۈشەن ئەختەرىن كارلىكەر . . . كارىگەر يا وان لەسر جىھانا ئەردى يە. بەلى فەلسەفا ئەرسىۋى دەر بارەى رەۋىشتى بابەتەن، مەرۋى ۋ خىر ۋ خۇشى ۋ كرىارىن باش لگۈر نىرىنەكا پەرۋەردەيى قەدگىرىت.

تىدا ب خۇ مەرۋ ۋەكى بەر پەرەكى سىۋى لەدەسپىكا ھەبوونا ۋى دىاردكەت پاشى ئەو ب خۇ زانىارىيەن خۇ دچارچوقەكىدا پىدگەھىت، لەورا ژى پۈيتەكى گرنىگ ب پەرۋەردەكرنى دايە ب ۋى چەندى كو رە ۋ رىشالىن خۇرەۋىشتىا باش ۋ زانىارىيەن راست ۋ رەۋان دا ھىلاينە - بەختەۋەرىژى لەدەف ئەرسىۋى ھەستكرنە ب كارى فەركرنا ھەر كەسەكى ھەتا دگەھىتە راددى ھەستكرنى ب بەھايىن جوانى ۋ باشىۋى كو ئەفەژى ب راستى جەۋى دلخۇشيا مەرۋىيە. باشى لەدەف ئەرسىۋى (نافەندەكا

زیرینه) (الوسط الذهبي) ب هندی مرؤف خو ژ لادان و توندتره و یی (التطرف و الانحراف) دهرباره ی بروخساریقه خو دویر دادنیت.

زەلامی باش ژى ئەو کەسە کو (زیدە) و (زیدەروى) (الافراط و التفریط) د هەلوێستیین رهوشتیدا ب ئەگەرئ سوسه کرنا ب (ناقەندا زیرین) هەقشەنگ ناکەت، ئەقە ژى ژ زالبوونا (هیزین هۆشمەندی) یە (القوى العاقلة) بسەر هیزین دناف مرؤفیدا وهکی (تۆره بوون و حەزکرن) (الغضب والشهوة) ئ دەیتە گۆرئ.

بۆ نموونه میرخاس ناقەندەکا مام نافنجی یە دناقبەرا (ترسنۆکی) و (دینه میریی) دا (الجبن و التهور)، بەلئ دادوهری ب وهکەقیی دناقبەرا رهفتارا مرؤفی و یاسایا رهوشتی یی ل قەلەم ددەت. د قێرەدا ئەرستۆ دهرباری فەلسەفا خو یا رهوشتی و پامیاری وکومەلایەتی بەحسئ خیزانی و پەرورەدئ و جفاکی و پێکخراوان و پێسیاین گشتی دکەت.

لداوی دهمارگیری بۆ ئەسینا هەبوو و ب (ئەسینی) هاتە نافکرن ئەوا بسەرئ سوکراتی هاتی بسەرئ ئەرستۆی ژى هات، دەمئ تووشی پیلانی و هکی پیلانی بەراهی بووی و بهندی کو (ئەرستوی بیانیە و خەلکئ ئەسینا نینە) ئەرستۆ ژى هەر بشەف ئەسینا بجە هیلا ودگۆت (من نهفیت جارەکادی خەلکئ ئەسینا فەلسەفی تەپەسەر بکەن).

ل سالاً ۳۲۲ ب.ز ئەرستۆی وهغەرکر پشتی کو سوپایی قوتابی وى (ئەسکەندەرئ مەكدۆمى) هیرش بەرهف جیهانا رۆژەلاتئ برى هەتا گەهشە چینی، ئەقە لداوی ل باکورئ بابل مرییە و ل دەقەرا ئەسکەندەرییە ل سالاً ۳۱۸ ب.ز هاتییە قەشارتن.

بابل ژى ژبەر کووراتیا دیروکا وئ و شارستانیەتا وئ یا قەشەنگ و کارئ ناقەدانکرنا وئ کربوو پایتەختئ شاهنشینا خو یا رۆژەلات.

قوناغا سېيى: فەلسەفە يۈنانى پىشتى ئەستۈي (گۇمانكار - ئەپىكۇس -

ليوانكى - قوتابخانا ئەسكەندىرىيە):

۱- گۇمانكار (الشكاك):

ئەف رېبازە ل سەدى چواری و سىي زايینی بەلاقبوویە ھەتا سەدى ئىكى و دووی زايینی بەردەوام بوو.

وان تیدا دگۆت بریار و ھەقدۆی وئ وەكھەقن لدویف قى نابیت بریار لسەر تىشان ب تەمامى بەیتە دان، بۇ نموونە بریارى لسەر تىشى نادەن و دېئرن دزانم بەھشت ھەنگفین و شرىنە و ئاگر سووتنە، بەلى جۆرى بى بریاریا وان خۆشى و بەختەوهرى و ئارامى دەسكەفتە، ئەفە ژى لدەف وان ھەردووان مەرەما وان فەیلەسوۋن و راستیا وانژى بنەجھیاخۇ نینە لدەف وان (گۇمانكار).

۲- ئەپىكۇرسى (الابيقورية):

ئەف رېباوهرە (رېبازا گەردیلەي) یا یۈنانیە ولسەر دەستى (ئەپىكۇرسى) ی گەشەكریە، قوتابخانانەيەك ل ئەسینا بناقۇ (باخچى ئەپىكۇرسى) ھاتییە دمەزراندن، ب بەرۇفاژیا بۇ چوونىن (دیمۆكرتیسى) ئەفى وەسا ھزردكر گەردیلان گرانى یاخۇ ھەییە و سروشتى وان ئىك نینە ب قى ژى وان جوداھى دنابقبەرا گیانداراندا لىكدايە فە و باوهرى ب ھەبوونا سروشتى ھەبوویە، بەلى پىكۇلا ھندى ژى كرىە كو سەربەستیا مرۇقى بشیوھكى گەردیلەيى لىكبەدت ب وئ رامانى كو گەردیلە دقلاھىیدا لدویماهیى دكەفنه خواری دشین ژ سەمتا خۇ لادەن و خۆارببن ب قى نیرینا سادە ئەوئ دەسەلمینیت كو لادانا گەردیلان مەرجهكى گرنگە و ئىكگرتنا گەردیلان تىشەكى دەمییە و داخازا تاما ھەردەمى ئانكو ژیراتى یا وی دكر. د بیاقۇ پەوشتى ژى دا داکۆكى ل ھندى دكر ئەو مرۇقى كو باوهرى ب رۇژا دوماهیى نینە.

۳- لیوانکی (۱):

ئەف ڤەلسەفە ل سەدئ چارئ بەرى زايىنئ پەيدا بويە ھەتا پىشتى زايىنئ ژى بەردەوام بوويە. رەشت تەوهرئ ڤەلسەفا وانە کو لسەر زانستئ سروشتى و لوژىكى و ڤەلسەفئ ھاتىيە دامەزراندن. ڤەلسەفە لدەف وان باخچەكە كو زانستئ سروشتى ئاخا زاخا وى يە و لوژىك پەرچانئ ويىە و رەشت بەرھەمئ ويىە خوداى دگەل جىھانا كەرەستەيى دانايە ھەمى جىھان لدەف وان گياندارەكئ زيندىيە و گيانەكئ گشتى ھەيە و يان يا ب ياسايەكا گشتى ڤە گرئدايە بۆچوونا وان وەسا بوو كو جىھان ئىك تەپە و يا پەرە، لگۆر نەخشەيەكى يان (القدر) - قەدەرەكا گەردوونىيا خودايى و تىكرائى يە ب مەرەم و ئارمانج ھاتىيە وەرپيچان، كرىارين كەسان ملکہ چى پيڊڤيئ نە و ژئ رزگار نابن. ئەوا ھەي ئەرئ ژخۆ ئەم لگەل دچين يان لسەر مە ھاتىيە سەپاندن (ليوانكى) ھەتا راددەكى خۆ گۆريكرن بەرژەوہنديا گشتى بەرى بەرژەوہنديا تايبەتى يا خۆ دانا بوو وان باوہرى ب (ھەڤەلاتيى جىھانئ) ھەبوويە ئانكو پۆنانى و نە پۆنانى و ژن و ميّر و بەندە و ئازاد ھەمى وەكھەڤن.

۴- خواندنگه‌ها نه سکه‌نده‌ریه:

پشتی دامه‌زاندنا ئیمپراتۆریه‌تا پۇمانی، رۆژ ئافیا وئ توشی پێله‌کی ژ ئاراسته و شیوه‌کاریا ئایینی یا رۆژه‌لاتی ببوو، ب تایبه‌تی یا ئایینی مه‌سیحی. فه‌لسه‌فی شیۆی ئایینی وهرگرتبوو.

د فیر هدا (خواندنگه ها نه سکه ندهری) لسه دهستی ئه فلاتونئی مسری پهیدا بوو و هزرا (دهره اتن) و (رژیانئی) ئیخسته بهر چاف، (ئه فلاتونئی مسری) (۳۰۲ - ۳۷۰) ز

(۱) ئەو فەلسەفە ب ئافىۋى (لېۋانكى) ئافىرىيە، جۈنكى خۇدانىن وئى ل لېۋانكى دىگە ھىشتە نىك.

ل مسرئ ژ دايك بوويه و دگهل ههوهكئ دژى فارسان سهرا پۆژههلاتئ دايه پاشى
چووينه پۆما ئيك ژ قوتابيين وى نفيسينين وى د بهرگهكيدا كۆمكرينه بناقئ
(نههان) كو پينجى و چار نامين بچووكن، بسهر شەش كۆمان هاتينه دابهشكرن كو
هەر ئيك ژ وان نهه نامهيه و بابەتین وان: مرۆف و رهوش و جيهانا ههستپيكرى
و چافدانا خودايى و دەر وون و ژيرى و يهكيتى، ئەفلاتۆنى وەسا ديتيه كو: خودايى
تەمامە هەمى هەبوون بشيۆى زنجيره پەيدا بووى لدەستپيكي كەرەستە ئەفەنه:
ژيرئ ئيكي، پاشى دەر وونئ گشتى، دەر وونئ كەسى، لەشئ گيانداران، هەتا
دگههشتنه كەرەستئ ئيكي كو ئەفە پيكا هاتنا خوارئ يە بەلئ پيكا چوونا سەرى،
پيكا رزگار بوونئ ژ جيهانا ماددى كو ژ جيهانا ههستپيكرىان دەستپيدكەت و
بلندبیت بەرهف خودای پشתי مەشق و پرهينان و پرهنا گيانى.

فەلسەفە د شارستانىيە تا چىنى دا :

فەلسەفە د چىنا كەفن دا بەرى هزارەھا
سالىن دەر كەفتىيە و كەفتبوو بن كاريگەريا
سى ئاراستىن سەرەگىيىن ھزر كرنى (بوذى
تاوى - كۆنفۇشيوسى). ھەمى ئەو بيروباو ەرىن
ئايىنى ب شىو ەكى كۆ تىكەلى دناقبەرا واندا
ھەبوو كۆ گەلەك ل ئىكودوو نىزىكبوون.

ئايىنى بەر بەلاڧ ل چىنى پىكەتايە ژ
تىكەلبوونا بابەتتىن ئەفسانەيى دگەل ھەرسى
ھزرىن فەلسەفى (بوذى - تاوى - كۆنفۇشيوسى).
فەلسەفا (كلاسىكى) چىنى دچەرخىن كەفندا
دەستپىدكەت و ھەتا داويا ھوكمەرانىا بنەمالا
(تەشىن)، ئەف ماو ەب گرنگىرىن قۇناغا داھىيان
و ەرسەناتىيا ھزرو بىران دەھىتە دانان ل چىنى.

كۆنفۇشيوس :

ل سالا (۵۵۱ ب.ز) ژ داىك بوويە و ل سالا (۴۷۹ ب.ز) مالىئاڧايى كرىيە (مريە).
ئانكو لسەر دەمى بنەمالا دووى يا ھوكمەرانىن چىنى ژيايە و ژ خىزانەكا خانەدان
بوويە و ھەر ژ زارۋكيا خۇ ھەزا بچەئىنان و پشكداركىنا ھەلكەفتىن ئايىنى
ھەبوو و دكر دپەرستگەھاندا ول قوناغا گەنجىنىيدا گەلەك ھەز ژ زانست و
زانىنى و ەوشەنبىرىيى دكر و ھەر زووى شەھەرزايىيەكا زۇر د بياڧى سىياسەت و
زانستى دا پەيدا كرىە لەورا دناڧ خەلكىدا نافودەنگى يا ۋى دەر كەفت.

چىنيان بەرى كۆنفۇشيوسى گەلەك پويىتە ب نڧىسىن و تۆمار كىنا روويدانان و
بابەتان نەددا (بتنى) چەند ھەلكەفت و ئاھەنگەكىن ئايىنى يىن ديار كرى نەبن).

بەلى كۆنفۇشيۋسى ئەف سنوورە بەزاند و دەست ب نقيسينى و تۆماركرنا پروويدانىن تايەت ب دەستەلاتى وبرېقەبرنا وئ و بيروبواوهرين كۆمەلایەتى و رەوشت و تيتالان، بەلى كۆنفۇشيۋسى پويته ب قەكۈلىنا بابەتین چ ھەى پشتى سروشتى (ميتا فيزيقيا) و گەردوونى و ماددەى و پېكھاتىين ماددى ودياردين سروشتى نەدایە بەلكو پتر جەخت لسەر پويته دان ب قەكۈلىنا مرۇقى دایە.

نەينىيا سەرکەفتن و بەلاقبونا ھزروبيريڭ كۆنفۇشيۋسى ب قى رەنگى بەرفرەل چينى و دەرەدۈرين وئ قەدگەریت بۇ گرنگيدانا كۆنفۇشيۋسى ب قەكۈلىنا (جفاك)ى و ئەو بابەت و بەحسین ھەقبەندى ب ژيانا ھەقوەلاتيئ ئاسايىقە ھەى ژ (رەوشت و رەفتار و سەردەريا كۆمەلایەتى و راميارى و خۇشتقياتى يا خەلكى و سەردەريا باش دگەل واندا و دەست پاقرى و زمان پاكى و ريزگرتن ل رووى سپى (دان عەمر) د (جفاك)يدا و ب پيرۈز راگرتنا خيزانى و گوھداريا ژنى بۇ ھەقژينى وئ و د ھەمان دەمدا دژاتيا ستم و زۇرداريى دكەت و دېژيت: ((حكومت ژبو خزمەتكرنا خەلكى يە نەك بەروفاژى)).

لگۈرى ھزروبوچونين كۆنفۇشيۋسى رەوشت و ئاكار و سەردەريا دەستەلاتداران لگەل ھەقوەلاتيان خۇد ئەقاندا دىينيتن:

ا- ريزگرتن ل وان كەسین كوژ ھەژى ريزلينانى نە.

ب- نيزيك بوون و پابەندبوون ب ھەقبەنديا باش لگەل ئەو كەسین ھەقبەنديا مرۇفاينىي و كۆمەلایەتى لگەل كاربدەستان گريدەدن.

ج- سەردەريا باش لگەل بەرپرس و كارمەندان ژلايى دەستەلاتداران قە.

د - پويتهدان ب بەرژوھەنديا گشتى.

كۆنفۇشيۇسى پىنچ پەرتووك دانايىنە كو پۇختەيا بىرو باوەرپىن وى تىدا
ھاتىنە و مفا ژ بەرتووك و ژىدەرپىن كەقن يىپىن بەرى خۇ وەرگرتىنە:

- ۱- پەرتووكا ھۆزان و ستران.
- ۲- پەرتووكا دىرۆكى.
- ۳- پەرتووكا گوھۇرىنان.
- ۴- پەرتووكا بھار و پايزى.
- ۵- پەرتووكا ھەلكەفتىن ئولى (ئايىنى).

بىيات و بنەمايىن ھزركرنا كۆنفۇشيۇسى:

- ۱- گوھداريا بابى د خىزانىدا.
- ۲- گوھداريا براىى بچووك بۇ براىى مەزن.
- ۳- گوھداريا دەستھەلاتدارى دادپەرور.
- ۴- دلسۇزيا ھەقالان بۇ ئىكودوو.
- ۵- برىندارنەكرنا كەسىن دى لدەمى دانوستاندنى.
- ۶- گۆتن و كرىار وەكىئيىك بن.

پرسیارین پشکا چاری

- پ ۱/ گرنګیا دیرۆکا فەلسەفە چیە؟
- پ ۲/ دەر بارە ی بیر دۆزین ژدایکبووین گەردوونی یین بابلی چ دزانی؟
- پ ۳/ لئینیرینا مسریان و عیراقیان دەر حەقی کیشا (نەمری) و چارەنقیسی چییە؟
- پ ۴/ کاروانین مەزنیین دیرۆکی یین فەلسەفە بەژمیرە.
- پ ۵/ هزرا عیراقی و هزرا (دۆلا نیل) کەفن روون بکە.
- پ ۶/ ئەگەرین پەیدابوونا فەلسەفا یۆنانی چنە؟
- پ ۷/ بکورتی خواندنگەهین فەلسەفیین یۆنانی یین بەری سوکراتی دیاربکە.
- پ ۸/ بۆچی ئەفلاتۆن ب فەیلەسۆفەکی نمونهیی دهیته نافکرن؟
- پ ۹/ راستیا هەفرکیی دناقبەرا سۆفستائیان و سوکراتی چییە؟
- پ ۱۰/ ژ بەر چ ئەرستۆ ب گوپییتکا فەلسەفا یۆنانی دهیته هژمارتن؟
- پ ۱۱/ بەحسی نیک ژ فەلسەفیین یۆنانی پشتی ئەرستۆی بکە و ب هژمیرە، تایبەتمەندیین فەلسەفا ئەوی ماوەی ژ دەستنیشان بکە.

پشکا پینجی :

دیروکا ہزرا فہلسہ فا ئیسلامی (پوژھہ لات و پوژناقا)

خواندنگہا ئەسکەندریہ و پوئی ہزریی فہلسہ فیی وی :

پشتی دامەزراندنا ئیمبراتوریا پومانی ہەر ئیک ژ پوژھہ لات و پوژناقا ئیکگرت د ئەنجامدا شارستانیہ تا پوژھہ لات دگەل شارستانیہ تا یونانیان و پومانیان د ئیک قوناغدا کو قوناغا (یونانیا پوژھہ لات) وی دەمی ب (ئەسکەندریہ) دەتە نافکرن لیکدا یەفە، تیدا (ئایین و فہلسەفە) و (گیان و ماددە) ب پیکا پیکرنا دناقبەرا کە لە پووری (کەلتووری) فہلسەفی و ئایینی دگەل ئەو فہلسەفا کو بەرەف دەقەرا پوژھہ لاتا عەرەبی سەرھلدا تیکەلبوون. (خواندنگەا ئەسکەندریہ) نافەندا ہزرا فہلسەفی و زانیاریان بوو چەندین پەرتووکی بناف و دەنگ چ دیواری نوشاری و لۆژیک و گەردوونیدا تیدا سەرھلدا زیدەباری چەندین فەکۆلینین دی یین تاییبەت ب زانست و زانیاری و فہلسەفین ھەمە جۆر، خۆدانی ئەقان ھەمی زانست و زانیاریان ئاکنجین دەقەرا پوژھہ لات بوون و ھەر ژ ویی ژى ھاتینە سەر دونیای و ژ دایک بووینە و ل ویی بیروباوەرین وان و مەراکریہ. دیاردا ئاکارین فہلسەفی، د ماوی خواندنگەا ئەسکەندریہ د اخۆ دنیارینا رژیانی (الفیض) دا دیاردکەت ئەفلاتونی مسری (۲۷۰ز) داھینایە دناف پەرتووکا (نەھان) (التاسوعات) دا دارشتییە، گەردوون لەسەر بنیاتی گەردوونناسی و ئایینی شروڤە کرییە. ئەگەر و ھەقبەندییا بی سنوور یا دناقبەرا (ئەگەر و ئەنجامان) د وی ماوەیدا لژیر بیروباوەری (ژ دایکبووناندا) ھاتییە دامەزراندن ب ھندی کو ژ خودی دەستپیکەت و ب ژیری ئیکی و دەروونی سەرتا سەر دەرباز دبییت و بدویف

دەروونىن گەردىلەيى و گياندارىن ماددى ئىك ل دويىف ئىككى ژدايكبووينە ھەتا ۋەكى كار لىسەر ئەردى بىكەن و ھەر ئىك ژ قان گيانداران لدويىف ئىكدوو دا ب ھەزا خودايى مەزن پەيدا بووينە ھەر ۋەكى چاۋا تىشكا پۇژى ژ پۇژى تىرۇژكان قەددەت و ئاف ژ كانىان و سەرۇكانىان دەھەلا قىت بىرىكەكا نىزىك ژ ھەزا ئەگەرئ لدويىف ئىكدا، ھەرۋەكى چاۋا د چارچۇقى (ژ دايكبوواندا) بەرنىاسە بەلى د قىرەدا (تەكانىيە) نەك (جووتە) و ژبەر ھندى دجىھانا (گەردوون)ى و دىرۇكا مرۇقى و ژيانىدەنە.

فەلسەفە پىشتى ھاتنا ھەزرەتى (مەسىح) سلاڧىن خودى لىسەربىن:

فەلسەفە پىشتى ھاتنا ھەزرەتى (مەسىح) سلاڧىن خودى لىبن ماددە دگەل سىرۇشتى ئىكخست و (فەلسەفە) دگەل (شەرىعەت)ى كرە ئىك ھەتا كو بەرسفدانەكا دروست بۇ نىرىنەكا تەمام بەدەتە دەست ھەرۋەكى چاۋا د ئىسلامىدا ھەمان ئاكار ديار دبىت.

فەلسەفا كرىستىانى (مەسىحى) بىرىكا نەرسىۋى و بىرىكا ئەفلاتۇنى، قەشە (ئوگستىن)ى فەلسەفا رەۋشەيى (ئاكار) پىشكىش كر.

پىشتى كەفتنا دەۋلەتا رۇمانى ل سالا (۷۸ز) ژبەر چەند ئەگەران رىكا مەيدانا فەلسەفى بۇ چەند رىبازەكىن ھەزرى يىن جودا جودا خۇشكر رۇلى سەرەكى قەدگەرەيت بۇ چارەسەر كرنا كىشىن (گەردوون)ى و كومەلايەتى ژلايى زانايىن رۇژھەلاتى قە د چارچۇقى يەككىتيا نايىقە كو ئاينىن جودا جودا بخۇقە گرتىنە.

ئەقان زانايان ھەز د گەردوونى و ژيانىدا دكر و بچاقەكى پىر ژ قەكۈلىنى ژ چارەسەرىيەكا سەرتا سەرد گەريان كو دبىت ئەگەر ب قى نەبىت مرۇف چ جارا دەربازنابىت و سەنگا ژيانى و كەسىن دەھەقبەندىن مرۇقىدا پىشتى گونجاندنى نافەگەرەيت زىدەبارى قەگەراندنا پىقەرەين ژنافچوونى و پىقەرەين رەۋشتى كو بىرىكا توندى و ستەم و زۇردارىيى دەھتە گۆرى.

دەربارەى گەردوونناسى و مۇزىكا و نوژدارى و بىركارى و كىمىيا نقيسىنن باش ھەنە و بسەدان بەرھەمەين فەلسەفى و زانىارى ل پشت خوژ بۇ خويندكاران بچھ ھىلاينە.

ا- فەلسەفا فارابى زانىارىين گيانداران زى ديار دكەت و لدويىف شيوہ و شيوازين فەلسەفى دەربارەى جىھانى و ژيانى د چارچوڤى (جفاكى و سروشتى) و (جىھانيبوون) ئ دگەپيا و گرنگى ب ژىربىژىي (لۇژيك) ئ ملبملى نقيسىنن ئەرستوى د قى باريدا ددا رەخنە دەربارەى لۇژىكا زمانى (منطق اللغة) دگرت سەرکەفتنەكا باش ب رىكا گریدانا لۇژىكى ب ريزمانى فە بدەستفەئىنايە.

بناقودەنگترين پەرتووگين وى پىكھاتينە ژ (ھزرو بۇچوونين خەلكى باژيرى باش) (آراء المدينة الفاضلة) و (بدەستفە ئىنانا بەختەوهرين) (تحصيل السعادة) (ئامارا زانستان) (إحصاء العلوم) ئەفە پشتى ھنگى بوونە ژىدەرەكى زانىارى يى فەيلەسوفين موسلمان و بيانى، موسلمان و نەموسلمانان مفا ژى وەرگرتيىە.

ب- جھى شانازيى يە بۇ فارابى كو ئىكە ژ وان فەيلەسوفين كو بكىمى دىيژن عىراقىين كەفن (كلدانى) ژىدەرئ دانا و فەلسەفى نە و ژوانا زى ژبۇ مسريان و بو يۇنانيان فەگوھاستينە ولدويىقدا زى سەر ژنوى ھەر ژبۇ موسلمانان فەگەريايە فە ب قى زى چالاكيتن ژيراتيى بۇ نەژاد و رەسەناتيا شارستانىەتا خو فەگەرانديە نەك ھەر وەكى چاوا ھندەك كەس ب شاشى چووينە و كو ئەفان چالاكيان ئىكجارى ددەنە پال يۇنانيان بتنى.

ج- دەربارى (زانىارىين مروفايەتى) و چالاكيتن ژيرى دناف مروفايدا، فارابى ھەقبەندى دناقبەرا (پەيف) ئ و (ھزر) ئ بەرامبەر (پامانين وان) بەرامبەر جىھانا دەرەكى دىينيت.

فارابی وەسا دىيىت كۆ ئەنجامى ۋەكى ئىك بوونا (تطابق) (تاكە و ھزر) و (كەرەستىن ماددى) و پامانا ھویر و كوير د ژيانىدا (زانياريا راستەقىنە) بەردەست دكەفىت و ب سەر چەند بابەت و ئاستەنگان دەيتە دابەشكرن ژ ھەميا گرنگتر:

۱- زانياريا ھەستەكى ئەفەژى يا تايبەتمەندە ب پرويدانىن پشكىن ماددى د قى جيهانىدا.

۲- زانياريا ژيرىتى (المعرفة العقلية) ئەفە يا گرىدايە ب بابەتەن (سەرتا سەرى) و گشتى ئەوان فەكۆلىنەن سەبارەت ب (سروشتى و چ ھەيى ل پشت سروشتى) پىك دىنن وپايە دارترين پلا زانياريين مرقۇفايەتىنە.

۳- غەزالى (ئەبو حامد كورى موحەمەد):

أ- ئەف فەيلەسۇفە ب فەكۆلىنەن ئايىنى و قەسەزانى چوپە سەر (زانستى لۇژىك) و (فەلسەفە) و د فەكۆلىنەن خۇدا پشت ب بەرنامى خۇ كۆ دىيژنى (بەرنامى گومانى) گرىدايە دەربارەى (فەژاندنا زانستىن ئايىنى) و (ئارمانجىن فەلسەفە) و ب پەريشانبوونا فەيلەسۇفان و زانستى لۇژىك نفىسى يە ھەتا دگەھىتە پەرتووگا (پزگار كەرى ژ سەرداچوونى) (النقد من الضلال) غەزالى ھەر ئىك ژ (ھۇش) (العقل) و دەقى شەرى كرىە رىبازەك بۇ گەھشتنا راستيان ۋەھر ئىك ژ وان رىبازان بوارەكى خۇيى تايبەت ھەبوو و نابىت گرۇفەن ھۇشى ل بابەتەن (خوداۋەندى) ب كاربىنىت پشتى كۆ رىكا فەكۆلىنا زانستى سروشتى بۇ ھوشى بوو ھەر دەمەكى ژى كۆ بريارەكا ھۇشى دگەل شەرىيدا دەربارەى خوداۋەندان نەگونجابا ئەوا غەزالى د گومانىدا دقىيا بگەھىتە راستىيى و پازى نەدبوو راستيان ھەر ۋەكۆ چەوا ھەين ل ئىكەم شاشىيدا ۋەربگرىت ب قى ژى بەرنامى غەزالى دەربارەى ئايىن و زانىنى دگەل سروشتى و خوداۋەندى جودابوويە.

ب- ئەبو حامد دگەل ئەو فەيلەسۇفەين كۈ بىرئىقەبەريا و جەئ فەيلەسۇفەين يۇنانى سەبارەت ب (كەفئاتيا ماددەى) نەك ئافراندىبوون نەتەبابوون و باوەرى ب سنۆردارىئ ل زانىياريا خوداوەندى ھەر وەكو چەوا فەيلەسۇفان وەسا ھزر دكر نەبوو دگەل وان سەبارەت ب (فەگەپاندنا گيانى) ب تنى بئ (ساخبوونا لەشى) (لا البعث الجسدى) رىكەفتى نەبوون بابەتەين خوداوەندىئ دپەرتوكا خۇدا (تەافت الفلاسفة) گریدای ب بريارا (ھۆشى مرقۇايەتى كيم تىگەھشتن ب نەينىين جىهانى) نەبوو بەلئ ئەفە يا تايبەتمەندە ب (دەقەين پىرۇزەين ئاخفتەين پىغەمبەرىن پايدەدار).

بۇ نموونە باوەرى بوون ب پىرۇزيا راستيا خوداوەندى ل نافەرۇكا دەقەين پىرۇز وەردگرىت و دوير ژ دانوستاندن و راوبوچوونا فەيلەسۇفان ئەوا سەبارەت پىغە.

ج- غزالى ل بەغدا نافدار و بەرنياس بوويه.

د- ل دوماھىك ژۇزەين ژيانا ويدا پرووى كرىە دەرويشىئ و بەغدا بۇ ھەجكرنى ب جە ھىلايە وبۇ ماوئ دەھ سالان ل شامئ مايە ول دويف ژيدا روى كرىە جەئ سەركەفتنا خۇ ل باژىرئ (طوس) ل وىرئ پىشتى ھىرش و پەخنەگرتنا خۇ ل سەر فەلسەفى و فەيلەسۇفان دەستەلگرتى ل ساللا (۵۰۵ مشەختى) چوويه بەر دلوفانیا خودئ.

دوو: فەيلەسۇفەين رۇژئاقا يا ئىسلامى:

بىروباوەر ل (ژووريا ئەفريقيا و ئەندەلوس) ل پىشقەچوونا شارستانيا رۇژھەلات نەھاتىنە برين، ئەفە ژى فەدگەرەيت بۇ پەرەپىدانا پىشەيا (نقىسىن و پەرپان) و بازىرگانى كرن ب پەرتووكان، بەرھەمەين فەيلەسۇفەين رۇژھەلاتى ل بەردەستى خویندكارەين رۇژئاقا بوويه و ھەردەم سەرەدانا دەفەر رۇژھەلاتى و

سەرەدانا جەيىن ئايىنى وپەيوەندى گرىدان ب رۇژگارېن زانستى و فيربوون ژ زانايان و دانايېن دەقەرئ هيقي و ئوميدېن فەيلەسۇفېن رۇژئاقاي بووينە. و ديارترين روخسارېن پېشكەفتنا شارستانى د ئەندەلوسدا ل (۳۶۶ مشەختى/ ۹۷۱ ز) سەرەلدايە و د وى سەردەميدا پەرتووگېن فەلسەفى و زانستى ل رۇژھەلاتى بۇ ئەندەلوس قەگوھاستينە وئەف ولاتە بوويە بنگەھەكى خواندەقانىن بيانى و ئەورۇپى ل سەر دەستى فەيلەسۇفېن ئيسلامى ل قى ولاتى فيربوون، ئەگەر بېتو دەهان ژ فەيلەسۇفېن رۇژئاقاي بېخنە لايەكى ئەقجا دقېت ل بەردەمى (ئيبىن روشد) ھەتا دگەھينە (ئيبىن خەلدون) ب راوہستين چونكى ئەف شونوارى چالاكېين فەلسەفى د وى چار چوقەيدا يى بەرچاف و بەردەستە.

۱- ئيبىن روشد (ئەبو ئەلەلىد كورې ئەحمەد يە) :

ژ نوشدارېن قوورتەبە بوو و ب ناف و دەنگترين فەيلەسۇفە ژ فەيلەسۇفېن ئەندەلوس، ھندەك كەسان (ب گوپيتكا خواندنگەھا ئەندەلوس) ناف دكر مل ب مىلې پلە و پايى فارابى د خواندنگەھا بەغدادا.

أ- كاريگەريا وى :

ب رەخ قەكۆلين و پوختەيىن وى بۇ پەرتووگېن ئەرستوى چەندىن بەرھەم دەربارى (بەرنامە) و (زانيارى) ھەبووينە ومانا خۇ بۇ بەرقانىكرن ژ (فەلسەفا فەيسلەسۇفان) و (ھزركرنا فەلسەفا زانياريا سەربەست) تەرخان كربوو. (ئيبىن رۇشد) فەلسەفا ب ژيرىەكى ل دويف پوختەيا پەرتووگېن ئەرستوى تۆماركربوو ھەر وەكو چەوا فەيلەسۇفېن رۇژھەلاتى ژى دەربارەى شرۇقەكرن و

پەخنە و پونكرن سەرەدەرى دگەل (پەرتووگىن ئەرستۆ) ى كرى. (ئىبن روشد) سەبارەت ب ئايىنزانى و فەلسەفە و فەدیتنا بەرنامىن گرۇفان وجوداكرنا راپۇرتا وى دانا وشەرىعەتئى نقيسىيە وەك پەنگفەدانەك ھەمبەر پەرتووكا (فەيلەسۇفان) يا غەزالى.

سەبارەت ب فەلسەفئى ژى راستيا بيروبوچونا خۇ دەربرپە و نقيسىنن وى دەربارەى پوختە و پەرتووگىن ئەرستۆ و ئەفلاتۇن بوويە.

ب- بەرنامى ۋى:

دان پىدان بەسەرەرازيا ھۇش ودانايى د بياقپن ھزر و كاركرنئى بوويە بنياتئى بەرنامى ۋى دناقبەرا موسولمانان پەسەندە و پەيرەو كرىە د قى بياقيدا (ئەبو وەلید) ى دگوت (ئەگەر ھاتوو ئايىناس ل دان پىدانئى يى راست و پەوا بوو ئەقئى دوو باشى بۇ ھەنە و ئەگەر خەلەتى ژى كر ئەقئى باشيەك ھەيە) د قىرەدا (ئىبن روشد) ھەمبەر دژاتپن فەلسەفئى دراوہستيت ودبىژيت ژيرر ژ دانايان باشتەرن ئەگەر خەلەتئى ژى بکەن) ئەفەزى دان پىدانەكا شەرىعيە ب پۇلى فەيلەسۇفان دگەرپانئىدا ل دويف چارەسەركرنا وان جۇرە گرفتان كۇ بەرسقەكا پوون و پەوا بۇ نينە، ب قى پيقانئى ژى دقئيت ژيرا خەلات بکەن سەبارەت ھەلسەنگاندنا فەكۆلينن فەلسەفا ئىسلامى ھەروەسا پشت ب ھەمان بنياتئى سەرەدەريكرنئى دگەل بەرھەمىن فەلسەفئى گرئدايە ودبىژيت (دقئيت خەلات بۇ زيرەكى بيت ھەرچەندە خەلەتئى ژى بکەت) ھەتا مەيدانا وى يا فەلسەفى و فەيلەسۇفان ژ تومەتپن دژى وى بى گونەھ ببیت.

چ- نارمانجا ۋى:

بەرنامى (ئىبن روشد) كو (ژيرى و سەرەستى و زانست و زانيارى و زيرەكى) ل

دەرپرینا بیروبوچونا بنیاتى وئ بوویه دقیا هه قبه ندى دنا قه را (فه لسه فى) و
(ئایینى) ئافه دان بکه ته فه پستى ئه ف جوړه په یوه ندیه تووشى خرابیى بو.

د- فلسفه فای:

(ئىبن روشد) ۋەسا دىنىيەت كۈ دىقەت فەيلى سۇف ب گرىدان تەشتان ب گرىدانەكا
 ئەگەرى گەنگىيا ۋى يا باۋەرى پىداى بىت ۋ ئەنجامىن ۋى بۇ ئەگەرىن ۋى
 رابكىشىت ۋ ب قى پەيۋەندىيى ۋ لايەنەن ۋى دەرەفەتا (زانباريا راست) بىكەت
 دەمەكى ئەف پەيۋەزى گوت ۋەك رەنگفەدانەك بۇ غەزالى دەمى دان پىدان ب
 ھەبوونا ئەگەرى (السببىة) نەكرى ۋ ئەشەريان كۈ (غەزالى) نموونى وان بوو
 ئەوان زى دان پىدان ب ھەبوونا (ئەگەرى سروسىتى) دناقبەرا تەشتان نەكر، يى
 گونجاي نەبوو كۈ ئەفە بنىياتى (زانست ۋ زانباريە).

ھەر ژبەر قى ژى (ئىبن رۇشد)ى بەرھەقانى ژ فەيلەسۇفان دگر وتومەتتېن
 غەزالى دژى فەيلەسۇفان رەت دكرن ب تايبەتى دەربارەى زانىاريپن خودى و
 كەفئاتيا جيهانى و دگۇت: خودى ژ وئ مەزنتره كو ل زانىاريپن وى ب شيوھكى
 پشكى و يان ب تىكرپاي لى بگريپن و ئەو سەلماندن كو زانىاريپن خودى وەكى
 زانىاريپن مە نينن ھەتا بھيتە پيقانەكرن ب قى ژى تۆمەتتېن غەزالى چ رامانەك
 بۇ نينە ھەروەسا (زانياريا خوداوەندى) ژى ب شيوھكى گشتى ليكدانە قە ب وئ كو
 ھەمى ژ زانىاريپن ديتەر دچنە بن ركيفى وئ سەبارەت ب كەفئاتيا تستان و
 پەيدا بونوا وان وەسا بۇ دچوو كو ئەقە بتنى زيرەككيە و چ ژ شيانين خوداوەندى
 كيم ناكەت . . . چونكى موسلمان دبيرن كو خودى دروستكرينە و پيڭخستينە و
 لقين يا دايى.

(ئېن روشد) وەسا دېنيت ګو (زندېبوون) د پاشەرۆژېدا (ګيان و لەشى)

قەدگىرىت بەلى وەسا ژ شىۋى ژىيىنا نھو يا مرۇقى ل سەر دونىايى ناچىت بەلكو ئەف ژىيىانە يا گونجايە دگەل راستيا كاري مرۇقى و رەفتارا وى ل سەر دونىايى دىبىت ژ لايەكى دىقە دگەل نافەرۇكا ژيانا دوئ و مەرجىن مېتافىزىكىان ھەر وەكو چەوا خودايى مەزن تايىبەتمەندىيى ددەتئ.

ھەر چەندە فەيلەسۇفان دەر بارەى قەكۆلىنىن خۇ سەبارەت ب (سروشتى) يان (خوداوھند) ژ ئىك جودانە بەلى ھەمى ل بازا ژىرى دەناكەقىت و خودانى ژى نائىخىتە دناف بازا شەرمزاريى و ھزر كرنى دا، بقى شىۋى (ئبن پۈشد) ى رىكا راپەراندنا ھزرو بەرنامى خۇ ژ دەولەتتىن ژووريا ئەوورۇپا سازكرىە، پىشتى كۆ كۆمەلا ئىسلامى ژبەر چەند ئەگەرېن رامىيارى پىشتى كەفتنا بەغدا و ل دويىف دا ژى كەفتنا غەرناتە ھاتىە قەكىشان ول شارستانىي ھاتىە دابرىن و پاشكەفتى بوو.

ئىبن خەلدۇن

وہلیہ دینی کوری عبدولرہماني کوری موحہ مەدی تونسیه

جىھان وەسا ھاتىە بەرچاقىن ئىبن خەلدۇنى كو مەزنتەرە ژ وئ (ھۆشى مرۇقى) بۇ بچىت، ئىبن خەلدۇنى وەسا ھزر دكر كو دروست نىنە ژ ھەر تىشتەكى دناف جىھانى و ژىرى و ئەزموونى بتنى دوير ژ (شەرى) بكەت! ب رامانەكا دى سەرجهمى زانىارىين پىگەھىتى (لۆزىك ژىرە) كو ل ئەزموونى دبنە بناغەكى سەرەكى يى قى ھەبوونا ئالۆز.

أ- فەلسەفا وى: فەلسەفا خۇ ژنافەرۇكا پەرتووكا خۇ يا بەرنىاس (دەسپىكا ئىبن خەلدۇن) (مقدمة ابن خلدون) پۆختە كرىە و دەمى كۆ قەكۆلىنىن وى ل بەرتەنگىيىن كەفتنى (محنة السقوط) و ئەگەرېن راپەرېنى (أسباب النهضة) ل مەيدانا (كۆمەلزانى) و (دىرۇكا فەلسەفى) ئىخستە بەرچاڧ بەھس كورتىەكا

دىرۇكا فەلسەفى و لۇژىكى بۇ خويندكاران كرىه و ل رېيا داکوكى ل باشماوېن خرابېن قۇناغا قەكېشانا سىياسى و ھزرى دكرن كو ل ئەنجام بوويه ئەگەرئ (كەفتنا بەغدا ل ساللا ۱۲۵۸ز) پىشتى وئ فەلسەفا ئىبن خەلدۇنى رووى كرىه خواندنا (ئەزمونكاريا مرۇفایەتى) ئەو ژى ل چارچوڧى عەرەبى و ئىسلامى ھەتا كو ئەنجام بگەھىتە وئ ياساى كو رويدان شرۇفە دكەن وەك ئەنجامەك ژ (ئەگەرېن وئ) نەھىتە جوداكرن، ب رامن كو رويدانېن دىرۇكى ئەنجامن وب ئەگەرېن دویر و نىزىك و ئاشكرا و قەشارتى دەپنە گرېدان.

مرۇڧى ژىر (دانا) دىت ل تۇراخويا پەيوەندىپن قەشارتى ل دويف تىشان بكت و ئەنجامېن خەلەت دوبارەنەكەت ئەڧە ژى (فەلسەفا دىرۇكى يە).

(ئىبن خەلدۇن) ل قەكۇلىنەكا تايبەت ل سەر ئەگەرەن دىژىت (ھەر تىشەكى ئەگەرئ سروشتى ھەيە وزنچىرا ئەگەرەن دگەھىتە ئىك ئەگەر (خوداىي مەزنە).

ب- جەئ شانازىيە بۇ ئىبن خەلدۇنى كو بەرى زانايېن پۇژئافا ل (كۇمەلزانى و فەلسەفى و شارستانىەتئ و دىرۇكى) قەكۇلىيە و كارتىكرنەكا ئاشكرا ل سەر ئەورۇپا ھەبوويه لەورا ژى ب دەسپىكا سەرھلدانا دىرۇكا نويە نەتەوھىي يا عەرمبى دەپتە ھۇمارتن.

ج- (ئىبن خەلدۇنى) پىشكدارى ل سازكرنا بىردۇزا پەرەپىدانئ كرىه و مفا ژ بىروبوچونېن فەيلەسۇڧىن عەرمبى و ئىسلامى يېن بەرى خۇ وەرگرتىيە.

بىروباوەرېن (وہليہ دینی) سەبارەت ب سىياسەت و دەولەت و شارستانىەتئ و خەلكى بوويه ژ دايكبوونئ وگەنجاتىي دەست پىدكەت وب پاشكەفتن و كەفتنئ و پىراتىي دېۇرىت وب مرنئ ب داوى دەپت، ئەڧ لقىنە و گوھۇرېنە ژ وان مەسەلانە وەك چەوانيا (دەسلەتدارى و ئابوورى) زانست و زانىارى جودانەكرىە ھەروەسا

ياسا هيڙا جفاڪي وئڳرتنا وي و پڻشڪهفتنا شارستانيه تا وي قهه دگهره رته قهه بؤ
تونديا (العصبية) ئيڳرتنا ڪؤمه لي و باشيا باري ئابووري و بهرهه مي زيده زي بؤ
خرمه تگوزاري و پهره پيدانا شارستانيه تي دهيت بهرهه فڪرن.

دهمي (ئيبن خه لدؤن) ي ئيش و نازارين پاشكهفتني و هه فركي و نه ته بايي
دناقبه را عهره بان دا دديت خه لك ب وي ئاگه هدار دكر كو عهره ب نه ته وهيه ڪي
خودان شارستانيه ته ڪا ره سه نه و ره و پيشالين وان دكوپرن ههر دهمي باري وان
باش بيت دشين سهروژنوي دهره تي بگونجين و پاشكهفتني و ڙيڪهه بووني ب
داوي بين و پينگاڦا بهرهه پيشقه پافيزن.

(ئيبن خه لدؤن) سه بهرته سته م و زورداريي ول دويشكهفتنا بيانين و نه قامي
و هه فركي و نه ته بايي ڪو د وي سهرده ميديا يا به لاف بوو گه له ڪ پي بيزار بوويه
ونه و چه رخ زي ب چه رخ عهره بي نه ناسانديه! چونكي نه و ژناقهرؤ ڪا ئاييني و
رهوشتين باشين موسلمانان و ئاييني ئيسلامي نه گه هشتبوون ل دويش قئ (ئيبن
خلدؤن) بوويه ئيڪ ژ نافدارين عهره بي و جيهاني وشيايه ياساين لقينا جفاڪي و
فهلسه فا زيانئ دابنيت و ل پشتي وي زي چ ڪه سان ل دهقه را رؤژه لاتئ و رؤژناقاي
فهلسه فا وي پيشقه نه بريه و پينج سهدهيان پشتي وي (فهلسه فه) و (جفاڪي)
باري دا ڪيشاني بخؤفه ديت.

پرسیارین پشکا پینجی

- پ ۱/ زانایین ئاخفتن ناسی چ پۆل ل به لافکرنا هوشیاریا فهلسهفی هه بوویه.
- پ ۲/ جوداهی دناقبهرا ئاخفتن ناسی و فهلسهفا فهیلهسۆفین ئیسلامی چیه؟
- پ ۳/ نهگهرئ دامهزراندنا فهلسهفا ئیسلامی چیه؟
- پ ۴/ فهیلهسۆفین نافودهنگین ئیسلامی چ کهس بووینه؟ ل سهه دو ژوان باخقه.
- پ ۵/ مههم ژ فهیلهسۆفین ئیسلامی یین روژئاقا چیه؟ و پۆلی ئیین خهلدونی ژی
- د فهلسهفا دیروکی دا چیه؟

پشکا شەشى

ھزرا نويا ئەورۇپا ل سەردەمى قەژاندنا ئەورۇپا و

ھندەك ئاكارىن فەلسەفى يىن نويا

ئىك: ھزرا ئەورۇپى د چەرخى نويدا:

۱- ئەگەر تىيىنى يا دىرۇكا فەلسەفا كرىستيان (مەسىحيەت) د چەرخى ناھەراست و چەرخى راپەرەن (النهضة) و ھۆكارىن سەرھلدانا قى راپەرەننى (۴۰۰ ھەتا كو ۱۶۰۰) بىكەن دىيىنىن چەوا فەلسەفا يۇنانىان گەشەكرىە و چەوا فەيلەسۇفەن كەقنىن يۇنانى بنىاتى فەلسەفى دامەزراند و پرسىار و قەكۈلىن سەبارەت ب بابەتەن سەردەكىن فەلسەفى وەك جىھان ومروۇف و زانىارى وبىروباوەر و ھەروەسا بەھايىن رەوشتى و جوانى دئىخستە بەرجاف ھەروەسا پىشنىارا چەندىن چارەسەرىن جودا جودا بۇ كىشان دانايىنە.

ل داويا چەرخى يۇنانى ورۇمانا كەقن، ئايىننى كرىستىيان (مەسىحيەت) ل سەرانسەرى جىھانى بەلاقبۇويە د وى دەمىدا دىرۇك نقيسىن رۇژناقاى ب چەرخى ناھەراست ئەو سەردەم ب ناكىربوو ژ سەدەيى پىنجى ھەتا سەدەيى چواردى درىژى ھەبوو و بسەر دوو ماوان دا دابەش كىربوو:

ئىك ژ وان سەردەمى زوى (پىشوخەت) و يى دىتر سەردەمى پاشتر (پاشكەفت)

سەبارەت ب وى ب رپيا وى شارستانىەتا يۇنانى ھاتە قەگوھاستن بۇ رۇژناقايا لاتىنى. بەرى قى چەندى مە روھنكرىە كۇ چەرخى ناقيىن د ئەورۇپادا لايەنى ئايىنى بەسەردا كىشابوو وھندەك شىوازىن نويا ل فەلسەفى و كۆمەلايەتى و ئابوورى كو كەنىسە تەوەرئ و يى سەردەكى بوو پەيدابوون، د ويدا ژى چەند ھۆكارىن ناخۇيى يىن بنىر ھەبوون پەيوەندى ب دامەزراندنا جفاكى ئەورۇپى قە

ھەببو، ۋەك فەدیتىنن جوگرافى ۋەھۋا خاچ پەرستان، گەشەكرنا بازارگانى دگەل
 رۇژھەلاتىدا و سەرھلدا نا باژىران و ئاكنجىن دەولەمەند و كەلەكەببو نا سەرمایى
 و ھىركى دناقبەرا مىرو شاھان دا ژ لایەكى فە و دناقبەرا دەرەبەگ و كەنىسى دا
 ژلایەكى دویفە و زىدەبارى مشەختبو نا زانايان بۇ ئىتالىا پىشتى دابەش بو نا
 ئىمپىرا تۇرىەتا رۇمانى و كەفتنا (قوستەنتىنىيە) ل سەر دەستى دەولەتا عوسمانى
 ل سال ۱۴۵۳ز و بزاڤا چاكرنا ئايىنى، و دەستكىشان ب سەر پىشەچونىن ئابورىين
 نوى ژ لایى رېباۋەرىن پروتستانتان فە و دانا قازنج و ھۆشىن ژيانى ب نىشانا
 رازىبوونى دژى كارىگەرىا رېباۋەرى (دەست ھەلگرتنا ژيانى) يا كەنىسا كاتولىك، و
 ھندەك ئەگەرىن كارىگەرىين دى ژى ھەبوون ژ وان بواران، ۋەك داھىنانا چاپ و
 بارووت و قىبلەنامى ئەفان ھەرسى داھىنانىن داۋىي رۆلەكى مەزنتىر د دروستكرنا
 دىرۇكىدا ھەبوو زىدەتر ژ رۆلى رامىيارى يان داگىركرنا و ھەڧركىا ئايىنى، ھەر
 ۋەك (فرنسىس بىكۇن) گوتى ژبلى وانا بزاڤا وژەيى ژى كو (فەژاندن) يان
 (راپەرىن) ب ناف دكرن، ئانكو فەژاندنا وژە و فەلسەفا يۇنانى يا كەفن كو ب
 ئاشكرا ژ يا نوى خواز و زىدەبارى پەخنا ھزرى رۆل د فەكۆلىنىدا ھەبوۋىيە، و
 نافىن وان ب بەلاڧكرنا پەخنە و گومانى و ھاتن، و فرەنسىس رەبەنىن دىرا بوون
 كو مژۋىلى ئەزموونىن زانستى بوون ب حىبەتى بۇ وان دەر كەفتبوو چەوا تىشتىن
 سىروشتى جۆرە مەزىناتى و تام ھەيە ئەوان و ئەفان رۆل د پەيدا بوونا ھزركرنا
 زانستى يا نوى دا ھەبوۋىيە.

ب ڧى شىۋەى تۇڧى رۇشەنبىرى ب ھزركا نوى دەست پىكرىبو، زامانىن
 نەتەۋەيى پىشەچوون و ساماندارى پوخت پىربوو بىوونە زمانى وژەيى و
 ھونەرى و چاپ ژى بۇ بەلاڧكرنا زانىارى بەرفرەھبوو ۋەفە دگەل گىيانى بازارگانى
 ھزرىن كەساتىا نەتەۋەيى ئىنا گۆرى ب نەھىلانا وان ئاستەنگان كو گوندىن فەدەر

ژ ئىك دابريبون كو ژ لايى نابووريقه ل دويڤ رامياريا (پشت گريدان ب خو) دژيان. بهرنامهكى زانستى نوى دهستپكربوو رپيا خو كهت وهلى هات نه شيان دبوارين زانست و ناسينا سروشتى ب دهسلاتا كهنيى ب راوهستن داخوازا فهكولينا تشتين سروشتى ب شيوهكى راسته وخو نهك بتن ژ نقيسينان، بهلكو ل سهر بنياتى تيبينيكرا سروشتى و دياردين وئ و ل سهر بنياتى ژيرى پشكينه رى موكم بوو. وهلى هاتبوو ل ههمى نهو ولاتين كو سيستمى سهرمايهيداريى نويى چالاك تيدا پيشكهفتهكا بنه رهى ل زانستين سروشتى و جوگرافى و ديرؤك و كومه لايهتى و هونه رى و هررين راميارى لى پهيدابيت، نهف دهربرينه هوشياريا مرؤفايهتى ههمى ل بن كارتىكرنا پيگه هشتنا پيشه سازى و بازرگانى و كومه لايهتى هاتنه گوهورين. ديارترين تايبه تمه نديين نهوى سهردهمى نوى پيداچوونا ناسينا مرؤفى وب ناگه هاتنا كه ساتيا تاكه كهسى كو ل ناف جفاكى وتيكرائى كهنيى و دهره بگايهتى بهرزه ببوو. نهو نهركى ل زانست و فهلسهفى و هونه رى ويژه يى دقيا، ببوو نهركى ناسينا جيهانى و مفا وهرگرتنى ل ههر تشتهكى بو زيده كرنا سامانداريا ژيانى.

سالوخت و دهرنه جامين نه فان پيشكه فتنان ل سهر زانستى نوى و فهلسهفا نوى:

نه انجامين نهوان پيشقه چونان ب سهر زانستى نوى وفهلسهفى و نهو پيشقه چونين مهزن بووينه نهگه رى گوهورينا تيگه هى (نافه ندى ئايينى) دهرهق ب زانست و فهلسهفى بو تيگه ههكى نوى ب فهلسهفا نوى نافدكر يان ب چه رضى نوى كو ماوى وئ دناقبه را سهدهى هه فدى ههتا سهدهى نوزدى فه دگريت وب چه رضى (راپه رين) يى بهرنياسه دشين لينيرينه كا نوى ل سهر زانست و فهلسهفى ب قى شيوهى كورتبكهين:

۱- ئەف لىنئىرىنە گىرگىي (ب رويدان) و زانستى ددەت، ھەروەسا بەلگەنامىن خۇ ل سەر مەگىرتىيىن وەسا دامەزراندىيە كو دقئىت ب تىببىنى وئەزموونا بەئىنە ساخىرن ب بەروفاژيا فەلسەفا سەردەمىن ناڧىن.

۲- پىكۇلا شىروۋەكرنا كىشان دكەت ب ۋەگەريان بۇ (رويدانا نموونەيى) نەك ب ژىرى، ب بەروفاژيا ئەوا ناڧەندى كو ب ژىرىيژى رېنمايى دكر و پابەند ب ئەزموون و تىببىنىي و لىنئىرىنىي نەبوو.

۳- نابىت گىرگىي ب جوداھيا پەيف و ڧىلئىن لوژىكى بدەت ھەر وەك سەدەيىن ناڧىن ل دويف پىدڧىيىي پەيرەو دكر.

۴- بىتنى ھەتا رادى نوڧمبوونى گىرگى ب رابورى بدەت، چونكى نە رابورى گەلەك ل پىشئىي يە ھەتا بزانىت، ب ڧى شىوئ ل پابەندىن ئايىنى و ھىزىن دا سەپاندنىن كەنىسى ب سەر فەلسەڧى و زانستى و ھىزى د چەرخى تارىدا رىزگار بىوو.

۵- رووى كرىيە ئەڧى جىھانى و سامانداركرنا وئ بەلى فەلسەفا ناڧەندى دەھات بىخە پىشت گۇھاڧىتن ژ پىخەمەت جىھانا پىشتى مرنى بى كو ئەو لىنئىرىنا نوى يان چەند لايەندىن جىھانى پىشتى مرنى ژى ژبىر بىكەت و گىرگىي ب مروڧى بدەت ودان پىدانى ب شىاندارىن ھۇش و ئەزمونىن مروڧى بىكەت بۇ زانىن دەربارەى جىھانى.

۶- باوهرى ئىنان ب جىھانى و مروڧىن باش بسەلمىنن، ئەڧە ژى لىنئىرىنەكا نوپە ب بەروفاژيا لىنئىرىنا سەدەيىن ناڧەراست كو پىشكا زۇر باوهرى ب وان خرابىيان ئىنا كو دىناڧدايە و ژى رىزگار نابىت ل ژيانا ل سەر ئەردى ئەڧە ھەر وەك ل ئاراستىن (ئوگستىن) ئاشكرايە.

۷- بكارئىنانا بەرنامەكى نوى ل زانستىن سىروشتى و ۋەكۇلىنا وان دىاردىن كو ل سەر ياسايا دەرھىيانىن زانستى ژ لايى (ڧرەنسىس بىكۇن) ڧە.

ھاتىيە دامەزىراندن، ھەروەسا راوېژىرنا ژىرى و ھافىشتىنا ھەر تىشتەكى بۇ
 قەكۈلىنا ژىرى ژ لايى (دىكارتى) قە كو بەرنامى ئەزمونىكارى يا (بىكۈنى) پى
 تەمام كرىيە و توخمى ژىرى دا زانستىدا ئىخسبوويە پشت گۇھاقتىن ئەو
 توخمى كۆ پەيرەو و ياسايا پشت ب دياردان دەرئىختى بقى شىوۋى ھەردوكان
 ب تىگەھشتىنا سىروشتى وتەر خانىرنا قەكۈلىنى بۇ ب كارئىنانا وى ژ پىخەمەت
 پىشكەفتىنا ژيانى و دەولەمەندىرنا مەروقى، وەلى ھات ھەمى جىھانا كەرسىتەيى
 و ژىرى مل كەچى تىبىنىي و ئەزمونى بيت، روى ل قەكۈلىنا بىنەجھا زانىنا
 تىشتان دىر، مەروقى دەست ب پىرسىار كرىيە: نەژادى زانىارى و تىگەھشتىنى
 چىيە ژىدەرىن وان چىنە ژىرىيە يان ئەزمونە، د قىرەدا بىردۇزا (ئەزمونىكارىيان)
 ل ئىنگىلتەرا ل سەر دەستى (بىكۈن و جۇن لۇك و دىقىد ھىۋم) دەر كەفت كو
 گوتىيە زانىارى ل ئەزمونىكارىي ھاتىيە وەرگىران و بىردۇزا (ژىرى) ل ولاتىن
 دىيىن ئەورۇپى كو رابەرى وى (دىكارتە) و پشتى وى ژى (لايتىزو سىپىنوزا) بوو،
 دىبىژىت بىياتى زانىارى ژىرىيە. ژىرى و ئەزمونىكار كو ل نەژادى زانىارىيان
 قەدكۈلىت ھەردوكان باوهرى ب ژىرىا مەروقى و تاوانا وى ھەبوو بۇ زانىنا تىشتان،
 چ ژ ھەردوكان توخمى بابەتى (شىيانا زانىنا تىشتان) ژىك نەدكەفتىن و ئەرى
 ژىرى شىيانا پەيداكرنا زانىارىيان ھەيە و سىنورى زانىنا مە چىيە؟ ھەتا (كانتى)
 ئەلمانى ھاتى و قەكۈلىن بۇ زانىارى ئارستەكرى قەكۈلىنا شىيانا زانىارى ئىنايە
 بەر پىباوهرى خۇ كو ناقى وى (فەلسەفا رەخنەكارى) بوو.

ئىك: رېباوھرا ژىرى:

رېباوھرا ژىرى يان ژىرى وەسا ھزر دكەت كوھۇش ھەر بخۇ بى ئەزموون ل راستيا جيهانئى دگەھيت شيانداريا ژىرى مرۇقى (بەرى ئەزموونان) پادبىت ب رېكخستنا راستى و زانياريان ھەتا دگەھيتە چەند راستيەكېن نوى.

ئەف رېباوھرە دوى باوھريئ دايە كو ھندەك بيروباوھر د ھۇشى دا بخۇ بەرى ئەزموونان ھەنە وژئ دسەر بەخۇنە وگەلەك گرنگن و باوھريا وى ئەو (گشتى ژ بشكى مەزنتەرە) ئەفە ژى پشتى ب زانياريا بيركارى گرى ددەت وەكى نمووھكى دقئيت راستياوئ ژ فەلسەفئ دەربىخيت. رېباوھرا ژىرى وەسا دبىنيت كو ژىر ھەر. ب خۇ بتنى خورستىيە بۇ ھەمى زانياريان ب سەر زانياريا ئەزموونكارى ژوئ دوپرە فەيلەسۇف ديكارت ژى نوينەرەكى فئ رېباوھريئە.

ديكارت:

فەيلەسۇف و زانايەكى فەرەنسيە گەلەك گرنگى ب زانياريين سەردەمى خۇدا بوو ب تايبەتى بيركارى ب شيوھكى سەرەكى پويە ژى ب زانياريا لەشى و فيزيا و زانستين دى.

(ديكارت) وەسا ھزر دكر كو ئىك زانست ھەيە ئەو ژى فەلسەفەيە و چەند لقەكېن ھەفېشك ژى پەيدا

بووينە د وئ باوھريئ ژى دا بوويە كو ئىك زانيارى ھەيە ئەو ژى زانياريا ژىريەيا راست و پەوانە و دگۆت پرؤگرامى زانيارى ئىكە و ژ وئ زانياريئ دشيئىن پزىمەكا تەماما زانياريين دى دابىن بکەين كو بشين دياربکەن.

(ديكارت) ب گومانكرنى ژ مسوگەريئ ھەمى زانياريان دەست پىدكەت، نەژىرى

و نه ههست دگه هه مسۆگه ری، چونکی جار ههیه ههست بهیته خاپاندن، دبیت هه ردهم مه بخاپینیت و ژیری ژ نهجامی دهرئینانان شاشیان دکهت. ئەم چاوا بزانی هه می ب وی شیوهی نینه ئانکو پیدقییه ژ گومانئ فه دهست پی بکهین نهک ژ پیخه مهت گومانئ به لکو وهک شیوازهک بۆ رهخه گرتنی ژوی زانیاریی کو یا هه ی و گهریان بۆ زانیاریه کا مسۆگه ر تر ئەف گومانه ب (گومانا بهرنامه یی) هاته نافکرن گومان د فیره دا شیوازه که ئەزموونکرنا شیان و هیژین فه دهر ژ سادها مه، بهرنامه که بۆ گه هشتنا مسۆگه ری.

(دیکارت) ی وهسا تیبینی کربوو کو چه ند بازنین گومانان بکیشت، ئەوا دمینیت گومان پی ناهیته کرن وهکی:

أ- تهنه کی بازنه یی روو بهرکی ته ختانه سنوو ددهت.

ب- دوو هیلین راست نه شین جهه کی دوور پیچ بکه ن.

ج- گشت مه زنتره ژ پشکی.

د- ئەز بهیم و گومانئ بکه م هه بوون هه ر تشته کی کو هه ی، تشته ک دی مینیت کو جهی گومانئ بیت ئەو ژ ی (گومانا) من بخۆیه ئانکو دوئ تشته کی هه ی ب کریارا گومانئ رادبیت. ژ وی تشته کی هه ی کو هزر دکهت د فیره دا هزرکاری یا هه ی یان ئەوئ هزر دکهت ئانکو (ئەز هزر دکه م ئەفجا ئەز هه مه) دیکارتی لایه نیین گشتی یین بهرنامی راستی ل په رتووکا خو ب نافی (راپۆرت هک ل سه ر بهرنامه) (مقاله فی المنهج) ناشکرا دکهت ئەف بهرنامه ژ ی ل دویف ئەفان چه ند بنه مایانه:

۱- گۆمان ۲- شروقه کرن ۳- ئالۆزی ۴- پیدچوون ۵- بهر هه فکر ن.

دوو: رېباوړه نه زمونکاري:

ئەف رېباوړه پشت ب ئەزموونان گړېدەت و ئەزموونا هەستی ب بنه مایئ زانیاریان ددانیت و ئەوئ بۆمه دەرئێخیت کا چاوا ئەزموون مه دگههینته زانیاریئ وچاوا بهرنامه ی پەیره دکهین سهبارەت خەملاندنا ئاستهنگین سەر ریکا مه وچاوانیا چارەسەر کرنا گیر وگرفتەن. ئەف رېباوړه ئەوئ دسەلمینیت کو هەمی زانیاریئ مه ژ ئەزموونان دەرئەنجام دبن ژوئ دەست پی دەیتە کرن ئەفەژی ئەوئ دگههینیت کو ئەزموون ژێدەرئ زانستی یه و هەر بیروباوهرەك و زانیاریهك ب ئەزموونان دەر باز نابیت ئەفجا پیدفیه فەگەرینه فە بهر ئەزموونان ئەگەر نه چ راستی یهك بۆ نینه.

ئەزموونکار باوهر ژ چ زانیاریهکا خورست و فەشارتی دوو ژ ئەزموونئ ناکەن ب فئ چەندئ ژى هەف دژن دگەل رېباوهرئ زیری فەیلەسوفئ ئەفئ رېبازئ تێبینی و دەرئەنجامئ رېبازانە و فیزیایا (نیوتن) ی ب نمونەکا باش یا فەلسەفا خو دزانن.

فره‌نسیس بیکن:

ئیکەم فەیلەسوفئ کۆبیە ئەرکئ دامەزراندنا بهرنامهکئ زانستی یئ نوئ بخۆفەگرت نافئ پەرتووکا وی (ئورگا نۆنانوئ) یان (ئەو ئامرازئ نوئ) کو ئەفئ رامانئ ددەت ئەف رامانە نه یاریه ب مەرەمئ خو سهبارەت تیگههشتنا گهفنا زانستی کو پشت ب (ئورگانون) ئ ئەرستۆی گړێدابوو. بهری بهینهکئ مه بهحسئ هندئ کر کو هەر ئیک ژ (بیکن و دیکارت) ی وهسا د زانستی گههشتبوون کو سهپاندنا زالیأ مروؤفی ب سەر سروشتی و دهوله‌مەندکرنا ژيانا مروؤفی ژیه بهلئ ئەفە ب زانینا ریکئ راستیا پشتی دیاردئ سروشتی نه بیت ناهیتە گۆرئ بهلئ د کریارا زانیاریدا شاشی رووی ددەن ژ ئەنجامئ پشت گړێدان ب بۆچوونا ژیری ژ ئەنجامی

دەرئىنان و دەرئىخستنا راستىي وەك تاكە رېكا زانىارىيە ئانكو پشت گرىدانا ئەرستوى و (خواندنگەھىن وى) ب پىقانىي كو ژ ھەلسەنگاندنىي پىكھاتىيە وئەقەژى ب رۇلىي خو ژ تىگەھان پىكھاتىيە. تىگەھىن وى ژى ب رېكا بژاندنىي لەزلىكرىيە و پىك دىنىن ژبەر ئەقى مەرجى ئىكىي باش كرنا زانستى و پىشكەفتنا زانىارىيا مەرۇقايەتتىي، باشكرنا رېبازىن بژاندنىي و بژارەكرنا تىگەھان ژبەر ھندى كرىارا بژاندنىي كرىارەكا ياسا دەرئىنانىيە. بنەمايى ھزركرنىي بۇ باشكرنا زانستى دانانا بىردۆزەكا نۆى بوو. بۇ ياسا دەرئىنانىي ھەيلەسۇفەين بەرى (بىكۆن)ى گرنگيا خو د ياسا دەرئىنانىي ئاراستىي ئەوان بارىن داكەفتى دكر كو راستى ئەف يان ئەو مەگرتىن سەرتا سەرى دەرئىخستن بۇ بژاندنا وان.

ھندى (بىكۆن) بوويە پويە ب داكەفتىيان دايە كو ئەو بژاندن پىچ دكرن و نە د رېك وپىك بوون (بىكۆن) ئەو ب (نمونا نەرىنى) ناف برن و بشىوھكىيە كو داكەفتىين وان گشت يان ب لايى كىم ھە پشكەكا بژاندنىي ھەزالى ھاتىيە كرن وپىچ دكەت بۇ چوونا بىلونى وەسايە گوھ نەدان ب ژىدەرىن نەرىنى ئەگەرەكى سەرەكىي ھەمى ھەلسەنگاندن و بوچوونىي شاشى بوويە.

بەلى مەرجى دووىي باشكرنا زانستى پاقركرنا ژىرىيە ژ خەون و خەيالان (الواھام) بىكۆنى چوار جۆرىن خەون و خەيالان يان بەربەستان جودا دكەت كو دھىنە رېيا زانىارىيا راست و ب (پتېن ژىرى) (الاصنام العقلية) ناف دكەت كو ئەقەنە:

- ۱- خەون وخەيالېن ھۆزى (القبلي).
- ۲- خەون و خەيالېن شكەفتى.
- ۳- خەون و خەيالېن بازارى.
- ۴- خەون و خەيالېن شانۆيى.

سى: رېباومرا رەخنەگرى:

ئەف رېباومرا مفايى سەرجهمى گەشەپىدان و وەرارا ھەقبەريى نابقبەرا
فەلسەفا ھەردو رېباومرايىن (ژيرى) و (ئەزموونكارى) ئەف ھەو ۋى فەيلەسوف
(ئەمانۆئىل كانت) پى رابوويە گەھشتە ھندى كو ژير و ئەزموون بو تەماميا
زانيارىي گرنگن وەسا ھزر دكر كو ئەزموونكاريا بى ژيرى كوراتيەكا بى ئەنجامە
ھەروەسا ژيرى بى ئەزموون يى پىچ و بى ناقەرۆكە فەلسەفا (كانت) ب
رەخنەگرىي ھاتە نافرگن چوونكى رەخنە ل شيانداريا زانياريا مرقۇفايەتيى دكر ب
ھندى كويا سنووردارە.

(كانت) دېژيتىن ژير ب سنوورئ خۆفە يى سنوودارە ل بەردەم بابەتتىن
ميتافيزيكيىن مەزن كو پەيوەندى ب خودئ وجيھانى و دەروونى فە ھەيە
ھەفسەنگى دياركرىە.

دوو: فەلسەفا روژ ناقايا ھەف چەرخ:

۱- دېتت د پەرتووكيىن دىرۆكى دا كارتىكرنئ پىكىنينا فەلسەفا زيانا ھەو
سەبارەت ب سەدى (۱۹ - ۲۰) تە خواند بيت ويى دخوينى مەرەما من ئەفەنە:

۱- ئەنجاميىن شۆرەشا فرەنسا و شەپىن ناپليۆنى ل سەدى (۱۸ - ۱۹) و كاريگەريا وان
ل سەر لايەنئىن ھزر و سياسەت و جفاكى.

ب- سەرھەدانا شۆرەشا پيشەسازى ل دووماھيا سەدى (۱۸) و دەسپىكا سەدى (۲۰) و
ئەنجاميىن ئەفئ سەرھەدانى بارى ئابوورى و جفاكى و رەوشتى و ئەنجاميىن
ئەوئ يىن خراب ب سەر جفاك و تەبەسەرگىرنا كرىكاران و خوارنا زەحمەتا وان
د دەولەتتىن پيشەسازى دا زىدەبارى سەرھەدانا بزافا داگىركەران ل دەولەتتىن

سەرمايە دارى و تالانكرنا سامان وكەرسىتىن خاقتىن دەولەتتىن ھاتىنە داگىركرن ب تىۋورنى كوفرەنسىيان ئىنايە گۆرۈ دىبىزىت (پىكى بدى بارىكەت) و پىكى بدە بلا دەربازىبىت پىشتى ئەۋى ژى زانايى ئابوورى (ئادەم سىمىث) ئەف بىردۆزە دووبارە كرىە.

ج- پىنگاقتىن بەرفرەھىن پىشكەفتنا ھەمى زانىارىيان ئىك ل دوىف ئىك چ ل بارى بىركارى و فىزىيا و كىمىيا و زىندەۋەرزانى.

د- دەستنىشان نەكرنا نەخشى سىياسى يى ئەۋرۇپا ھەتا دەسپىكا سەدى بىستى و پىشتى ھەردو جەنگىن جىھانىيىن ئىكى و دوۋى.

ھ- ئەنجامىن خرابىن ھزر و دەروۋنى يىن ھەردوۋ جەنگان ب سەر خەلكى دا و ھەفرىكا ئايدۆلۆژى ناڧبەرا ھەردو لايىن پۇژھەلات و پۇژئاڧاى ھەفرىكا و ناتەبا بوون.

۲- ئاراستىن ھزر و فەلسەفا سەدى نۆزدى ب كورتى ب فى شىۋەى بۇيىنە.

عەمانوئىل كانت وەغەر كر و فەلسەفا ۋى ب خالەكا گوھۇپىنى دىرۇكا وان ب سەر دىرۇكا فەلسەفى ھاتە ھژمارتن ھەروەكى (ئەفلاتۇن و ئەرسىتۆ) وكارتىكرنا وان ب سەر دىرۇكا فەلسەفا يونانى، گرىگىرىن ئەنجامىن فەلسەفا (كانت) سەرھلانا پىلەكى بوو ب ناڧى (نموونەى) (ھىگل) دەست پىكر وەسا ھزر دكر كوژىرى مرقى دىت ل راستى بگەھىت ودرىست بىكەت وەھردەم سنووردار نىنە دىت ل پىكا ھەر ھزرەكى وەھف دژى ۋى ھزرەكا نوى پىك بىنىت ئەفەژى پىشان لىكدەتەفە دگوت: ئەف بۇ چوونە ژى ب سەر ھەمى لايىن راستى بىتنى دىرۇكى ژى دا سەپاند ب پىكا كارىگەرىا فەلسەفا (عەمانوئىل) و (ھىگل) وفەىلەسۇفىن ئەلمانى ژى بزاڧەكا دى يا رومانسى ژ وىژە و ھونەرى پەيدا بوو.

پىباۋەرا نموونەى بەرەف ئىنگلىترا و فرەنسا و ئىتالىا چوو و (ھەفبەرىەكا

ماددى) بوويه و ئەفە پىشتى ماددىن ياساين بەرى گيانى دزانى و ب وئ ھەر تىشتەك يى گرىدايە ب كەرستە و ياساين وئ ھەتا جفاك و دىرۆك وويژە زى ھەرودەسان، (ماركس) كو دانەرئ ئەفئ فەلسەفئ يە، دىرۆك ب سەر ھەفرىيا تەخاتىئ ناف جفاكى دناساندو فەلسەفا وى دەمەكئ دوور و درىژيا كاريگەر بوو ھندەك دەولەتان پەيرەو دكر:

د ھەمان دەم دا تەفگەرا سوشىالىستى ل فرەنسا و ئىنگلترە و ئەلمانىا پەيدابوو و فەيلەسوفىن وئ موژىلى چارەسەكرنا ئاريشين جفاكى ل ئەورۇپا و رۇژنافا كرىبون دوئ قوناغئ دا. ئەفان نىرىنەكا گشتى سەبارەت راستىئ و جفاك و رۇلى مرۇفى و زانا و فەيلەسوفان بۇ چارەسەكرنا بارئ كۆمەلايەتى دەستنىشانكر.

سوشىالىستان پىكول دكر كو بۇچوونىن خۇب رىكا دامەزراندنا جفاك و گوند كو ئافا كر و چاوانىا رىكخستنا وان بجهبينيت، دفرەنسادا تەفگەرەكا دى ب نافئ (بارەكى) سەرھلدا و فەيلەسوفئ فرەنسى (ئوگست كۆمت) دەست پىكر و پشت ب ژىنگەھئ بۇ دەرئىخستنا راستىان و تىبىنى كرنا وان گرىدابوو بھندئ كو پىدقئە ياساين ژىنگەھئ ب رىكا ئەزموونان بھىنە دياركرن وەسا دەيتە دىتن كو فەلسەفا (بارەكى) تاكە رىكە بۇ رزگاركرنا جفاكى. (كۆمت) دەربارى زانىاريا جفاكى فە ناف و دەنگىن خۇ دەرئىخستبوون دقيا ياسايەكا بنەجھ بۇ گوھۇرىنا جفاكى و گەشەپىدانا وى فەبىنيت گرنگە دقيرەدا ئامازە بۇ بىردۇزا گەشەپىدانئ زانا (چارلز داروین) كو سەبارەت ب چاوانىا زىندەوهران بكەين ژبەر كو ئەفئ كارەكئ مەزن كرە سەر ھزر و فەلسەفە و بىردۇزان ب ھەرسئ شىوان ھزر و باوەرپن سىياسى ب قى جوړى لىكدەن:

أ- ھزركرنا ھەفرىكىئ ژپىخەمەت مانئ كو ژبەر كىمىا دەرەمەتى و گەلەك پىدقئ،

زیندەوەر دكەڤنە ھەڤرکیی ھەتا کومانئ بۆ خۆ و بۆ نەڤیین خۆ دابین بکەن.
ب- ھزرکرن ھەلبزارتە سەروشتی بەندئ ئەوئ ب شیان و بەیژ دشییت دسەروشتی دا
بمینیەت و ئەوئ لاواز و بی ھیز ژناف دجیت.

ج- ھزرکرن مانئ بۆ ھەمیا باشتەر . . . ئانکو ب پیکا ھەڤرکیا ناڤبەرا زیندەوەرەن
کو دگەل زیندەوەرین دی و ڕاوەستان ل ڕووی سەروشتی (داروین) دبیژیت
شیوئ نھۆ یئ زیندەوەرەن ئەنجامئ چەند گوھۆرینەکیئ شیوەی پستی
ھەڤرکیی دگەل سەروشتی و دەورو بەرئ وی دا.

ئەو ھزرۆبیرین گریدان ب ڤەلسەڤئ و ڤەوشتی و ئایینی ھەبوویە، ئەڤە بوو
ھندەك ژ ڤەیلەسۆڤ و ھزرکاران تیگەھئ گەشە پیدانئ ب سەر دیرۆك و جڤاك
ومرۆڤی دا بجھئینان، ھندەك ژوان وەسا ھزر دکر کو ھیز و ھەڤرکی جەوھەرئ
ڤاستی دەردبەن بەلئ ژ لایئ ھندەك ژ ڤەیلەسۆڤ و پیاوین ئایینی و ڤەیلەسۆڤین
ڤەوشتی ڤەخنەکا دژوار دژئ تیگەھئ گەشە پیدانئ و ئارمانجا ڤەلسەڤی و ئاراستئ
وئ ویین دی دەینە ئاراستەکرن.

ئەڤجا پیدڤیە ل سەر مە بەری ئەوئ داویئ ب بەرچاڤکرن ڤان ھزرۆ بیرین
کاریگەرین سەدئ نۆزدئ بینین ئاماژئ بۆ ڤەکۆلینین دەرونیئ مرۆڤایەتیئ
بکەین کو گرنگی یەکا کاریگەرە مەزن کریە و نوژدار و دەروناس پێڤە ڤابوون
وہکی (سیگموند فرویدکارل یونخ) وکەسانین دی ل ھەولداننا تیگەھشتنا دەروونی
مرۆڤی و دەرنیخستنا ڤەفتارا مرۆڤی و پالڤدەرئ وی، ئەڤان ڤەکۆلینا ژئ کارکرە
سەر چەند لایین ھزر و ڤەلسەڤی و وێژە. ئەڤجا ب وی شیوەی شروڤەکرن دەروونی

بوو بابەتەككى دى دىئىخىتە دگەل بابەتتېن دى بۇ تىگەھشتىنا راستيا مرۇفايەتتې.

۳- فەلسەفا ھەققىدە خاس سەدىي بىستى:

سەبارەت زانستى د سەدىي بىستى دا ھەمى زانىيارىيىن بەرى وى سەبارەت پىنگاڧتېن بەررەرھە بەرھەف پىشقە ھافىتتېن دەربارەى بىركارى و كىمىا و فىزىا و زىندەدەرزانى و دەرروون زانىا جڭاكى و پەخنەگرى و وىژەى بىت.

ئەفان ڧىكرا كاركرە سەر بىرسا و تىۋرېن زانىارى و مېتافىزىكى و پەوشتى لەورا ژى د وى سەردەمى دا گرنگى ب سروشتى مرۇقى و راستىيا ھەقبەندىا وى ب دەوروبەرېن خۇ بەرپرسايەتيا بەرامبەر وى بخۇ و جڭاكى ئەوا ھاتىە پى دان چەند ئەنجامەك ھاتنە بەردەست وەكى ھەبوونەككى كو دڧىا رامانا ھەبوونا مرۇقى وئەركى سەر مىلى وى دەرھەقى پەوشتى دەستنىشان بكت.

ل پۇژھەلاتى ژى پشتى داويا شەرى جىھانى يى ئىكى و ڧەكلىشانا دەستھەلاتا عوسمانى ل سەر وى پشكى وشارستانىەتا وى ئەوا ئاسۋىي شارستانىەتەكا دىرېن پاشەپۇژھەكا پىرشنگدار وەك پشكەك ژ ئافاھىا شارستانىەتا مرۇفايەتتې كو ژىي وى بۇ ۶۰۰ سالان دچوو ئانكو ل سەدىي ھەفتى ھەتا سەدىي سىزدى زايىنى.

ھندەك ژ ھەلمەتتېن پۇژھەلاتى مەرەم ژى گەھشتن بوو بۇ پۇژئافاى. ناساندنا وى شارستانىەتتې ژ لايەككى دىڧە پويتە ب ناسنا مە و كەلەپۇرى دەڧەرى دا.

د پۇژئافاى دا فەلسەفى ب ھەمى لقىن خۇڧە وەراركر و چەند خواندگەھىن ژىرى وئەزموونكارى ھاتنە گۇرپ سەبارەت زانىيارىيىن سروشتى ڧە ئەنشتاين و چەند زانىيىن دىيىن فىزىايى پۇلەككى مەزن دگەشەپىدانى دا ھەبوويە ب وىنەيەككى

دى ئەوان جىھانەكا جودا ژ شىۋەزارى كو ل سەردەمەئى نىۋىتى بەلاڧ بوۋى پەيداكر.

شرۇڧەكرنا راستى و ئاخافتنيڭن فەلسەفى و دەستنيشانكرنا رامانا سروشكارى ھەر ئىك ژوان دڧى چەرخى دا تايبەتمەندى ھەبوۋىيە وھندەك جاران ئەف شرۇڧەكرنە ژى يان زارافە بوۋىنە يان بخۇ ژى بشىۋەكى لۇژىكى يان فەلسەفى، فەيلەسۇفان وەسا ديت كو شرۇڧەكرنا بەرنامى گرنكى فەلسەفى يە و پىرانيا ئاريشين فەلسەفى دەمى دەستنيشانكرنا رامان و بابەتتە دى دەيتە چارەسەركرن و پەردە ب ھویری ل سەر لايىن شاش و ڧەشارتتەن ئاخفتنيڭن فەلسەفى ھەلدەت. ئەف رېبازا مەزن فەيلەسوفين وەكى (براترانڧ رسل) و چەندىن دى وان پەسەند دكر.

ڧەكۆلىنان چەندىن شىۋىن ھویر و شىۋاز بخۇڧە ديتن وزانىريەك ب نافى (سىمىوتىقا) ھاتە دامەزراندن ل سەرەدەريا مرۇڧى دەمى ماملەكرنى دا دگەل خەلكى ڧەكۆلىت و پوناھى دئىخستە سەر زمانى و نامازە ژى بۇ نيشانين سەرپى و رېبارين ھاتن و چوونى و ھەروەسا زمانى مۇزىكى و زمانى زانىارىيى ويىن دى دكر. ڧەكۆلىنەك د دەستپىكا شىستاندا نافى شىۋەيان گرنكى ب ڧى جۇرى زانىارىاندا . . . بۇ نموونە دېژىت شىۋى زمانى شىۋى گشتى ھەمى زمانانە.

شىۋى كۆمەلایەتى شىۋى ھەمى كۆمەلایەتیانە (شىۋە) ديسان گرنكى ب وئزە و رەخنەيا وئزەيىدا خواندنگەھا نافىرى ب (پراگماتى) گەلەك داخبارى ئەڧى فەلسەفى بوۋىيە و دگوت: پىدڧى يە پىڧەرەك بۇ ئەوان راستيان دابنين كو ب وئ ڧە

وهرگيرانا زانياريپن فەلسەفە دەهاتنە وەرگيران ئەفەي خواندنگەهەي وەسا ديارکر کو راستيا هەر هزرەکی پیدەي یە ل دويف پینگافین زانياري بهیته پيقان. بۆ نمونە ئەگەر مە گوت پەیکەرئ شەهیدی (نصب الشهيد) هونەرکاریەکا باشە، فەلسەفا پراگماتی ئەفەي ئاخفتنئ بقی جۆری لیک ددەت.

أ- ئەف کارەیان پەیکەرە سەرنجامە رادکیشیت و دریزیی ب تەماشە کرنئ ددەین.
ب- ئەف پەیکەرە شیوئ هونەرئ وی یئ نایابە پیدەي یە ب هویری بە حس بکەین.
ج- ئەو کەرەستین خاف کو وی هونەر مەندی ب کارئیناينە پەیکەرئ وی جوان کریە.

د- رامانین ئەفەي کاری دکویر و گرنگن.

ئەفجا بقی رەنگی ئاخفتنئ مە یین پرووت بۆ چەندپینگافەکا شرؤفە کریە و هەتا ل وەرگرتنا وئ نيزیک بین و دگەهین ب بەروفاژی خو ل بەردەم هزرەکا فەشارتی و بی رامان و بی نڤخ دبیین . . . هەندەک ژفان دقیا ئەفان هزر و باوهریان ل بیافی پەر وەردئ و فەلسەفەي وزانياري ب کاربینین . . . ئەفەي ریبازی گوهرپین ب سەر هات هەتا ئەوی رادەي کو ل بەرژەو هەندیا خو زیدەتر بەرچاف نەدکر هەندەک ژ فەیلەسوفان دگوت بقی هزرئ دەروونی سەرمایە داران دەهاتە بەرچاف کرن.

د ویرئ دا دیاردەکا دی ب نافەکی دی ب نافئ (دوورھیل) (واقعية) بەرامبەر ب دیاردا نمونەي پەیدابوو وەک کارفەدانەک سەبارەت ب کارتیکرنا فەلسەفا (هیکل)ی. ئەف دیاردەيە هەبوونا جیھانا دەر فە دسەلمینیت و دبیزیت هزر و هووش و خوێەتی پلا ئیکئ نەبوویە ل زانياري لەورا هەر تشتەک قیابایە لی تیبگەهن دئ ل دويف ژینگەه و دوو ژ شرؤفە کرنین نمونەي و گیانی دئ ئەوان لیک ددەن

فەيلەسۇفەن ئەفۇ رېباوهرى كو ب فەلسەفا دوورھىلى (واقعى) نافكر. ھندەك ژ فەيلەسوفان ژى ب توندى ئەوان پەخنە سەبارەت ب تايىبەتمەندىي و رووتايەتى دشرۇفەكرنا فەلسەفى دادگرت ودگوت پېدفيە فەيلەسۇف ب رېكا دياردين مرۇفايەتى و كومەلايەتى ماملى دگەل ھزرى دا بكتە و نابيت پشتى ب شيوين پرووت بگريددەت بەلكۇ پېدفيە ئەوئ ئاريشى ب رېكا وان ئەركين جورا و جورين كو مرۇف دناف جفاكى خۇدا ئەنجام ددەت يان چالاكيين سەبارەت ب زانست و ئايين و سياسەت و فەلسەفى چارەسەربكتە ئەفەزى ھەمى پېكشە گريداينە.

ديسان كو فەكۇلىنەكا دى دسياندايە نافى ئەنترۇپۇلۇجى (علم النفس) لى بدانين سەرھلدا ئەف فەلسەفە ب سەرەدەريا مرۇفى وچالاكيين وى دناف جفاكى دالېك دايە، ديسان دەھمان سەدەدا فەلسەفا ھەبوونى (الوجود) و فەلسەفا دياردەيى پەيدا بوون.

د داويى دا ئاماژە ب گرنگترين گوھۇرينين دىرۇكا فەلسەفى دكەين پشتى ل سالتين شىستان ئەو ژى بخۇل فەلسەفا ژينگەھى دياردكتە و ئەفۇ فەلسەفى ئەو دپى نەخۇش بوون ب ئەگەرئ پيس كرنا ژينگەھى ژ لايى رۇژئافايان ب ھندى كو تەكنەلۇژيا نوى ب باشى ب كار ئائينين و زەرەر و زيانى ل خۇ و زىندەورين دەوروبەرين خۇ ددەن و سروشتى تىك ددەن. فەيلەسۇفەن ژينگەھى نيرينا وان فەلسەفا رۇژئافا ب تىكدانا ژينگەھى تاوان باردكرن ب ھندى كو مرۇفى رۇژ ئافا خۇل رېزا پيشيى ددانن و بەرژەوھنديا خۇ دئىخنە سەر ھەمى تشتەكى دشيين بېژين فەلسەفە د سەدى بيستى دا گەشە كر و دى بينين ماملە دگەل لايەنين دزوارين سەر رېكا مرۇفى سەدى بيستى دكەت دوى دەمى دا ھند نەما بوو بچيتە ناف سەدى بيست و ئىكى.

پرسیارین پشکا شەشی

پ ۱/ چاوا ھزرا فەلسەفا ئەورۆپا یا نوێ پەیدابوو، ئەگەرین پەیدابوونا وئ ژى چنە؟

پ ۲/ سەبارەت (دیکارت) و (بیکن) چ دزانى؟ بتنى بەحسئ ئیک ژوان بکە.

پ ۳/ گرنگترین رېبازین فەلسەفا نوێ چنە؟ بژمیرە ل سەر ئیک ژوان باخفە.

پ ۴/ مەرەم ژ: أ- رېباوەرئ ژیری ب- رېباوەرا ئەزموونکاری ج- فەلسەفا رەخنەگری چییە؟ ئیک ژوان ھەلبژیرە ب کورتى بەحسئ وئ بکە.

پ ۵/ فەدیتین زانستى چ کارەکی دگەنە سەر فەلسەفى و ئاراستین وئ.

پ ۶/ جوداهى دناقبەرا فەلسەفا نموونەى و فەلسەفا ماددى و دیروکى دا چیه؟

پ ۷/ گرنگترین تەفگەرین فەلسەفا ئەورۆپى ل سەدى بیستى چنە؟

پ ۸/ سروشتى ھزرا رۆژھەلاتى ل سەر دەمى فەزاندى و رۆژانین مە یین ئەفرۆ چییە.

ناقەرۆك

بەرپەر	بابەت
۳	پشكا ئىكى: فەلسەفە و رامانىي وئ
۱۲	پشكا دووى: جۆرئىن ھزركرنئ
۳۱	پشكا سىيى: بابەتئىن گشتى يئىن فەلسەفئ
	پشكا چوارئ: خستەرپوويا دىرۆكا فەلسەفئ
۵۵	د شارستانىيەتئىن كەقندا
	پشكا يىنجئ: دىرۆكا ھزرى يا فەلسەفا ئىسلامئ
۸۷	(رۆژ ھەلات و رۆژ ئاقا)
	پشكا شەشئ: ھزرا نويا ئەورۇپا ل سەردەمئ
۱۰۰	ئاكارئىن فەلسەفئىيئىن نوئ

Handwriting practice lines on a page. The page contains 18 horizontal dashed lines for writing practice, arranged in 9 pairs. The lines are blue and set against a white background within a blue border.

Handwriting practice sheet with 20 horizontal dashed lines for writing.